

Пекінська декларація і Платформа дій

УКРАЇНА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОГЛЯД

виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р.

Квітень 2014 р.

Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р.

Квітень 2014 р.

За сприяння Програми «ООН Жінки» в Україні та Представництва Фонду Фрідріха Еберта

ЗМІСТ

Список скорочень.....	6
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ДОСЯГНЕНЬ І ПРОБЛЕМ ЗА ПЕРІОД З 1995 р.....	8
А. Основні досягнення щодо сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок.....	8
В. Основні проблеми у досягненні гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок	10
С. Невдачі/кроки назад у досягненні гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок	12
D. Законодавчі заходи.....	13
Е. Фінансування пріоритетів розширення прав і можливостей жінок.....	14
F. Механізми діалогу між Урядом та громадянським суспільством.....	15
G. Міжнародна співпраця.....	16
H. ЦРТ та реалізація Пекінської декларації та Платформи дій	18
РОЗДІЛ 2. ХІД ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ У НАЙВАЖЛИВІШИХ ПРОБЛЕМНИХ ОБЛАСТЯХ ПЛАТФОРМИ ДІЙ ЗА ПЕРІОД З 2009 р.	20
А. Стан поточної роботи у дванадцяти найважливіших проблемних областях.....	20
А. Жінки та бідність.....	20
В. Освіта та професійна підготовка жінок.....	22
С. Жінки та охорона здоров'я	24
D. Насильство щодо жінок	29
Е. Жінки та збройні конфлікти	33
F. Жінки й економіка	35
G. Участь жінок у роботі директивних органів і у процесі прийняття рішень	39
H. Інституційні механізми поліпшення становища жінок	42
I. Права людини жінок.....	44
J. Жінки та засоби масової інформації	47
K. Жінки та навколишнє середовище.....	49
L. Дівчата	50
В. Антициклічні заходи	54
С. Політичні заходи бюджетної економії	55
РОЗДІЛ 3. ДАНІ ТА СТАТИСТИКА.....	57
РОЗДІЛ 4. НОВІ ПРІОРИТЕТИ	61
А. Ключові пріоритети на найближчі три-п'ять років.....	61

В. Пріоритети та рекомендації у рамках дискусій з порядку денного щодо розвитку на період після 2015 р.....	62
Додаток 1. Процес підготовки національного огляду.....	64
Додаток 2. Докладна статистична інформація.....	66
Додаток 3. Тематичні дослідження та приклади найкращих практик, не згадані у тексті доповіді.....	67
Додаток 4. Політичні заходи, стратегії, плани дій.....	72
Додаток 5. Схема національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків станом на кінець 2010 р. та на 2014 р.	74

Список скорочень

- АМР США – Агентство США з міжнародного розвитку
- АМУ – Асоціація міст України
- АРК – Автономна Республіка Крим
- АРТ – антиретровірусна терапія
- БДПІЛ – Бюро демократичних інститутів і прав людини
- ВБО – Всеукраїнська благодійна організація
- ВНЗ – вищий навчальний заклад
- ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я
- ВРУ – Верховна Рада України
- ГО – громадські організації
- Держкомтелерадіо – Державний комітет телебачення та радіомовлення України
- Держпрограма на період до 2010 р. – Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.
- Держпрограма на період до 2016 р. – Державна програма забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р.
- Держстат – Державна служба статистики України
- ЄЕК ООН – Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй
- ЄК – Європейська комісія
- ЗСУ – Збройні Сили України
- ПіСШ – інфекції, що передаються статевим шляхом
- КЗпП – Кодекс законів про працю України
- КЛДЖ – Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- ЛЖВ – люди, що живуть з ВІЛ
- МБФ – Міжнародний благодійний фонд
- МВС – Міністерство внутрішніх справ України
- Мінекономрозвитку – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
- МЗС – Міністерство закордонних справ України
- МОН – Міністерство освіти і науки України
- Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України
- Мін'юст – Міністерство юстиції України
- МОМ – Міжнародна організація з міграції
- МОП – Міжнародна організація праці
- МФО – Міжфракційне об'єднання
- НАМН – Національна академія медичних наук України

НАНУ – Національна академія наук України
ОБСЕ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОГС – організація громадянського суспільства
ОДА – обласна державна адміністрація
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
ОЗТ – опіоїдна замісна терапія
РНБО – Рада національної безпеки і оборони України
ПКС – працівниці комерційного сексу
ППД – Пекінська платформа дій
ПРООН – Програма розвитку Організації Об’єднаних Націй
РС – Рада Європи
СІН – споживачі ін’єкційних наркотиків
ССГАООН – спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН
ЦОВВ – центральний орган виконавчої влади
УВКБ ООН – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців
УНЗ ООН – Управління ООН з наркотиків і злочинності
УПО – Універсальний періодичний огляд
ЦРТ – Цілі розвитку тисячоліття
ЮНФПА – Фонд народонаселення ООН
ЮНЕЙДС – Об’єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу
ЮНЕСКО – Організація ООН з питань освіти, науки і культури
ЮНІСЕФ – Дитячий фонд ООН

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ДОСЯГНЕНЬ І ПРОБЛЕМ ЗА ПЕРІОД З 1995 р.

А. Основні досягнення щодо сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок

Після ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій держава досягла певного прогресу у сфері сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок. Зокрема, було сформовано основні складові інституційного механізму забезпечення гендерної рівності, законодавчу базу було приведено у відповідність до міжнародних стандартів. Набув розвитку потужний сектор громадських організацій, діяльність яких спрямована на уповноваження та захист прав жінок і забезпечення гендерної рівності.

Одним із основних досягнень є **створення нормативно-правової бази з питань гендерної рівності**, зокрема, ухвалення Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.). Ухвалення закону стало результатом активного і тривалого лобювання з боку громадських організацій гендерного спрямування. Про це свідчить той факт, що закон було ухвалено лише з восьмої спроби. Верховна Рада спромоглася прийняти його лише після того, як з тексту було вилучено положення про позитивні дії. Після цього починається розвиток національного законодавства з забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, вносяться зміни до інших законів з метою приведення їх у відповідність до прийнятого закону, ухвалюються інші нормативно-правові акти, спрямовані на розвиток національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей тощо (*докладніше див. параграф D Розділу I*). На виконання закону розробляються та реалізуються державні програми забезпечення гендерної рівності (до 2005 р. Україна мала тільки плани дій щодо поліпшення становища жінок). Остання Державна програма, ухвалена у вересні 2013 р., є результатом співпраці Уряду з громадськими та міжнародними організаціями. Вона розроблена на основі Заключних рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Цілях розвитку тисячоліття, результатах державного та громадського моніторингу попередньої Державної програми, оцінки виконання зобов'язань Цілями Розвитку Тисячоліття та найкращих міжнародних практик. Починаючи з 2006 р., програми забезпечення гендерної рівності реалізуються й на обласному рівні, причому їхні заходи фінансуються з місцевих бюджетів (*докладніше див. параграф E Розділу I*).

Після ухвалення закону в 2005 р. набуває розвитку **національний механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків**, який складається із законодавчого, центральних виконавчих органів влади, органів місцевого самоврядування, інституту радників з гендерних питань та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та передбачає співпрацю з громадськими організаціями. Склад та основні функції національного механізму було визначено у Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та Указі Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Протягом 2006-2007 рр. у центральних органах виконавчої влади та обласних державних адміністраціях створено гендерні робочі групи та координаційні ради, при Кабінеті Міністрів створено Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми, призначено радників Міністрів та голів ОДА з гендерних питань, у 2010 р. створено Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі. Посилюється координація між складовими національного механізму, відбувається міжнародний обмін досвідом щодо розвитку національних механізмів. З 2001 р. налагоджено збір гендерно-чутливої статистики, наразі вона збирається за 113 показниками та кожні два роки видається статистична збірка «Жінки і чоловіки в Україні» (*докладніше див. Розділ 3*). Розвиток національного механізму є одним із пріоритетів державних програм забезпечення гендерної рівності. Проводяться численні заходи із підвищення кваліфікації державних службовців та депутатів усіх рівнів з питань розробки,

реалізації та моніторингу гендерної політики, гендерної статистики, гендерного бюджетування, гендерної обізнаності та чутливості тощо. Загалом протягом 2006-2014 рр. такими заходами було охоплено більше 30000 державних службовців та депутатів. Але наприкінці 2010 р. ця діяльність скорочується у зв'язку з адміністративною реформою (докладніше див. параграф *С Розділу 1* та параграф *В Розділу 2*). Відновлення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей, яке розпочалося наприкінці 2011 р., триває досі.

Посилення сектору громадських організацій, що займаються проблемами гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, відбувається одночасно із підвищенням гендерної чутливості неурядового сектору взагалі. Збільшується кількість ініціатив громадських організацій, спрямованих як безпосередньо на розширення прав і можливостей жінок і чоловіків, так і на включення гендерних підходів до інших їхніх ініціатив та проектів. Саме у співпраці урядових структур та громадських організацій внесено зміни до Конституції України щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків, ухвалено Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» відновлено національний механізм забезпечення рівних прав і можливостей, ухвалено Державну програму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. Саме громадські (у т.ч. жіночі) та міжнародні організації забезпечили інституційну пам'ять у період обмеженої функціональності національного механізму протягом 2010-2013 рр. Слід зазначити, що потенціал громадських організацій потрібно використовувати активніше, зокрема, залучати їх до діалогу між Урядом та міжнародними агентствами, до розробки і реалізації програм у сфері гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Це є одним із пріоритетів Державної програми на період до 2016 р.

Окремим досягненням є **розвиток гендерної освіти**. У розвиток ініціатив, що впроваджувалися громадськими та міжнародними організаціями, у 2009 р. Міністерство освіти та науки ухвалило наказ «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту». За підтримки ЄС і ПРООН було розроблено методологію та проведено експертизу навчальних програм, матеріалів та посібників, розроблено навчальні курси з питань гендерної рівності для учнів старших класів середніх шкіл і студентів ВНЗ, створено п'ять кафедр гендерних досліджень та більше 20 гендерних освітніх центрів. Було проведено масштабні заходи із підвищення гендерної чутливості та обізнаності для більш ніж 25000 освітян. У школах періодично проводяться уроки гендерної рівності та інші заходи, спрямовані на формування культури гендерної рівності. Результатом на рівні зміни поведінки стало зростання кількості ініціатив «знизу» щодо включення гендерних підходів до системи освіти: започаткування регулярних науково-практичних конференцій з гендерної проблематики, організація та проведення конкурсів, фестивалів, майстер-класів та інших інтерактивних заходів з питань рівності. Але ці заходи ще не стали системними, а система освіти досі залишається середовищем розповсюдження гендерних стереотипів. Уряд, громадські та міжнародні організації продовжують роботу із розв'язання цієї проблеми, у т.ч. шляхом реалізації Державної програми на період до 2016 року.

Протягом 1995-2014 рр. в Україні вдалося створити систему **попередження та протидії гендерному насильству**. У 2001 р. прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», у 2011 р. – Закон України «Про протидію торгівлі людьми». Україна приєдналася до конвенцій Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і протидію торгівлі людьми. Встановлено кримінальну відповідальність за торгівлю людьми та адміністративну відповідальність за насильство в сім'ї. Запроваджено національний механізм взаємодії для допомоги постраждалим від торгівлі людьми. Розроблено програми роботи з особами, що пережили насильство, та корекційні програми для кривдників. Проведено заходи з підвищення кваліфікації більше 9000 представників правоохоронних органів та суддів щодо протидію насильству в сім'ї, відповідні питання

включені до програм підготовки правоохоронців. Налагоджено систему збору інформації про кількість звернень з приводу вчинення насильства у сім'ї та кількість осіб, охоплених соціальними послугами, у т.ч. корекційними програмами. Уряд, громадські та міжнародні організації проводять інформаційні кампанії із попередження домашнього насильства, дискримінації та торгівлі людьми. Громадські організації підтримують «гарячі лінії» з протидії гендерному насильству, з питань запобігання торгівлі людьми та захисту прав дітей. Свідченням успішності цих заходів є зростання кількості звернень до правоохоронних органів з приводу вчинення насильства у сім'ї та звернень на «гарячу лінію». Так, тільки за останні роки кількість зареєстрованих правоохоронними органами заяв та повідомлень про факти вчинення насильства в сім'ї зросла більше, ніж на 17 000 (з 157 тис. у 2010 р. до 174 тис. у 2013 р.), що свідчить про позитивну тенденцію розуміння жінками факту порушення їхніх прав, готовності відстоювати їх за допомогою правоохоронних органів, правозахисних і жіночих організацій. Подальша діяльність у цій сфері допоможе сформувати у суспільстві культуру нетерпимого ставлення до насильства та поліпшити роботу правоохоронних органів та соціальних служб щодо попередження та протидії гендерному насильству та торгівлі людьми.

В. Основні проблеми у досягненні гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок

Незважаючи на ці досягнення, основні проблеми у сфері забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і чоловіків залишаються сталими.

Незважаючи на приєднання до міжнародних угод та ухвалення національного законодавства про рівні права і можливості жінок і чоловіків, спостерігається **брак політичної волі** щодо реалізації гендерних перетворень на рівні керівників законодавчого і виконавчих органів та на рівні місцевої влади. Парламенту досі не вдалося ухвалити жодної позитивної дії для вирівнювання реального становища жінок і чоловіків у суспільстві, у т.ч. на рівні прийняття суспільно-важливих рішень. Так, під час оптимізації адміністративного апарату наприкінці 2010 р. центральний орган виконавчої влади, що відповідав за реалізацію гендерної політики, був скорочений, що спричинило гальмування та призупинення на певний час функціонування важливих складових національного механізму. Разом з тим, слід зазначити, що жінки практично не розглядаються як цільова група у програмах соціально-економічного розвитку, у т.ч. викорінення бідності. Вразливі жінки не отримують належної уваги в програмах та діяльності Уряду. Для розв'язання цієї проблеми Уряд, громадські та міжнародні організації проводять численні заходи із підвищення кваліфікації працівників, готують та розповсюджують навчальні матеріали, включають Україну у міжнародні мережі з питань гендерної рівності та ведуть адвокаційну роботу. Але регулярна ротація осіб, що приймають рішення, та неспроможність охопити навчальними заходами найвищих керівників держави знижує ефективність цих зусиль.

Дуже **низьким є рівень представленості жінок** у суспільному та політичному житті. Як наслідок, жінки мають обмежені можливості впливати на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, життя їхніх громад та всієї країни. Крім того, суспільство має дуже мало позитивного досвіду, який можна було б використати для просування ідей гендерної рівності та розширення прав жінок. Пошуки шляхів розв'язання цієї проблеми були у центрі уваги Уряду, громадських та міжнародних організацій із часу приєднання до Пекінської декларації та Платформи дій, проте вжиті заходи поки що не є ефективними. Відповідне завдання було включене до державних програм забезпечення гендерної рівності. Громадські та міжнародні організації проводять навчання жінок-лідерок, реалізують адвокаційну діяльність та сприяють Уряду в підготовці законопроектів про введення позитивних дій для розширення представництва жінок у виборчих процесах, у складі Верховної Ради та місцевих рад, але жодний з таких законопроектів досі не був прийнятий.

Значною проблемою є **стійкість стереотипів щодо розподілу ролей** чоловіків і жінок у суспільстві та сім'ї. Ці стереотипи поширюються через два найпотужніших канали – систему освіти та ЗМІ. Слід також визнати деструктивну діяльність окремих антигендерних рухів, які розповсюджують недостовірну інформацію з питань гендерної політики та свідомо насаджують патріархальні стереотипи. Проблема поширеності гендерних стереотипів є основною, оскільки саме через неї у суспільстві майже не формується суспільний запит на гендерну політику. Спостерігається низький рівень розуміння взаємозв'язку між пріоритетами гендерної рівності та економічного розвитку. Заходи із забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок у різних сферах зіштовхуються із неприйняттям на рівні тих, хто має їх виконувати, та на рівні суспільства. Ця проблема вже давно визнається в якості визначальної, її розв'язання стало завданням державних програм, починаючи з 2006 р. Докладаються зусилля для інтеграції гендерних підходів до системи освіти з тим, що вона формувала усвідомлення необхідності створення суспільства рівних можливостей (докладніше див. пункт *В. Освіта та професійна підготовка жінок Розділу 2*), а також для викорінення стереотипів зі ЗМІ та залучення ЗМІ до просування культури гендерної рівності (докладніше див. пункт *Жінки та ЗМІ Розділу 2*). Але саме стійкість гендерних стереотипів знижує ефективність таких зусиль.

Актуальним є збереження **високого рівня гендерної сегрегації** (горизонтальної та вертикальної) **на ринку праці**. Крім власне сегрегації, ця проблема зумовлюється і чинниками дискримінаційного ставлення роботодавців до працевлаштування жінок, визначення розміру заробітної плати або ставлення до їх кар'єрному зростанню. До того ж, законодавство встановлює заборону щодо зайнятості жінок у певних професіях, що знижує їхню конкурентоздатність на ринку праці. Це зумовлює як **розрив у розмірі заробітної плати**, так і нерівні можливості отримання доступу до економічних ресурсів, а також відмінності в якісних характеристиках зайнятості і соціальному статусі жінок і чоловіків. Для розв'язання проблеми вживаються заходи для викорінення стереотипів щодо «жіночих» та «чоловічих» професій, ухвалюються акти, розробляються рекомендації та проводиться навчання працівників і працівниць центрів зайнятості, інспекції праці, організацій роботодавців та профспілок щодо протидії дискримінації під час працевлаштування та на робочому місці, а також розробляються та вживаються заходи із сприяння працівникам з сімейними обов'язками. Втім, недостатній рівень розвитку соціально-побутової інфраструктури та системи інституційної підтримки працівників з сімейними обов'язками та значна різниця у кількості часу, який чоловіки та жінки витрачають на домашню роботу, досі є важливим чинником, що обмежує економічні можливості жінок.

Важливою проблемою є **недостатня правова обізнаність** громадян з питань гендерної дискримінації. Часто вони не можуть діагностувати прояви гендерної дискримінації у сімейному житті (у т.ч. випадки насильства), на роботі та у суспільстві. Подекуди самі жінки демонструють занижену оцінку своїх професійних, громадських та лідерських якостей, і не готові протидіяти дискримінації щодо них. Це пов'язано із недостатніми зусиллями щодо підвищення рівня правової культури жінок і чоловіків, у т.ч. розповсюдження інформації про міжнародні документи і національне законодавство, які встановлюють рівні права і можливості чоловіків і жінок, та недостатнім рівнем захисту від насильства та дискримінації. Проблема є однією з основних, тому що вона закріплює різницю у становищі та можливостях жінок і чоловіків та обмежує здатність держави попереджувати та реагувати на випадки порушення прав людини. Для розв'язання цієї проблеми удосконалюється відповідне законодавство, розширюються функції Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, створюються органи з протидії дискримінації (наприклад, Експертна рада з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі), проводиться інформаційна робота щодо роз'яснення прав і можливостей жінок. Але, на жаль, зусилля є недостатніми, а доступність

антидискримінаційного механізму для широкого загалу залишається невисокою з огляду на недостатню поінформованість та невідпрацьованість процедур звернень.

Ухвалення та реалізація Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. дозволяє сподіватися на те, що її реалізація пришвидшить гендерні перетворення та призведе до розширення прав і можливостей жінок і чоловіків.

С. Невдачі/кроки назад у досягненні гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок

Одним із кроків назад у досягненні гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок стало значне послаблення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей після грудня 2010 р. Так, національний механізм станом на початок грудня 2010 р. досяг найвищого рівня свого розвитку, але у результаті адміністративної реформи Уряду, проведеної 9 грудня 2010 р., Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту було розформоване, а його функції передані до інших центральних органів виконавчої влади. Хоча формально підрозділ, відповідальний за гендерну політику, було збережено, його статус та функції до листопада 2011 р. залишалися невизначеними (докладніше про це див. у параграфі *С Розділу 2*). Протягом наступних років національний механізм поступово відновлювався, але він досі не досяг свого рівня кінця 2010 р. та не має достатнього потенціалу для виконання своєї головної ролі – бути каталізатором включення гендерних підходів у систему управління в державі (див. *схему національного механізму забезпечення рівності станом на 2010 р. та 2014 р. у додатку*).

Цей крок назад пов'язаний із ініціативою Уряду щодо скорочення кількості ЦОВВ та державних службовців з метою оптимізації державних витрат після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Нерозуміння гендерної проблематики на рівні найвищих керівників держави призвело до тривалої відсутності ЦОВВ, відповідального за гендерну політику, втрати зв'язків між елементами національного механізму та інших проблем.

Відновлення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей стало можливим завдяки зусиллям громадських організацій та міжнародних агентств. Так, протягом 2010-2013 рр. вони проводили адвокаційну роботу та забезпечували інституційну пам'ять. Підрозділ Міністерства соціальної політики, відповідальний за гендерну політику, отримав свого керівника 1 листопада 2011 р. – лише через декілька днів після проведення конференції у рамках головування України в Комітеті міністрів РЄ «Сучасні тенденції розвитку національних механізмів забезпечення рівності жінок та чоловіків в країнах європейського співтовариства», протягом якої громадські організації активно піднімали це питання перед керівниками Уряду та представниками і представницями міжнародних організацій.

Наступний крок назад прямо пов'язаний із попереднім. У результаті обмеженої функціональності підрозділу, відповідального за гендерну політику, в Україні протягом майже трьох років (2011 – осінь 2013 рр.) не було ухвалено Державної програми із забезпечення гендерної рівності. Така безпрецедентна затримка (перший план дій із поліпшення становища жінок в Україні ухвалений в 1997 р., і з того часу затримка між закінченням попереднього та ухваленням нового плану дій ніколи не перевищувала одного року) пов'язана також із парламентськими виборами, проведеними восени 2012 р., та зміною керівництва Міністерства соціальної політики. У вересні 2013 р. було прийнято Державну програму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р., а фінансування її заходів з державного бюджету розпочалося у 2014 р. (докладніше див. параграф *Е Розділу 1*). Ухвалення Держпрограми стало результатом активного лобіювання з боку громадських та міжнародних організацій, експертної і технічної підтримки, яку вони надали для підготовки Держпрограми, а також посиленням кваліфікації та мотивації керівництва Департаменту сімейної, гендерної політики і протидії торгівлі людьми Міністерства соціальної політики.

D. Законодавчі заходи

Практично вся нормативно-правова база України про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків була прийнята після приєднання до Пекінської декларації та Платформи дій. У 1996 р. було ухвалено Конституцію України, яка передбачає рівні права чоловіків і жінок. Ст. 24 Конституції містить окреме положення про шляхи забезпечення рівності прав жінки і чоловіка. У 2005 р. ухвалено Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яким закріплено паритетне становище жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, визначено основні напрямки державної гендерної політики та створено національний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також встановлено заборону на дискримінацію за ознакою статі. Але окремі положення закону є декларативними та не передбачають реальних санкцій за їх порушення.

У 2008 р. внесено зміни до Кодексу законів про працю України, якими передбачено, що колективним договором встановлюються рівні права і можливості для жінок і чоловіків. У 2012 р. відповідні зміни внесено до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Крім того, у 2008 р. внесено зміни до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», яким передбачено, що Уповноважений здійснює контроль за дотриманням прав та можливостей жінок і чоловіків. У 2012 р. було ухвалено Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який у т.ч. забороняє дискримінацію за ознакою статі. У 2012 р. також прийнято Закон України «Про зайнятість населення», який передбачає рівні можливості всіх громадян (у т.ч. незалежно від статі) на вільний вибір виду діяльності. Нарешті, у 2012 р. до Сімейного кодексу України внесено зміни, відповідно до яких підвищено шлюбний вік жінок до 18 років (таким чином він зрівнявся зі шлюбним віком чоловіків).

Важливим елементом законодавства у сфері забезпечення гендерної рівності є Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) та постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи» (2006 р.). Перший документ сприяв становленню національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а другий започаткував проведення гендерно-правової експертизи нормативних актів та законопроектів. Протягом 2007-2013 рр. було проведено експертизу та внесено зміни до низки Кодексів та законів.

У 2010 р. Урядом було розроблено законопроект про внесення змін до 11 законів з метою приведення їх у відповідність до законодавства про рівні можливості, проте він так і не був прийнятий. У 2013 р. Урядом розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який передбачав внесення змін до виборчого законодавства законодавства про державну службу та законодавства в економічній сфері. Але наразі Верховна Рада України опрацьовує альтернативний йому законопроект, який стосується лише внесення змін до виборчого законодавства. У квітні 2014 р. у першому читанні ухвалено законопроект про внесення змін до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та інших законів, спрямованих на посилення механізму протидії дискримінації.

В цілому, українське законодавство є гендерно-нейтральним, не містить дискримінаційних положень щодо жінок або чоловіків та не встановлює різне правове становище жінок та чоловіків (з окремими невеликими винятками, див. пункт *I. Права людини жінок Розділу 2*). Разом з тим, значна частина законодавчих норм не сприяє усуненню гендерних диспропорцій та вирівнюванню становища жінок і чоловіків у тих сферах, де ті чи інші відчувають дискримінацію.

Деякі депутати ініціюють законопроекти про заборону абортів, але Уряд та інші депутати за підтримки громадськості завжди знаходять аргументи для того, щоб не

допустити ухвалення таких законопроектів, що порушують права жінок. Таким чином, основні проблеми із забезпеченням рівних прав і можливостей жінок і чоловіків лежать не у площині законодавства, а пов'язані з недостатнім рівнем реалізації його положень.

Е. Фінансування пріоритетів розширення прав і можливостей жінок

Частина коштів національного бюджету, що виділяються для реалізації державної гендерної політики та розширення прав і можливостей жінок, складається із кошторису Державної програми та видатків на функціонування національного механізму забезпечення рівності жінок і чоловіків. Нині Мінсоцполітики у співпраці з Програмою «ООН Жінки в Україні» проводять дослідження фінансування програм та заходів забезпечення гендерної рівності та гендерний аналіз державного та місцевих бюджетів і регіональних програм з питань гендерної рівності в 27 регіонах України. Попередні висновки полягають у тому, що в Україні ще не налагоджено уніфіковану систему відстеження фінансування цілей гендерної рівності. Це не дозволяє об'єктивно оцінити відповідну частку національного бюджету.

Зусилля щодо відстеження національних та регіональних бюджетних видатків (запланованих та фактичних), пов'язаних із досягненням гендерної рівності здійснюють неурядові організації, а урядові структури готують звіти про видатки. Так, фінансування Державної та обласних програм утвердження гендерної рівності на період до 2010 р. стало складовою громадського моніторингу Державної програми, проведеного Жіночим консорціумом України у 2011 р. За даними звіту Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту про виконання Державної програми на період до 2010 року, протягом 2007-2008 рр. на виконання Держпрограми було використано 1 млн. 143 тис. 900 грн., Але вже у 2009 р. з державного бюджету для цього було виділено лише 100 тис. грн., що пов'язано із економією урядових видатків під час фінансово-економічної кризи. Це стосується й обсягу видатків з місцевих бюджетів на заходи Держпрограми. Так, протягом 2007-2008 рр. з місцевих бюджетів було виділено 1 млн. 957 тис. 473 грн., а у 2009 р. – лише 895 тис. 927 грн. Цей період характеризувався відсутністю доступу до інформації про фінансове забезпечення Державної програми та браком її фінансування з альтернативних джерел.

З обласних бюджетів виділялися кошти на фінансування обласних програм гендерної рівності. Щорічне асигнування витрат на потреби програм у різних регіонах України становило від 10 до 300 тис. грн. У 2008 р. обсяг таких видатків зріс, але у 2009 р. знову знизився (у середньому на 25-50%). У 2010 р. в окремих областях взагалі не виділялися кошти на реалізацію обласних програм. Як правило, обсяг виділених коштів становив лише 50-80% від запитуваної суми.

Протягом 2011 – осені 2013 рр. в Україні не було Державної програми забезпечення гендерної рівності, а отже не було і видатків на її реалізацію. Нову Державну програму на період до 2016 р. було прийнято лише у вересні 2013 р. Її обсяги та джерела фінансування передбачають: з державного бюджету – 1268,51 тис. грн., з місцевого бюджету – 1787,13 тис. грн., з інших джерел (зовнішньої допомоги, грантів тощо) – 2841,5 тис. грн. У 2013 р. не передбачалося фінансування заходів Держпрограми з державного та місцевих бюджетів, тому вони фінансувалися з інших джерел (в обсязі 1000,74 тис. грн.).

Обласні програми, які так чи інакше пов'язані з цілями забезпечення гендерної рівності, підтримки сім'ї, оздоровлення дітей, боротьби з домашнім насильством тощо, у різних регіонах були ухвалені у 2011, 2012 або 2013 рр. Загальний обсяг запланованих видатків на ці цілі у 2012 р. складав 12179,57 тис. грн., у 2013 р. на досягнення цих цілей було заплановано витратити 15427,27 тис. грн.

Важливо також звернути увагу на дві такі ініціативи. По-перше, у 2012-2013 рр. Програма «ООН Жінки» в Україні провела гендерний аналіз офіційної допомоги для розвитку, яка надається Україні. Було визначено, що гендерні підходи включені до 9,8% з 244 офіційно зареєстрованих проектів допомоги (станом на 2012 р.). 12 з 33 міжнародних

та громадських установ, стосовно яких було проведено аналіз, мали окремі проекти із досягнення гендерної рівності, а три агентства виділяють певну частку бюджету кожного свого проекту на сприяння гендерній рівності: Канадське агентство міжнародного розвитку – до 10%, Агентство міжнародного розвитку США – 3%, Швейцарське бюро співробітництва – від 1-2 до 12%.

По-друге, починаючи з 2008 р. ПРООН, ЄС, Програма «ООН Жінки», ЮНФПА, Шведське агентство міжнародного розвитку, Фонд Фрідріха Еберта та інші міжнародні й донорські агентства проводять навчання державних службовців центральних та місцевих органів влади та депутатів місцевих рад з питань гендерного бюджетування, готують та розповсюджують навчальні матеріали з цих питань. Загалом за ці роки навчання пройшли більше 1000 державних службовців та депутатів, але знання та навички з гендерного бюджетування ще недостатньо застосовуються під час аналізу та планування програм соціально-економічного розвитку та програм гендерної рівності та національному та місцевому рівні.

Ф. Механізми діалогу між Урядом та громадянським суспільством

Відповідно до Закону 2005 р., об'єднання громадян є складовою механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Такі об'єднання можуть брати участь у розробці рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань гендерної політики, брати участь у реалізації державних та регіональних програм, у роботі консультативних органів при органах влади, а також проводити моніторинг з питань забезпечення гендерної рівності та вести інше діяльність у цій сфері. Серед ГО, що активно долучені до розробки і реалізації гендерної політики у співпраці з Урядом, є жіночі організації, інші громадські організації, наукові установи та окремі ВНЗ.

Представники і представниці громадських організацій входять до складу Міжвідомчої ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми при КМУ, гендерних робочих груп при ЦОВВ, Експертної ради з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі при Мінсоцполітики та Координаційних рад з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми при обласних державних адміністраціях. Радники з гендерних питань на громадських засадах були призначені при головах ЦОВВ та ОДА. При цьому представниці та представники громадських організацій відіграють консультативні функції.

У цілому, протягом 20 років Уряд практично не вживав цілеспрямованих заходів для розширення ролі ГО у формуванні та реалізації гендерної політики та забезпеченні їхнього впливу на прийняття рішень органів влади у цій сфері. Водночас співпраця між окремими ГО та органами влади щодо реалізації конкретних проектів була достатньо інтенсивною. Існує чотири основні формати, на яких будується діалог між Урядом та громадянським суспільством щодо забезпечення гендерної рівності (у т.ч. із розвитком відповідних механізмів).

По-перше, громадські організації мають ініціативу щодо реалізації конкретних проектів. Саме активна позиція громадських організацій сприяла ухваленню Закону у 2005 р., і саме за рахунок адвокаційної роботи ГО протягом 2010-2013 рр. вдалося розпочати зусилля із відновлення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей.

По-друге, під час реалізації проектів ГО, спрямованих на досягнення певних цілей Пекінської платформи дій, формується партнерство з Урядом. Фактично, немає жодної проблемної області ППД, де не впроваджувалося б спільних ініціатив ГО та Уряду. Таке партнерство може мати місце у вигляді спільних органів управління проектами (або залучення представників і представниць Уряду до органів управління) чи мати ситуативний характер. Громадським організаціям та донорам, що фінансують відповідні

проекти, таке партнерство дозволяє досягти готовності Уряду брати на себе відповідальність за конкретні пріоритети та забезпечувати стійкість результатів проекту. Водночас, значна частина проектів реалізується громадськими організаціями самостійно з огляду на складність та значну тривалість процедур узгодження рішень із органами влади та відсутність чіткої політичної волі Уряду щодо реалізації тих чи інших гендерних проектів.

По-третє, громадські організації відіграють важливу роль у розробці політики і програм, та підвищенні кваліфікації представників і представниць органів влади та місцевого самоврядування. Так, ГО були активно долучені до процесу розробки Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. Це дозволило забезпечити якість цього документу (зокрема, наявність конкретних завдань та індикаторів успіху), чого не було у попередніх державних програмах, які склалися без участі ГО. Власне, експерти й експертки від ГО визначали основні проблеми, пріоритети, на яких має фокусуватися Держпрограма, розробляли детальні плани досягнення таких пріоритетів/розв'язання проблем, ділилися власними планами діяльності для забезпечення належної координації та синергії зусиль і результатів тощо. Наприклад, жіночою організацією «Ліга жінок-виборців України «50/50» за підтримки ПРООН та Фонду «Відродження» була ініційована та у 2006 р. розроблена методологія проведення гендерно-правової експертизи, яку потім почав використовувати Уряд.

І по-четверте, громадські організації та наукові установи беруть активну участь у процесах моніторингу реалізації гендерної політики, проводять численні дослідження та оцінюють ефективність заходів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності. Наприклад, що громадськими організаціями за підтримки ПРООН було проведено дослідження «Гендерний аналіз українського суспільства» (у 1999 та у 2004 рр.). Жіночий консорціум провів громадський моніторинг Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р. Результати моніторингу були використані для визначення подальших пріоритетів діяльності як Уряду, так і громадських та міжнародних організацій. Жіночі організації були більш ніж активними у процесі огляду реалізації Пекінської платформи дій та підготовки національного огляду «Пекін+20» (див. *Додаток про процес підготовки національного огляду*).

Тим не менш, інституціоналізованих механізмів співпраці між Урядом та ГО досі залишається недосконалим. Бракує політичної волі Уряду щодо налагодження механізмів взаємодії з ГО, їм не виділяються кошти з державного бюджету для підтримки діяльності громадських організацій, відсутній механізм замовлення соціальних послуг у громадських організацій. Розв'язання цих проблем може значно підвищити ефективність державної гендерної політики.

G. Міжнародна співпраця

Співпраця на двосторонньому, субрегіональному, регіональному та міжнародному рівнях є одним із з важливих чинників забезпечення гендерної рівності в Україні. Зокрема, результативним є співробітництво в рамках міжнародних організацій, насамперед ООН, Ради Європи та ОБСЄ, а також співпраця з ЄС і двостороння співпраця.

Оцінка роботи Уряду України у цій галузі в рамках ООН здійснюється під час розгляду національних періодичних доповідей відповідними конвенційними органами, насамперед Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок, Радою ООН з прав людини, а також під час проходження Україною Універсального періодичного огляду (УПО) одного з основних механізмів Ради ООН з прав людини. Тематика забезпечення на національному рівні гендерної рівності порушувалась також під час захисту в Комітеті ООН з прав людини (липень 2013 р.) 7-ої періодичної доповіді України з виконання зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права. Важливою складовою співробітництва з ООН є надання Україні фінансової та експертної допомоги, а також

залучення коштів донорів для здійснення заходів у відповідних сферах. Співпрацю з Урядом та громадськими організаціями у сфері досягнення та моніторингу Пекінської платформи дій забезпечує низка агентств та установ: ВООЗ, МОМ, МОП, «ООН Жінки», ПРООН, УНЗ ООН, ЮНЕЙДС, ЮНІСЕФ, ЮНФПА, Трастовий фонд ООН з викоринення насильства щодо жінок тощо.

Співпраця у рамках Ради Європи ґрунтується на розробці, приєднанні та дотриманні правових інструментів РЄ, як-от Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, Європейська соціальна хартія та Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Підготовка України до ратифікації Стамбульської конвенції здійснюється у рамках Плану дій РЄ для України на 2011-2014 рр. та за підтримки Уряду Швеції. Важливим чинником є конференції Ради Європи з гендерної проблематики. Зокрема, Україна приєдналася до Плану дій РЄ та резолюції «Подолання розриву між гендерною рівністю де-юре та де-факто», прийнятої після 7-ої Європейської міністерської конференції у 2010 р. У жовтні 2011 р. Україна в рамках головування у Комітеті міністрів РЄ провела конференцію «Сучасні тенденції розвитку національних механізмів забезпечення рівності жінок та чоловіків в країнах європейського співтовариства». Протягом 2013 р. представник України входив до складу Комісії РЄ з гендерної рівності.

Обмін досвідом відбувається також у рамках ОБСЄ. Співпраця з ОБСЄ спрямована на підтримку забезпечення гендерної рівності та боротьбу із гендерно-обумовленим насильством. Координатор проектів ОБСЄ в Україні та Спеціальний представник ОБСЄ з питань боротьби з торгівлею людьми спільно з Урядом реалізують низку проектів у цих сферах. Між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та БДПЛ ОБСЄ укладено Меморандум про співробітництво щодо попередження насильства в сім'ї. Тематика боротьби з торгівлею людьми була також одним із ключових пріоритетів головування України в ОБСЄ у 2013 році. За ініціативи української сторони було розпочато процес перегляду Плану дій ОБСЄ щодо боротьби з торгівлею людьми, схваленого у 2003 році. Пропозиції української сторони були взяті за основу під час розробки Додатку до Плану дій ОБСЄ щодо боротьби з торгівлею людьми, який був схвалений усіма державами-учасницями в ході засідання Ради Міністрів ОБСЄ у м. Києві (2013 р.). Крім того, в рамках головування України Міністр закордонних справ України, як Діючий голова ОБСЄ, призначив у 2013 р. Спеціального представника Діючого голови ОБСЄ з гендерних питань.

Забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей жінок і чоловіків та боротьба з дискримінацією є цілями співробітництва, визначеними в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, «політична частина» якої була підписана у березні 2014 р. Протягом 1995-2014 рр. ЄС надав найбільший обсяг технічної допомоги, спрямованої на досягнення цілей гендерної рівності. Так, у 2008-2011 ЄС надав ПРООН, МОП, ЮНІСЕФ та Раді Європи 14 мільйонів євро для реалізації проектів, що мали на меті забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у різних сферах. Саме ці проекти сприяли посиленню національного механізму забезпечення рівності та досягненням в інших сферах. Обмін досвідом та використання найкращих практик ЄС дозволили підготувати орієнтовану на результат Державну програму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р.

Співпраця щодо виконання цілей Пекінської платформи дій відбувається і на двосторонньому рівні. Технічну та експертну допомогу Україні у цій сфері надають Агентство міжнародного розвитку США, Ізраїльське агентство міжнародного розвитку, Канадське агентство міжнародного розвитку, Шведське агентство міжнародного розвитку, Швейцарське бюро співробітництва, посольства Австрії, Великої Британії, Данії, Королівства Нідерланди, Норвегії, Федеративної Республіки Німеччина, Фінляндії і Японії, а також недержавні фонди: Фонд Генріха Бьоля, Фонд Фрідріха Еберта та інші.

Важливою є також співпраця на рівні неурядових організацій. Один з численних прикладів: у рамках підготовки оглядів Пекін+5, Пекін+10 та Пекін+15 жіночі організації України обмінювалися досвідом, оцінювали успішність гендерної політики та готували спільні доповіді з жіночими організаціями країн Центрально-Східної Європи.

Міжнародна співпраця на рівні Уряду та неурядових організацій дозволяє обмінятися досвідом та найкращими практиками моніторингу та виконання цілей Пекінської платформи дій та допомагає мотивувати Уряд приймати політичні рішення, що сприяють успішній реалізації гендерної політики. Посилення співпраці можливе шляхом вдосконалення механізмів між Урядом та донорами, забезпечення включення гендерних підходів до програм розвитку усіх донорів, залучення громадських організацій до діалогу між Урядом та донорами, а також підвищення ефективності заходів Уряду із координації допомоги, яка надається міжнародними організаціями. Прикладом може бути залучення експертної і технічної підтримки та фінансової допомоги міжнародних організацій для реалізації конкретних завдань Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р., у тому числі шляхом залучення до цього процесу громадських організацій та передачі їм відповідних ресурсів для цього.

Н. ЦРТ та реалізація Пекінської декларації та Платформи дій

Україна прийняла Цілі розвитку тисячоліття у 2000 р. Забезпечення гендерної рівності є Ціллю 3 ЦРТ для України. Ця ціль містить 2 завдання та 4 індикатори, які були затверджені у 2003 р. та оновлені у 2010 р. Вони мають на меті забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70% представників тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади та скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків. ЦРТ для України, зокрема Ціль 3, були ключовим документом під час розробки Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р., а досягнення відповідних індикаторів стало безпосереднім завданням Держпрограми.

Мінекономрозвитку щорічно здійснює моніторинг виконання визначених до 2015 року Цілей, забезпечує їх врахування у стратегічних і програмних документах Уряду. У вересні 2013 р. на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була представлена Національна доповідь «Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна 2013». Відповідно до цієї доповіді, забезпечення гендерної рівності є однією з цілей, досягнення яких до 2015 р. є практично неможливим. Зокрема, протягом 2000-2013 рр. вдалося майже удвічі поліпшити гендерне співвідношення серед вищих державних службовців і таким чином практично досягти запланованого індикатору. Але за всіма іншими показниками прогрес є гіршим. Різниця в середній зарплаті чоловіків і жінок зменшилася всього на одну чверть (а не наполовину, як було заплановано), а в гендерному співвідношенні депутатів Верховної Ради України та депутатів місцевих органів влади змін майже не відбулося.

У 2007-2008 р. було проведено проміжну оцінку досягнення цілей, протягом якої Мінекономрозвитку спільно з ООН спробували інтегрувати гендерні підходи до інших шести цілей ЦРТ-Україна. Зокрема, у Цілі 1 «Подолання бідності» визначено статеві вікову піраміду бідності, визначено гендерні аспекти ризиків бідності та складено профілі бідності з урахуванням статі. Ціль 2 «Забезпечення якісної освіти впродовж життя» передбачає сприяння освіті та професійній підготовці дівчат і жінок протягом всього життя. Ціль 5 «Поліпшення здоров'я матерів» прямо стосується охорони здоров'я жінок. У Цілі 6 «Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів» гендерні аспекти визначено як чинники інфікування та дискримінації і стигматизації. Ціль 7 «Забезпечення сталого розвитку довкілля» має на меті серед іншого збільшення частки населення, що має доступ до централізованого водопостачання та стабілізацію рівня забруднення довкілля. Це безпосередньо сприяє поліпшенню становища бідних жінок та недопущенню зростання захворюваності жінок.

На регіональному рівні було прийнято Цілі розвитку тисячоліття для кожного конкретного регіону, і забезпечення гендерної рівності стало складовою цих документів. На їх основі розробляються програми соціально-економічного розвитку регіонів, проводиться моніторинг та готуються огляди діяльності.

У 2010 р. було ініційовано міждержавний діалог щодо Порядку денного розвитку після 2015 року. Мінекономрозвитку разом із Національним інститутом стратегічних досліджень та Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М.Птухи НАН України підготувало нову доповідь «Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо». Документ містить питання щодо забезпечення гендерної рівності. Зокрема в розділі 2.1 «Рівність можливостей і соціальна справедливість: розбудова справедливого соціально інтегрованого суспільства, де неможливі відторгнення і маргіналізація» відображається питання щодо гендерної нерівності в сфері зайнятості (а саме існування традиційно «жіночих» та «чоловічих» видів економічної діяльності в Україні) та розрив у рівні заробітної плати жінок і чоловіків. Доповідь має стати додатковим інструментом формування соціально-економічної, зокрема гендерної політики.

РОЗДІЛ 2. ХІД ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ У НАЙВАЖЛИВІШИХ ПРОБЛЕМНИХ ОБЛАСТЯХ ПЛАТФОРМИ ДІЙ ЗА ПЕРІОД З 2009 р.

А. Стан поточної роботи у дванадцяти найважливіших проблемних областях

А. Жінки та бідність

Конституція України (Ст. 48) надає жінкам і чоловікам право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Разом з тим, відповідно до національної доповіді про стан досягнення ЦРТ 2013 р., частка бідного населення (за національним критерієм) складає 24,3%. Національна межа бідності визначена за критерієм 75% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат. Частка бідних чоловіків і жінок у різних вікових групах є приблизно однаковою, за винятком вікових груп 25-30 років і старше 75: так, серед першої вікової групи бідними є 28,9% жінок і тільки 23,5% чоловіків, серед другої бідними є 28,1% жінок, а частка бідних чоловіків складає 20,3%. У першому випадку високі ризики бідності жінок є наслідком перебування у відпустці для догляду за дитиною, коли розмір щомісячної виплати на мати та дитину не перевищує рівня мінімальної заробітної плати. Високі показники бідності жінок старше 75 років пов'язані з трьома чинниками: нижчим розміром пенсій осіб старших вікових груп у порівнянні з так званими «молодими» пенсіонерами, різницею в оплаті праці чоловіків і жінок, яка потім трансформується у різницю у розмірі пенсій, а також з втратою залишкової працездатності і можливості заробити додаткові до пенсії кошти.

Стратегія економічного розвитку держави (Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава») не мала окремого аспекту, присвяченого потребам та зусиллям жінок, що зuboжіють. У програмі передбачено поступове підняття пенсійного віку для жінок з 55 до 60 років, що має вирівняти його з пенсійним віком чоловіків. Так само нейтральною щодо жінок, що зuboжіють, є Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року. Єдиним аспектом, який стосується цієї цільової групи, є ініціатива щодо створення рівних можливостей для працевлаштування жінок і чоловіків та забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок. Так само на регіональному рівні (в обласних програмах забезпечення гендерної рівності) жінки, що зuboжіють, не визначені у якості цільової групи.

Відповідно до законодавства, жінки та чоловіки мають рівний доступ до економічних ресурсів та кредитів. Разом з тим, жінки володіють лише 22% бізнесу і керують 6% великого бізнесу в Україні. Відтак, їм важче отримати кредит, оскільки вони мають менше ресурсів, які вони можуть дати у заставу. Уряд не вживав спеціальних зусиль щодо розширення доступу жінок до кредитів. Окремі ініціативи проводилися жіночими міжнародними організаціями: так, МОМ в Україні надає мікрогранти для започаткування бізнесу особам, що постраждали від торгівлі людьми. Багато з них – це жінки, які мають високі ризики бідності. Районні центри зайнятості та жіночі організації проводять тренінги з питань жіночого підприємництва, жіночого лідерства, створюють групи самопомоги для жінок, які потрапили у кризову ситуацію.

Зусилля Уряду, громадських та міжнародних організацій щодо сприяння гендерній рівності в економіці більш детально описані у пункті *F. Жінки та економіка*.

Розробка методологій з урахуванням гендерних факторів та проведення досліджень з метою вирішення проблеми фемінізації бідності є одним із пріоритетів Державної програми забезпечення рівності жінок і чоловіків на період до 2016 р. Зокрема, заплановано провести аналіз економічної ефективності впровадження пріоритетів гендерної рівності та гендерний аналіз державного та місцевих бюджетів і програм соціально-економічного розвитку. Наприкінці 2013 р. Мінсоцполітики спільно зі

Програмою «ООН Жінки» в Україні розпочало розробляти методіку аналізу економічної ефективності гендерної політики.

Моніторинг стану справ та ефективності заходів здійснюється у рамках підготовки доповідей про досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття, доповіді про реалізацію Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, доповіді до Універсального періодичного огляду та інших конвенцій та механізмів забезпечення прав людини, а також у рамках відповідних досліджень. Значна частина доповідей готується і проводиться громадськими та міжнародними організаціями. Так, на основі альтернативної доповіді про реалізацію Україною Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок до Заключних рекомендацій Комітету з ліквідації дискримінації (2010 р.) було включено рекомендацію щодо забезпечення розширення економічних можливостей жінок та врахування гендерних факторів та особливих потреб жінок, що належать до вразливих груп, у програмах і стратегіях, спрямованих на викорінення бідності.

Відповідно до національної доповіді про стан досягнення ЦРТ (2013 р.), в цілому гендерний чинник здійснює незначний вплив на показники бідності, тобто суттєвих відмінностей у рівнях бідності за гендерною ознакою не спостерігається. Але при цьому слід звернути увагу на фактори зростання рівня бідності серед жінок, які стали актуальними останніми роками. Так, з 1 жовтня 2011 р. була запроваджена пенсійна реформа, яка серед іншого передбачає зрівняння пенсійного вік для жінок і чоловіків до 60 років (поступово, з кроком по 6 місяців щороку протягом 10 років).

У 2010 р. Представництво Фонду Генріха Бьоля та експертів громадських організацій провели дослідження «Фінансова та економічна криза в Україні: гендерний вимір». У 2012 р. було представлено доповідь коаліції громадських організацій (Центр «Ла Страда-Україна», Інформаційно-консультативний жіночий центр, Центр «Розрада», Жіночий консорціум України та інші) з гендерних проблем до УПО. Основною проблемою було визначено обмежений доступ сільських жінок до банківських кредитних ресурсів та користування ними, до нових технологій та неможливість придбати технічні засоби для ведення господарства. Саме сільські жінки є особливою групою ризику, тому частка бідного сільського населення складає 32% (на 8% вище, ніж в середньому в Україні).

У 2013 р. Мінсоцполітики у співпраці з Координатором проектів ОБСЄ в Україні провело дослідження стану зв'язків між пріоритетами гендерної рівності та пріоритетами, що визначені Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та галузевими соціально-економічними програмами. У 2013 р. ЮНФПА спільно з Мінсоцполітики виконали аналітичне дослідження становища літніх жінок в Україні.

Останні ініціативи Уряду, зокрема, Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні», прийнятий 27 березня 2014 р., може підвищити ризики бідності для жінок. Так, ці ініціативи передбачають скорочення працівників бюджетної сфери (зокрема, соціальних працівників) та відмову від підвищення мінімальної зарплати протягом одного року, що найсильніше вплине на рівень оплати праці в бюджетній сфері. Враховуючи, що в багатьох галузях бюджетної сфери частка зайнятих жінок складає від 70% до 90%, саме вони більше зіштовхуються з ризиками бідності. Так само є ризики зростання бідності ромських жінок, жінок з особливими потребами та внутрішньо переміщених жінок з АР Крим. За результатами більш ґрунтовного дослідження «Ефективна гендерна політика – запорука сталого економічного розвитку країни», запланованого Мінсоцполітики на 2014 рік, вищеперераховані проблеми можуть стати пріоритетними для державної гендерної політики та політики скорочення бідності.

V. Освіта та професійна підготовка жінок

Принцип рівного доступу жінок і чоловіків до освіти та професійної підготовки підкреслено Законі України «Про освіту» 1991 р. та інших законах про освіту. Рівні права та можливості жінок та чоловіків у здобутті освіти також передбачені у ст. 21 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою у 2013 р. складає 99,6%. Згідно з даними ЮНЕСКО, за рівнем грамотності населення Україна посідає одне із провідних місць серед розвинених країн світу. За рівнем освіти і основними освітніми показниками жінки України не поступаються чоловікам. Так, за даними перепису населення 2001 року, питома вага жінок, що мають середню освіту, становила 54,3%, чоловіків – 45,7%. Таким чином, наразі не існує жодних гендерних обмежень у доступі до всіх рівнів освіти, але виняток складають ромські жінки. Через традиції ромського народу та недостатньо активну позицію держави щодо ромів, частка ромських дівчат, які починають ходити до середньої школи, є нижчою, і набагато вищим є показник припинення навчання до отримання середньої освіти. Більш детально діяльність держави щодо забезпечення прав ромських жінок буде проаналізована у пункті *I. Права людини жінок*.

На початок 2013/14 навчального року, у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації навчаються 52,3% дівчат: у ВНЗ I-II рівнів акредитації – 54,7%, ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 51,9%. У закладах системи професійно-технічної освіти співвідношення дівчат та хлопців становить відповідно 60/40. Втім, вже на етапі професійної підготовки починає проявлятися гендерна професійна сегрегація. Так, на початок 2013/14 навчального року студенти-чоловіки переважають у навчанні у ВНЗ за галузями знань виробничої сфери, а дівчата переважають у ВНЗ, які відносяться до невиробничої сфери.

Основні проблеми у цій області Пекінської платформи дій в Україні лежать у площині вироблення недискримінаційних підходів до освіти та професійної підготовки, відтак саме цій стратегічній цілі присвячені основні зусилля Уряду, громадських та міжнародних організацій.

Відповідні завдання були включені до Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. З 2007 р. у школах організовуються уроки гендерної рівності, але вони, як правило, проводяться лише раз на рік та у невеликій кількості шкіл. У 2008 р. Міністерство освіти і науки, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту та ПРООН видали «Абетку рівності» та навчальний посібник для учнів 9-12 класів «Ми різні – ми рівні». Показовим є приклад депутаток Чернівецької області, які за власні гроші організували додатковий друк посібника «Ми різні – ми рівні» та розповсюдили його серед шкіл області.

У 2009 р. розпочалася найбільш масштабна спільна ініціатива Уряду, ПРООН та ЄС щодо інтеграції гендерних підходів до системи освіти у рамках реалізації «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» ЄС-ПРООН. Міністерством освіти і науки України видано наказ від 10.09.2009 №839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту». Відповідно до цього наказу, МОН спільно з Програмою ЄС-ПРООН розробили гендерні стандарти освіти на основі кращих практик ЄС та вимог Болонського процесу, а також методiku проведення гендерної експертизи шкільних програм та рекомендації для вчителів щодо подолання гендерних стереотипів у навчальному процесі. На основі цього було здійснено експертизу навчальних програм дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти щодо їх відповідності принципам забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. За результатами цього проекту розроблені відповідні рекомендації. МОН розробило та затвердило програму «Основні орієнтири виховання для учнів загальноосвітніх навчальних закладів», до її розділу «Основні лінії виховної діяльності» включені питання рівних прав та можливостей чоловіків і жінок.

Одним з безпосередніх результатів цієї діяльності є врахування представлених рекомендацій у чинному процесі перегляду стандартів для шкільної програми з історії (2011 р.). Крім того, за допомогою експертизи було встановлено, що професії чоловіків та жінок на сторінках «Букваря», «Читанки» та інших підручників є гендерно-стереотипними. Але внесення відповідних змін до навчальних програм та посібників досі залишається нагальним завданням. Це пов'язано із тим, що стандарти для конкретних програм переглядаються раз на декілька років. У 2011 р. було видано посібник для вчителів «Як навчати школярів долати гендерні стереотипи». Крім того, питання гендерного виховання дітей дошкільного віку включені до базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі».

Уряд та Програма ЄС-ПРООН провели найбільш масштабну тренінгову кампанію: з листопада 2010 до грудня 2011 рр. було організовано 1142 тренінги для 23 325 освітян. Матеріали та методика цих тренінгів була передана регіональним інститутам післядипломної освіти, і вони використовують її під час підвищення кваліфікації вчителів, методистів та керівників середніх шкіл. Крім того, відповідні теми включені до навчально-тематичних планів курсів підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів.

Заклади освіти проводять виховні та інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на підвищення гендерної культури: виховні години, диспути, «круглі столи», конкурси малюнків, плакатів, семінарів, тренінги, освітні й мистецькі акції, читацькі та науково-практичні конференції. Але ці заходи є нерегулярними та іноді недостатньо результативними. Наприклад, іноді замість поширення цінностей гендерної рівності їх організатори навпаки закріплюють стереотипи у свідомості учнів.

Більш результативними є конкретні ініціативи, які Уряд проводить спільно з міжнародними партнерами та громадськими організаціями. Так, спільно з Представництвом ЄК в Україні у 2007, 2008, 2009 роках організовано конкурс малюнку з гендерної проблематики серед учнів молодших класів. У 2010 та 2011 р. спільно з ПРООН та за фінансування ЄС було проведено Всеукраїнський конкурс серед вчителів на кращий урок з гендерної тематики, участь у ньому взяли 425 та 100 вчителів відповідно. У 2011 р. було виготовлено три 30-хвилинні навчальні фільми «Гендер у нашому житті», «Гендер на роботі та у бізнесі» та «Гендерні стереотипи у ЗМІ». Матеріали уроків та фільми були розповсюджені серед українських шкіл для того.

Втім, незважаючи на численні ініціативи та значні масштаби заходів із запровадження гендерних підходів до системи середньої освіти, їх успішність залежить від зацікавленості та рівня кваліфікації конкретного вчителя або керівника навчального закладу. Після припинення підтримки з боку ПРООН та ЄС (кінець 2011 р.) інтенсивність цих заходів зменшилася, а обсяг використання досягнень та результатів цих ініціатив значно скоротився. Замість того щоб створювати середовище, вільне від гендерних стереотипів та упередженості, українська система освіти досі має тенденцію до відтворення та поглиблення цих стереотипів, укорінюючи їх у свідомість кожного покоління, що проходить крізь систему від дошкільного виховання, початкової школи, середньої школи і закінчуючи закладами вищої освіти.

Розв'язання цих проблем стало одним із пріоритетів Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року, восьмий розділ якої присвячено запровадженню гендерних підходів у систему освіти. Завданнями цього розділу є запровадження підходів гендерної рівності в системі освіти та посилення інституційної спроможності механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері вищої освіти. Уряд вже почав реалізовувати Держпрограму у частині проведення навчання для педагогічних працівників та науковців вищих навчальних закладів та проведення інформаційних заходів для забезпечення гендерної рівності у середній та вищій освіті.

У сфері інтеграції гендерних підходів до вищої школи досягнуто порівняно більшого прогресу. На базі п'яти українських ВНЗ створено кафедри з гендерних досліджень. Протягом 2009-2012 рр. в регіонах України було створено 12 гендерних ресурсних центрів, таким чином їх стало 21. Завданням кафедр та центрів є надання методичної та науково-практичної підтримки викладачам і студентам щодо впровадження у навчально-виховний процес інноваційних форм і методів роботи, направлених на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві. У 2011 р. розроблено та схвалено дві програми для студентів педагогічних інститутів та університетів, одна з яких пристосована для дистанційного навчання. МОН та окремі ВНЗ систематично проводять конкурс студентських та аспірантських наукових робіт з питань гендерної рівності. Протягом 2009-2014 рр. опубліковано біля 30 праць з актуальних гендерних проблем, а також навчальні програми та програми спеціальних курсів і лекційні матеріали. Починаючи з 2010 р., регулярно проводяться Всеукраїнські науково-практичні конференції з тематики розвитку гендерної освіти в Україні. Для розширення доступу жінок до освіти і професійної підготовки впродовж життя Мінсоцполітики спільно з ЮНФПА у 2008 р. розпочало створення університетів «третього віку».

Слід відзначити і роботу громадських організацій у цьому напрямку, наприклад, Жіноча професійна ліга регулярно надає інформацію про можливості для професійної підготовки жінок, у т.ч. з питань набуття кваліфікації або перекваліфікації (навчання впродовж життя) у співпраці з партнерськими інституціями. У 2010-2011 рр. діяла Національна робоча група зі сфери освіти дорослих, серед результатів роботи проведення низки заходів у форматі «діяльності взаємного навчання», аналітичних досліджень щодо неформальної освіти дорослих у пілотних областях України, у тому числі оцінці навчальних потреб жінок, які працюють у сфері малого та середнього бізнесу. У лютому-березні 2014 р. ПІАЦ «КРОНА» успішно провів дистанційний гендерний онлайн-курс для студентства журналістики і філології вітчизняних вишів.

Моніторинг заходів у цій проблемній області здійснюється на рівні держави, громадських та міжнародних організацій. Так, у рамках виконання Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року підготовлено і представлено державну доповідь «Гендерна освіта і просвіта в Україні». На її основі було розроблено стратегію запровадження комплексних гендерних підходів у системі освіти на всіх рівнях (дошкільна освіта, молодші, середні та старші класи, вища освіта). Звіти про виконання Державної програми на період до 2010 року та першого року виконання Державної програми на період до 2016 р. визначають досягнення та наступні кроки, яких необхідно вжити у сфері забезпечення гендерної рівності у сфері освіти.

С. Жінки та охорона здоров'я

Право жінок на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування гарантується Конституцією та законами України. Загалом, система охорони здоров'я України є гендерно-нейтральною: законодавство та програми діяльності передбачають рівний доступ чоловіків та жінок до заходів і послуг з охорони здоров'я. Разом з тим, реалізуються окремі програми, що спрямовані безпосередньо на охорону здоров'я жінок: це стосується сфери репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, онкогінекології та надання медичної допомоги потерпілим від насильства. Крім того, гендерні аспекти проявляються і в діяльності у таких сферах, як профілактика, лікування, догляд та підтримка ВІЛ-інфікованих хворих на СНІД жінок, профілактика і лікування ІПСШ, профілактика/лікування вживання наркотичних засобів, алкоголю та тютюну.

З одного боку, можна було б визнати, що жінки та чоловіки мають рівний доступ до послуг у сфері охорони здоров'я. Разом з тим, є дуже важливі застереження. По-перше, державна система охорони розвивається дуже повільно, а в окремих сферах доступність та якість медичних послуг знижується. Жінки відчувають це сильніше, оскільки, маючи нижчий рівень доходів, частіше стикаються з відсутністю коштів, необхідних для якісної

медичної допомоги. Найбільш яскравим прикладом є жінки похилого віку, особливо у сільській місцевості. Спостерігається також подвійна або потрійна дискримінація ВІЛ-позитивних та/або наркозалежних жінок, а також жінок у місцях позбавлення волі. Ці проблеми визнаються державними службовцями, але деякі кроки із подолання окремих із них вживаються переважно неурядовими організаціями за підтримки донорських установ та міжнародних організацій.

Профілактичні програми, спрямовані на укріплення здоров'я жінок, не є комплексними. Так, дівчата та молоді жінки, що навчаються у ВНЗ, мають проходити регулярний профілактичний огляд, але переважна більшість дорослих жінок не проходять такого огляду. МОЗ, громадські та міжнародні організації періодично проводять інформаційні кампанії щодо профілактики онкологічних та серцево-судинних захворювань та розміщують відповідні інформаційні матеріали у закладах охорони здоров'я. Близько 60% жінок від 18 років охоплені онкопрофоглядами з цитологічним дослідженням. Вакцинація проти вірусу папіломи людини ще не стала поширеною в Україні, хоча вона включена до календаря щеплень та розроблено проект відповідного клінічного протоколу. Повноцінне медичне обстеження в обов'язковому порядку проходять тільки вагітні жінки. Окремі заходи із пропаганди профілактичних оглядів, зокрема оглядів у мамолога, а також профілактики ПСШ, здійснюють громадські організації. Ефективнішою є профілактика передачі ВІЛ від матері до дитини. Починаючи з 2003 р., було розширено рівень тестування вагітних жінок на ВІЛ (у 2012 р. він склав 99,2%) та рівень надання АРТ ВІЛ-позитивним вагітним (до 95,5% відповідно). Результатом цієї діяльності стало суттєве – у 7 разів – зниження частоти передачі ВІЛ від матері до дитини з 27,8% у 2001 р. до 3,73% у 2011 р.

Більш докладна інформація щодо профілактики захворювань у дівчат та забезпечення доступу дівчат до охорони здоров'я надана у пункті *L. Дівчата*.

Рівень інтегрування гендерних підходів до охорони репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, профілактики та лікування ВІЛ/СНІДу та інших ПСШ є неоднорідним. Так, охорона репродуктивного здоров'я в Україні є одним із пріоритетів державної політики. Державною програмою «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 р. визначено низку завдань щодо охорони здоров'я жінок: знизити рівень материнської смертності на 20 відсотків, підліткової вагітності на 20 відсотків, штучного переривання вагітності серед підлітків 15-17 років та серед дорослих жінок на 20 відсотків. Вже на 2013 рік цілі вдалося досягти.

Виконання заходів Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 р. сприяло позитивній динаміці частоти абортів в Україні – з 16,6 на 1000 жінок фертильного віку у 2008 р. до 12,4 у 2012 р. Проведення низки профілактичних заходів, спрямованих на збільшення застосування різних видів контрацепції, сприяло зниженню показника незапланованої вагітності з 11,85 на 1000 жінок фертильного віку у 2008 р. до 7,71 у 2012 р. Протягом останнього десятиріччя МОЗ за підтримки міжнародних організацій – ВООЗ, ЮНІСЕФ, ЮНФПА, АМР США, українсько-швейцарського проекту «Здоров'я матері та дитини» проводить роботу щодо впровадження в практику сучасних підходів та методологій надання медичної допомоги матерям та дітям. Запроваджено сучасні перинатальні технології, затверджено низку клінічних протоколів з акушерської, неонатологічної і гінекологічної допомоги та планування сім'ї (всього протягом 2006-2012 рр. затверджено 61 клінічний протокол). Розроблено клінічний протокол із надання медичної допомоги при небажаній вагітності. Розпочато запровадження системи конфіденційного аудиту материнської смертності та методологію дослідження важкої материнської захворюваності (2012 р.).

Нового поштовху у реформуванні галузі надало реалізація Національного проекту «Нове життя – нова якість охорони материнства і дитинства». Протягом 2010-2013 рр. відкрито 12 регіональних перинатальних центрів. Було розроблено гігієнічні вимоги до розміщення, облаштування, обладнання та експлуатації перинатальних центрів та у 2011

р. затверджено примірний статут перинатального центру та Концепцію подальшого розвитку перинатальної допомоги, а також розпочато впровадження системи регіоналізації перинатальної допомоги. Протягом 2007-2012 рр. проведено закупівлю і розподіл антирезусного імуноглобуліну для запобігання гемолітичній хворобі новонароджених та препаратів для лікування дихальних розладів новонароджених.

Значна увага приділяється питанню якості допомоги та підвищенню рівня кваліфікації медичних фахівців. За підтримки Уряду Німеччини, ВООЗ, ЮНФПА, ЮНІСЕФ, АМР США, українсько-швейцарського проекту «Здоров'я матері та дитини» реалізуються проекти щодо перепідготовки лікарів, у т.ч. сімейних лікарів, та середнього медперсоналу з питань сучасних перинатальних технологій в акушерській практиці. За сприяння українсько-швейцарського проекту «Здоров'я матері та дитини» в Україні запроваджена телемедицина з питань акушерства та неонатології, а також облаштовано стимуляційні центри. Всі ці зусилля дозволили збільшити питому вагу нормальних пологів з 36% у 2004 році до 65% у 2013 році, а також зменшити рівень смертності дітей віком до 5 років з 16 на 1000 народжених живими у 2000 р. до 7,9 у 2013 р.

Водночас, показники материнської та малюкової смертності та рівня абортів ще не досягають рівня країн європейського співтовариства, а сталість досягнутих показників буде залежати від подальшого просування реформи системи охорони здоров'я та впровадження сучасних підходів, практик та стандартів надання медичної допомоги

Значний обсяг робіт здійснено в області планування сім'я профілактики небажаної вагітності. За підтримки програми АМР США «Здоров'я жінок України» розроблений та затверджений МОЗ України та НАМН України спільний наказ «Про удосконалення служби планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я в Україні» та оновлено Клінічний протокол планування сім'ї. Надруковано навчальний посібник для лікарів та навчальний посібник для викладачів 5-денних тренінгів з питань планування сім'ї та з питань методів контрацепції відповідно до періодів життя, а також розпочато перегляд і удосконалення планів і програм до- та післядипломної підготовки лікарів з питань планування сім'ї. Спільно із ЮНФПА проводяться тренінги в регіонах для перепідготовки лікарів, у т.ч. сімейних лікарів, та середнього медперсоналу. За рахунок коштів Глобального фонду для боротьби з ВІЛ/СНІДом, туберкульозом та малярією, АМР США та інших донорів громадські організації розповсюджують серед населення презервативи та інші контрацептиви. Основними цільовими групами є жінки з екстрагенітальною патологією, малозабезпечені, молодь у віці 18-20 років, ВІЛ-позитивні жінки та вразливі до ВІЛ жінки. Щорічно проводиться Національний тиждень планування сім'ї з розробленими та скоординованими заходами: акціями, виступами на радіо і телебаченні, висвітленням у ЗМІ, розповсюдженням інформаційно-просвітницьких матеріалів. Проводиться робота щодо поширення свідомого ставлення до батьківства як жінки, так і чоловіка. Підготовка майбутніх батьків до народження дитини здійснюється у «Школах відповідального батьківства» при жіночих консультаціях. У більшості регіонів створено мережу служб планування сім'ї та дитячої та підліткової гінекології. Робота центрів репродуктивного здоров'я в регіонах будується на принципах гендерної паритетності (кабінети лікування безпліддя як у чоловіків, так і у жінок; лікування інфекцій, що передаються статевим шляхом, прийоми сексопатолога). У 2008 р. прийнято програму лікування жінок з безпліддям. Щороку нею користуються близько 800 жінок, але потребу у ній мають близько 4500 жінок. Функціонують шість державних та низка приватних репродуктивних клінік. У МОЗ є ініціатива щодо розробки та реалізації програми лікування безпліддя у чоловіків.

У 2008-2010 рр. проведено закупівлю кольпоскопів, автоматичних аналізаторів для цитологічних досліджень та мамографів для діагностики захворювань молочної залози. У 2011 р. затверджено уніфікований клінічний протокол первинної та вторинної медичної допомоги при раку молочної залози. Розроблені інформаційні матеріали з питань профілактики онкогінекологічних захворювань жінок, які були надруковані та

розповсюджені серед жіночого населення країни, та регулярно проводяться телепередачі «Репродуктивне здоров'я української нації».

В межах дії програми відбувається проведення наукових досліджень з питань вивчення основних факторів жіночого та чоловічого безпліддя і розроблення оптимальних підходів до їх профілактики та лікування; розроблені стандарти профілактичного обстеження та раннього виявлення захворювань чоловічої репродуктивної системи. Зокрема, у 2007-2011 рр. НАМН проведено наукове дослідження основних факторів жіночого та чоловічого безпліддя. У 2011-2014 рр. НАМН проводить дослідження щодо впровадження сучасних медичних технологій з доведеною ефективністю у сфері репродуктивного здоров'я та їх медико-соціального впливу та факторів ускладненого перебігу вагітності. З інтервалом у п'ять років спільно з ЮНІСЕФ, ЮНФПА та АМР США проводиться Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств, яке містить блок про охорону здоров'я (останнє у 2012 р.). У 2010 р. Державний інститут розвитку сім'ї та молоді провів дослідження ставлення молоді до здорового способу життя. У 2011 р. Інститут соціальних досліджень імені О.Яременка та ЮНІСЕФ провели дослідження «Стан та чинники здоров'я українських підлітків». Крім того, Уряд, міжнародні та громадські організації регулярно готують огляди стану справ та оцінюють ефективність заходів у тих чи інших сферах охорони здоров'я жінок. У 2008-2010 рр. спільно з ВООЗ було проведено Стратегічну оцінку політик, програм і досліджень «Аборти та контрацепція в Україні». У 2010 р. ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» провела дослідження «Україна: моніторинг упровадження цілей ССГАООН щодо сексуального та репродуктивного здоров'я». У 2013 р. ЮНФПА спільно з Урядом провів дослідження та розробив алгоритм надання послуг з репродуктивного здоров'я і планування сім'ї для наркозалежних жінок та їх партнерів.

Національна відповідь на епідемію ВІЛ/СНІДу загалом є гендерно-нейтральною. З одного боку, Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр. передбачає рівний доступ чоловіків та жінок до заходів з профілактики, діагностики та лікування ВІЛ-інфекції, супутніх захворювань, інфекцій, що передаються статевим шляхом тощо. З іншого боку, Програма містить лише два завдання, цільовою аудиторією яких є жінки: здійснення заходів з профілактики передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини шляхом забезпечення закладів охорони здоров'я та забезпечення обстеження вагітних жінок на ВІЛ-інфекцію. ВІЛ-позитивні та наркозалежні жінки подекуди стикаються з тим, що їх не ставлять на облік. Вагітні жінки-споживачки наркотиків відчують перешкоди щодо доступу до АРТ та ОЗТ. Разом з тим, Уряд у партнерстві з громадськими та міжнародними організаціями виконує заходи, спрямовані на включення гендерних підходів до реалізації програм щодо ВІЛ/СНІДу, зокрема, до програм Глобального Фонду, за підтримки якого надається переважна більшість послуг з профілактики ВІЛ, догляду та підтримки. Важливо відзначити запровадження деяких програм для жінок-ПКС та жінок-СІН на принципі «рівний рівному», проведення тренінгів для правоохоронців, співробітників органів судової системи та прокуратури і друку освітніх матеріалів на тему гендерної рівності, прав людини тощо для цих груп в рамках програм ПРООН та МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». В межах програм, які впроваджуються ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ», надаються послуги для ВІЛ-позитивних жінок та жінок, уразливих до ВІЛ: медико-соціальний супровід ВІЛ-позитивних вагітних, догляд та підтримка ВІЛ-позитивних жінок у місцях позбавлення волі, профілактика ВІЛ у місцях позбавлення волі, робота денних центрів для дітей, яких торкнулась епідемія ВІЛ, на базі неурядових організацій тощо.

Крім цього, Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань збирає дані з розбивкою за статтю. Вони були використані під час розробки концепції нової Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 рр.

У цілому, гендерний підхід не використовувався для державної оцінки результатів впровадження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр. для чоловіків, жінок, дівчат, хлопців.

Зокрема, у 2012 р. МОЗ та НАМН проведено дослідження та видано відповідні методичні рекомендації щодо підготовки дискордантних пар до вагітності. У 2013 р. МОЗ, ЮНІСЕФ та Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України провели інституційне дослідження «Соціально-демографічні та медичні детермінанти ризику передачі ВІЛ від матері до дитини в Україні». У 2009-2010 рр. Українська фундація громадського здоров'я та HealthRight International виконали дослідження «Від політики до практики: дослідження процедури тестування на ВІЛ-інфекцію вагітних жінок в Україні». У 2010 та 2013 роках ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» спільно з Аналітичним центром «Соціоконсалтинг» провели дослідження «Показник рівня стигми ЛЖВ – Індекс Стигми». В 2011 році Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ проведено дослідження гендерно-чутливих послуг у сфері ВІЛ/СНІДу в рамках проекту ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» за фінансової підтримки Програми «ООН Жінки». У 2012 р. «ГФК ЮКРЕЙН» та ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» провели дослідження гендерних аспектів надання послуг для людей, які живуть з ВІЛ.

За результатами моніторингу Державної програми та досліджень, що проводяться науковими, громадськими та міжнародними організаціями, встановлено, що медико-соціальний супровід жінок з ВІЛ має враховувати гендерні аспекти суспільства – високе, часто подвійне навантаження на жінку, турбота про здоров'я членів сім'ї, інколи потреба у приховуванні свого ВІЛ-статусу, лікування тощо. Саме тому проект нової Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 рр. передбачає розробку та впровадження гендерно-чутливих підходів при організації послуг жінкам, в тому числі представницям груп підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ.

Наступним аспектом є надання медичної допомоги жінкам, що пережили насильство. Ще з 1993 р. відповідно до спільного наказу МВС та МОЗ № 307/105 медичні працівники повинні повідомляти органи внутрішніх справ про випадки звернення за медичною допомогою осіб з пораненнями чи іншими тілесними ушкодженнями. Але медичні працівники роблять це нерегулярно, а відповідна статистика не збирається. У центральних органів виконавчої влади немає спільних протоколів щодо надання спеціальних послуг ВІЛ-позитивним та наркозалежним жінкам, що пережили насильство. Протягом 2009-2013 рр. щорічно в рамках міжнародної акції «16 днів проти гендерного насильства» жіночими громадськими організаціями спільно з структурними підрозділами охорони здоров'я та іншими управліннями облдержадміністрацій проводяться круглі столи, прес-конференції, ярмарки послуг, що сприяють попередженню та протидії насильству в сім'ї та торгівлі жінками.

У 2013 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини провела дослідження стану забезпечення права на медичну допомогу у слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України, один з розділів дослідження присвячено питанням жіночого здоров'я.

Моніторинг досягнення цілей здійснюється шляхом підготовки щорічних та підсумкових звітів про реалізацію кожної із Державних програм, підготовки доповіді про досягнення відповідних завдань ЦРТ-Україна, а також численних оглядів та досліджень, що проводяться Урядом, науковими, громадськими та міжнародними установами (перераховані вище).

Витрати зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2008 р. склали 33559,7 млн. грн., або 3,5% від ВВП, у 2013 р. – 61569,5 млн. грн., або 4,2% від ВВП). Крім того, Держстатом за методологією національних рахунків охорони здоров'я розраховується

показник загальних витрат на охорону здоров'я (зведений бюджет, соціальне страхування, приватні кошти домашніх господарств, роботодавців, некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства, кошти іншого світу (кошти міжнародних донорських організацій, спрямованих в систему охорони здоров'я України). Відповідно до цієї методології, загальні витрати на охорону здоров'я у 2008 році склали 63072,7 млн. грн., або 6,7% ВВП, а в 2012 році – 108947,1 млн. грн., або 7,7% ВВП.

D. Насильство щодо жінок

Україна стала першою пострадянською державою, яка прийняла закон «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.), який визначає правові й організаційні засади попередження насильства в сім'ї і органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. Реалізація положень закону ускладнюється через відсутність координації між різними суб'єктами, відповідальних за протидію та подолання насильства, обмеженість сфери його застосування тощо. У 2008 р. до закону були внесені зміни: він розповсюджується на відносини між особами, які перебувають у шлюбі, проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, їхніх дітей, осіб, які перебувають під опікою чи піклуванням, є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання. Крім того, було запроваджено корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, а також вилучено поняття «віктимна поведінка». На виконання закону спільним наказом Міністерства сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ №3131/386 (zareєстровано в Мін'юсті 07.09.2009 р.) затверджено Інструкцію щодо порядку взаємодії структурних підрозділів обласних державних адміністрацій, відповідальних за реалізацію державної політики з питань попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. Ця Інструкція визначає також механізм збору статистичних даних з питань домашнього насильства. Втім, головними проблемами щодо реалізації законодавства залишаються прогалини в системі виявлення та перенаправлення постраждалих осіб, брак кваліфікованої допомоги потерпілим, включаючи достатньої кількості притулків для тимчасового перебування і реабілітації постраждалих осіб, неможливість раннього виявлення сімей, які перебувають у кризовому стані, відсутність ефективного покарання злочинців. Відсутня кримінальна відповідальність за вчинення насильства у сім'ї. Також важливо, що законодавство стосується лише насильства у сім'ї, не охоплюючи всіх інших можливих видів насильства проти жінок.

У 2011 р. Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульську конвенцію). У рамках підготовки до ратифікації Конвенції Уряд спільно з Координатором проєктів ОБСЄ в Україні створив робочу групу з питань удосконалення законодавства у сфері попередження насильства в сім'ї, зокрема приведення чинного законодавства України у відповідність до положень Конвенції. У березні 2013 р. КМУ подав на розгляд парламенту законопроект «Про запобігання та протидію домашньому насильству». В новому законопроекті використано термін домашнього насильства, що має більш широке значення; розширено коло осіб, на яких поширюється дія законодавства; розширено перелік органів та установ, відповідальних за попередження і протидію насильству; значної уваги приділено захисту прав та наданню допомоги різним категоріям постраждалих від домашнього насильства, чіткому розмежуванню повноважень між різними державними органами, заходам із запобігання домашньому насильству тощо.

У 2010 р. було внесено зміни до статті 173-2 Кодексу про адміністративні правопорушення «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми». Вони передбачають громадські роботи, як новий вид санкції. Втім, досі найчастішим видом стягнення, яке накладають суди, залишається

штраф. Очевидно, що це неефективний спосіб, оскільки штраф часто сплачується з сімейного бюджету (або навіть особою, що пережила насильство), а не кривдником.

Питання попередження та протидії насильству в сім'ї були включені до Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. У рамках її реалізації у 2009 р. було проведено кампанію зовнішньої соціальної реклами. Зазначена реклама створена в рамках Національної кампанії «Стоп насильству!» за підтримки Програми розвитку ООН, Представництва ЄК в Україні та SIDA. У грудні 2010 р. КМУ затвердив План заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року. Цей План передбачає комплексну діяльність щодо навчання спеціалістів з питань попередження і протидії насильству, у т.ч. правоохоронців, співробітників центрів соціальних служб, суддів тощо, проведення різноманітних інформаційних заходів, виробництво та розповсюдження соціальної реклами проти насильства, розробку мінімальних стандартів послуг для осіб, що пережили насильство, розробку та реалізацію корекційних програм для кривдників. У 2013-2014 рр. МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» у рамках співпраці з Мінсоцполітики за підтримки Програми «ООН Жінки» проведено інформаційну кампанію «Насильство – це сміття, яке треба виносити з дому!».

Крім того, завдання щодо попередження та протидії насильству у сім'ї включені до Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року, ухваленої 15 травня 2013 р.

На виконання Плану заходів у 2013 р. Міністерство соціальної політики розробило Навчальну програму з питань запобігання насильству в сім'ї для соціальних працівників, фахівців з соціальної роботи та інших фахівців, які надають соціальні послуги. Мінсоцполітики проводить підвищення кваліфікації для фахівців, які працюють у напрямку попередження насильства в сім'ї, в тому числі для керівників і спеціалістів регіональних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей. Також за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні у співпраці з МВС України розроблено спеціалізований курс з протидії насильству в сім'ї та на постійній основі проводиться навчання курсантів факультетів міліції громадської безпеки вищих навчальних закладів системи МВС та підвищення кваліфікації діючих дільничних інспекторів міліції.

Найбільш масштабна програма навчання представників правоохоронних органів та суддів була реалізована Урядом спільно з Програмою ЄС-ПРООН протягом 2010-2011 рр., в рамках неї тренінги з попередження та протидії домашньому насильству були проведені 449 тренінгів для 9024 представників правоохоронних органів (у т.ч. 63% від загальної кількості дільничних інспекторів в Україні), а також для 290 суддів. За підтримки ПРООН та Українсько-канадського проекту судової співпраці розроблено навчальні матеріали для правоохоронців і суддів, у 2011 р. посібник для суддів було затверджено вченою радою Національної школи суддів.

Щорічно у листопаді-грудні Урядом та місцевими органами влади у співпраці з громадськими та міжнародними організаціями проводиться Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства», у рамках якої організуються інформаційні та освітні заходи (лекції, семінари, тренінги, бесіди, круглі столи, виховальні заходи, відкриті уроки, тематичні висновки конкурси тощо) для учнів, вчителів та батьків щодо проблем насильства проти жінок і дітей.

Проведення цих акцій висвітлюється в засобах масової інформації (особливо на місцевому рівні), зокрема здійснюється постійний медіа-супровід заходів регіональними телерадіокампаніями, організується трансляція відеороликів соціальної спрямованості в програмах телерадіомовлення і на офіційних веб-сайтах регіональних державних адміністрацій. Щоправда, цій інформаційній діяльності бракує масштабності.

Результати цієї діяльності – підвищення розуміння цієї проблеми жінками, про що свідчить зростання кількості звернень до правоохоронних органів з приводу вчинення

насильства у сім'ї: у 2010 р. таких звернень було 157167, у 2011 р. – 162768, у 2012 р. – 137782, та у 2013 р. – 174229 (з них приблизно 95% – звернення від жінок). Втім, дані статистики є неповними, оскільки вони відображають лише задокументовані випадки за зверненнями жертв домашнього насильства.

Система органів, що надають послуги особам, які пережили насильство, включає в себе центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної допомоги, заклади/центри при медичних установах, регіональні служби у справах дітей, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей (державні, регіональні або муніципальні установи) та громадські організації. Станом на кінець 2013 р. в Україні функціонує 22 центри соціально-психологічної допомоги у регіонах (з 27 регіонів). З 2012 р. за підтримки Українського жіночого фонду в 9 областях працюють центри із надання психологічної та правової допомоги жінкам, що постраждали від насильства в сім'ї.

Соціальні послуги центрів соціальних служб протягом 2013 р. отримали 8573 сім'ї, в яких сталося насильство в сім'ї (це на 29,7% більше за показники 2012 р.) і 27022 осіб, що постраждали від насильства в сім'ї (на 78,5% більше за 2012 р.). Такі послуги надаються і неурядовими організаціями. У 2013 р. МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» у співпраці з Мінсоцполітики, Міжнародним гуманітарним центром «Розрада», Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» за підтримки Програми «ООН Жінки» розроблено програму корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14-18 років) та жінками, які пережили насильство. У 2013 р. МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» та «Право на здоров'я» спільно з Мінсоцполітики почала пілотувати в м. Києві «соціальну квартиру» як форму реабілітації матерів з дітьми в складних життєвих обставинах, які пережили насильство.

У 2013 р. було змінено норми Кримінально-процесуального кодексу щодо затримання правопорушника, якими фактично було заборонено вилучення кривдника із сім'ї більше, ніж на три години. Це зменшує можливості забезпечення безпеки жертв домашнього насильства.

Протягом 2008-2010 рр. було розроблено та апробовано методики проведення корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї. У 2010 р. за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні проводилися тренінги з впровадження корекційних програм для соціальних працівників та психологів з усіх регіонів України. У 2013 р. МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», Міжнародним гуманітарним центром «Розрада», Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» у співпраці з Мінсоцполітики за підтримки «ООН Жінки» відпрацьовано корекційну програму для чоловіків, які вчиняють насильство в сім'ї, та проведено навчання для спеціалістів відповідних установ. Але рівень охоплення кривдників корекційними програмами залишається невисоким з огляду на нечіткість законодавчого положення щодо санкцій за відмову від проходження таких програм. Так, у 2013 р. на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ за факти вчинення насильства в сім'ї перебували 92772 осіб, з яких тільки 4335 осіб (4,7%) направлені органами внутрішніх справ для проходження корекційних програм. Ця частка майже у тричі вище за ту, яка була попереднього року – 1,7%. Протягом 2013 р. корекційні програми пройшли майже 1,5 тис. осіб, що складає 34,6% від загального числа спрямованих ОВС.

Важлива роль у вирішенні проблем домашнього насильства належить ОГС, зокрема «гарячій лінії» з протидії гендерному насильству, яку підтримує Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». Жертви домашнього насильства можуть звернутися до неї і отримати правову допомогу. Ла Страда підтримує також і гарячу лінію з питань запобігання торгівлі людьми, запобігання насильству та захисту прав дітей. Остання була створена у січні 2013 р., і протягом перших шести місяців на неї надійшло майже 15 тис. звернень.

Статистична звітність про стан справ у цій сфері збирається, але потребує вдосконалення та періодичних змін у відповідь на розвиток діяльності у цій сфері. Так, наразі, у формі статистичної звітності щодо домашнього насильства, окрім випадків завершених кримінальних проваджень, відсутня інформація про кількість та стать осіб (дорослих і дітей), які постраждали від домашнього насильства, інформація про види вчиненого домашнього насильства, а також існуюча статистична звітність не дає можливості всебічно проаналізувати причини та умови учинених злочинів (у кримінальних провадженнях за випадками насильства в сім'ї).

Крім того, громадські та міжнародні організації спільно з Урядом проводять соціологічні дослідження щодо розповсюдженості явища насильства щодо жінок, причин, наслідків, зв'язку з іншими соціальними факторами, ефективності заходів із попередження та протидії насильству тощо. Перше та найбільш масштабне соціологічне опитування було проведено ПРООН за фінансової підтримки ЄС у 2009 р. Результати дослідження були враховані при розробці Плану заходів Національної кампанії «Стоп Насильству!», інформаційних матеріалів та заходів.

Ставлення жінок і чоловіків до домашнього насильства також оцінювалося у Мультиіндикаторному кластерному обстеженні домогосподарств, проведеного Державною службою статистики України, Українським центром соціальних реформ, ПАТ «Статінформконсалтинг», ЮНІСЕФ, АМР США та Швейцарським бюро співпраці у 2012 р. У 2012 р. Українським інститутом соціальних досліджень імені О.Яременка на замовлення МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» проведено дослідження «Попередження насильства над жінками, які перебувають у складних життєвих обставинах: стан розвитку та забезпечення діяльності». Проводяться також окремі дослідження щодо насильства щодо жінок-представниць окремих вразливих груп. Наприклад, у 2012 р. Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України проведено дослідження стигми і дискримінації, пов'язаних з ВІЛ-статусом, серед медичних працівників і по відношенню до пацієнтів в Україні. У 2012 році «ГФК ЮКРЕЙН» та ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» провели дослідження гендерних аспектів надання послуг для людей, які живуть з ВІЛ, один із розділів якого було присвячено проблемі насильства. Невивченою лишається проблема насильства щодо лесбійок та трансгендерних жінок, що залишає її поза увагою держави та суспільства.

Протидія торгівлі людьми теж є важливим завданням України. Україна була першою пострадянською державою, яка у 1998 р. встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людьми (ст. 149 Кримінального кодексу України). Протягом останніх років Україна прийняла низку основних законодавчих документів, спрямованих на посилення боротьби з торгівлею людьми. Так, 21 вересня 2010 року Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про протидію торгівлі людьми (№197). 20 вересня 2011 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про протидію торгівлі людьми».

Крім того, у 2013 році в рамках головування України в ОБСЄ був прийнятий запропонований Україною додаток до Плану дій ОБСЄ з протидії торгівлі людьми, який підтримали всі країни-учасниці ОБСЄ.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні спільно з Міністерством соціальної політики України протягом 2009-2011 рр. проводили апробацію в двох областях державного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми. Результатом цієї роботи стало затвердження Кабінетом Міністрів України нормативно-правових актів, що регулюють надання комплексної допомоги постраждалим від торгівлі людьми. У березні 2012 р. було прийнято Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2015 року. У 2012 р. затверджено Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, створено Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та затверджено Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Завдяки підтримці Координатора проектів ОБСЄ в Україні та Представництва МОМ в Україні було проведено навчання суб'єктів Національного механізму взаємодії на регіональному рівні. Крім того, Мінсоцполітики затверджено Програму навчання спеціалістів, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми та надання допомоги постраждалим особам. Зазначена програма з початку 2014 року впроваджується в регіональних центрах підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Також завдяки проведенню інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності населення щодо існуючої державної допомоги, станом на квітень 2014 р. Мінсоцполітики встановило статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, 62 особам. Для них було складено план реабілітації та взято під соціальний супровід центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також виплачено одноразову матеріальну допомогу. Одночасно, Представництво МОМ в Україні виявило та надало допомогу в 2013 році 929 постраждалим від торгівлі людьми (48% з них – жінки), допомога яким надавалася через представників громадських організацій, що представляють Всеукраїнську коаліцію по протидії торгівлі людьми в Україні. Крім того, починаючи з 2002 року в м. Києві діє медичний реабілітаційний центр МОМ з надання допомоги постраждалим.

У липні 2013 р. Мінсоцполітики затвердило стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми, стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми.. Протягом 2013 року українські правоохоронні органи зареєстрували 130 фактів торгівлі людьми, за період введення кримінальної відповідальності за цей злочин (1998-2013 рр.) було зареєстровано 3370 таких фактів. Кількість злочинів торгівлі людьми, які вдалося правоохоронцям зареєструвати мала стійку тенденцію до зниження (2012 році їх було 162, у 2010 р. – 257), що не відображає реальну ситуацію, а є наслідком втрати кадрового потенціалу в правоохоронних органах у результаті адміністративної реформи, розпочатої наприкінці 2010 р.

Втім, згідно звіту Держдепартаменту США щодо торгівлі людьми за 2013 р., нові тенденції та виклики у торгівлі людьми (зокрема, внутрішня торгівля людьми, експлуатації іноземців в Україні, торгівля людьми з метою примусової праці, вилучення органів, сурогатне материнство, використання злочинцями новітніх технологій та мережі Інтернет тощо) вимагають сучасних підходів до боротьби з цим явищем.

Уряд здійснює моніторинг заходів з протидії торгівлі людьми та попередження насильства в сім'ї шляхом підготовки щорічних доповідей, звітів про виконання державних програм та планів заходів, підготовки державних доповідей щодо виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та інших міжнародних документів, Універсального періодичного огляду.

Е. Жінки та збройні конфлікти

Протягом 1995-2014 рр. ситуація із розширенням участі жінок у вирішенні конфліктів на рівні прийняття рішень характеризувалася двома протилежними тенденціями. З одного боку, представленість та роль жінок в Збройних Силах України поступово зростала, але зростання чисельності військовослужбовців-жінок, особливо служби за контрактом, пов'язане не з престижем самої служби, а в першу чергу з небажанням чоловіків займати низькооплачувані посади. Так, у 2001 р. жінки-офіцери склали 0,7% від всього офіцерського складу, а у 2010 році – 2,9%.

Станом на 2013 р. у Збройних Силах України проходять службу та працюють понад 47 тисяч жінок, серед яких майже третина – жінки-військовослужбовці. Більше 1600 з них – офіцери, понад 4700 – сержанти, та 9770 – солдати військової служби за контрактом. 370 дівчат навчаються у вищих військових навчальних закладах. Таким чином, жінки

складають 13,5% чисельності ЗСУ. Враховуючи те, що з осені 2013 р. ЗСУ формуються тільки за контрактом (крім внутрішніх військ, призов до яких продовжується), частка жінок-військовослужбовців буде зростати. Суттєвому збільшенню кількості жінок у ЗС України сприяло і внесення змін до нормативних документів, наприклад затвердження наказу Міністра оборони України від 26.10.2010 р. № 545 «Про затвердження Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу, Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу, які підлягають заміні, Переліку рівнів військової освіти осіб офіцерського складу, Переліку військових посад осіб офіцерського складу Збройних сил України, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, Переліку військово-облікових спеціальностей, за якими може бути присвоєно первинне військове звання молодшого лейтенанту запасу», за яким близько 70% офіцерських посад стали доступними для жінок (до цього доступними були близько 30% посад). Протягом 2008-2010 рр. у Міністерстві оборони та Генеральному штабі ЗС України було введено посади працівників для забезпечення напрямку «гендерна політика» та у 2010 році затверджено посаду радника з гендерних питань (на громадських засадах) та створено робочу групу із впровадження плану забезпечення гендерної рівності у Збройних Силах України. Нині ця робота не ведеться.

Разом з тим, у ЗСУ досі немає жодної жінки-генерала, лише 14 жінок-полковників (з них 10 полковників медичної служби), 129 підполковників (з них 78 підполковників медичної служби) і 372 майора. Протягом 1992-2005 років близько 40 українських військовослужбовців-жінок пройшли службу у складі миротворчих контингентів України у різних країнах світу. Але після загибелі жінки-миротворця в Іраку у 2005 р. у ЗСУ було прийнято рішення більше не направляти жінок до миротворчих контингентів.

Враховуючи, що Україна протягом 23 років не була учасницею жодного військового конфлікту та проголошувала мирний характер своєї політики в усіх стратегічних документах, потреби у пропаганді ненасильницьких форм вирішення конфліктів та культури миру не були нагальними. Резолюція Ради Безпеки 1325 не була в центрі уваги органів влади, незважаючи на зусилля громадських організацій. Але протягом загострення громадянських протистоянь у листопаді 2013 – лютому 2014 р. та після окупації АР Крим іноземними військами громадські лідерки, діячки культури і мистецтва, журналістки та інші українські жінки відіграли активну роль у здійсненні ненасильницького опору та сприянні національній єдності. Учасниці громадянських протестів («Євромайдану») сформували Жіночу сотню самооборони ім. О.Кобилянської, надавали правову, медичну та іншу волонтерську допомогу, забезпечували громадську безпеку, проводили навчальні заходи та вживали безліч зусиль, як для збереження мирного характеру протистояння, так і для подолання наслідків насильства тоді, коли протистояння перестало бути мирним. Одну з таких учасниць – українську співачку та громадську активістку Руслану Лижичко – у березні 2014 р. було нагороджено Державним департаментом США., як одну з найхоробріших жінок планети. Подібні жіночі сотні з'явилися і в деяких областях України. Такі зусилля дозволили звернути увагу громадськості на можливість зміни стереотипів щодо ролі жінок у процесах соціального розвитку, у тому числі і під час громадянських протистоянь та міжнародних конфліктів.

Станом на 01.01.2013 р. в Україні перебуває близько 2 500 біженців. Жінки складають приблизно 30-40% з них. Щороку за статусом біженця до України звертається 1000-1500 осіб, 7-20% отримують його. 8.07.2011 р. було прийнято Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». 22.08.2012 р. прийнято розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року» (щоправда, для реалізації плану поки що не виділяється державне фінансування). План заходів передбачає проведення для одиноких матерів та одиноких вагітних жінок із числа біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, консультацій щодо надання медичної та юридичної допомоги, особливостей їх соціальної реабілітації, а також

створення центру прийому та перебування одиноких матерів та одиноких вагітних жінок із числа біженців та осіб, які потребують додаткового захисту.

В Україні функціонує три пункти для біженців, які отримують державне фінансування. У них можуть перебувати близько 200 осіб. Але обсяг державної допомоги біженцям є обмеженим. Державні органи майже не сприяють працевлаштуванню біженців, соціальна допомога після отримання статусу біженця надається у мікроскопічному розмірі (17 грн.). Крім того, функціонує Інтеграційний центр підтримки родин біженців, створений благодійним фондом «Рокада». Один з пріоритетів центру – проекти соціальної адаптації біженок із країн Азії та Кавказу, які через свої національні традиції та велику кількість дітей не можуть працювати протягом повного робочого дня. Центр проводить навчання мов і навичок роботи на комп'ютері, а також забезпечує часткове працевлаштування для біженок (за фінансової підтримки УВКБ, ООН та ЄС).

У березні 2014 р. в результаті окупації АР Крим іноземними військами велика кількість мешканців Криму прийняли рішення переїхати на материкову частину України, таким чином вони стали внутрішньо переміщеними особами. Оскільки Україна не має відповідного законодавства та досвіду роботи із такими особами, першими захист та допомогу внутрішньо переміщеним особам стали надавати не стільки державні органи, як об'єднання громадян, неурядові організації та місцеві органи влади. Станом на 25 квітня, 4174 військовослужбовці та члени їхніх сімей залишили територію АР Крим. Крім того, територію АР Крим вже залишило щонайменше 5000 цивільного населення. Про своє бажання виїхати з АР Крим заявили ще близько 25000 осіб.

У квітні 2014 р. прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України». Міністерство соціальної політики розпочало координацію процесів надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Створено штаб під керівництвом Віце-прем'єра України з надання допомоги сім'ям, які переїжджають з АР Крим в інші області України. Разом з тим, значна частина роботи здійснюється на рівні громадських активістів та місцевих органів влади. Так, громадські активісти створюють групи допомоги, у т.ч. у соціальних мережах (найбільш показових прикладом є ініціатива Крим_SOS), збирають кошти, надають соціальну допомогу, обласні органи виконавчої влади та місцеві органи влади надають тимчасове житло та харчування, а також забезпечують соціальні виплати та вживаються заходи для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Разом з тим, з огляду на велику кількість жінок з дітьми серед переміщених осіб, постає завдання забезпечити можливість працевлаштування, доступу до підвищення кваліфікації або перекваліфікації, соціального забезпечення, догляду за дітьми, охорони здоров'я та доступу до дітей освіти.

Систему моніторингу політики щодо внутрішньо переміщених осіб ще не розроблено.

Г. Жінки й економіка

Розширення участі жінок в економічному житті та доступу до економічних ресурсів в Україні стало розглядатися у якості першочергового пріоритету лише останніми роками. Незважаючи на те, що Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», прийнятий ще у 2005 р., містить розділ про забезпечення рівних прав і чоловіків у соціально-економічній сфері (у т.ч. у праці та одержанні винагороди за неї, під час укладання колективних договорів та угод і в у сфері підприємництва), Уряд вживав недостатньо конкретних заходів для подолання гендерних прогалів та диспропорцій в економічній сфері. Так, лише одне із завдань Державної програми на період до 2010 р. стосувалося цієї проблематики. Воно передбачало забезпечення включення гендерної складової до програм соціально-економічного розвитку регіонів та галузей. Але це завдання так і не було виконано. Водночас протягом реалізації Державної програми було ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 (у

70,9	69,7	69,3	68,6	68,6	70,9	72,8	72,9	75,2	77,2	77,8	74,9	77,6	77,2	86

Скорочення гендерного розриву в заробітній платі було забезпечено впровадженням Єдиної тарифної сітки у бюджетній сфері у 2005 року, що привело до поступового підвищення рівня оплати праці у найбільш «фемінізованих» видах економічної діяльності, що охоплюють галузі соціальної сфери. Проте подальше прискорення зазначеної тенденції пов'язується з іншим чинником: у результаті фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., відбулося «замороження» або навіть часткове зменшення розміру заробітних плат у більшості секторів економіки, що призвело до міжпосадового та міжгалузевого вирівнювання оплати праці працівників – як жінок, так і чоловіків. Поступове відновлення економіки призвело до чергового стрибка у розмірі гендерного розриву в 2011 р. за рахунок більш швидкого зростання зарплат у виробничому секторі економіки порівняно з бюджетними галузями соціальної сфери, де зосереджується зайнятість жінок. Лише після відновлення застосування Єдиної тарифної сітки та поступового підвищення посадових окладів працівників бюджетної сфери середня заробітна плата жінок знову наблизилася до середньої заробітної плати чоловіків. Водночас, ці дані враховують лише статистику з «білого сектору». Експерти сходяться на думці, що у «тіньовому» секторі (який, за різними оцінками, складає до 50-70% ВВП) гендерний розрив в оплаті праці є більшим.

Чотири із 12 завдань Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року стосуються забезпечення гендерної рівності у сфері економіки, у т.ч. скорочення гендерного розриву в рівні заробітної плати жінок і чоловіків. Для виконання цього завдання заплановано провести аналіз стану оплати праці жінок і чоловіків у різних галузях за останні десять років та запровадження щорічного моніторингу, дослідження стану застосування роботодавцями практик у сфері зменшення розриву в оплаті праці, інформаційні кампанії для роботодавців, спрямовані на забезпечення гендерної рівності на робочому місці, та роз'яснювальні кампанії для працівників Державної служби зайнятості та територіальних центрів зайнятості з питань усунення стереотипів щодо жіночих та чоловічих професій. У співпраці Міністерства з Фондом народонаселення ООН в Україні проведено та презентовано в листопаді 2013 року дослідження на тему «Участь жінок у складі робочої сили України». У 2013 р. ЮНФПА також розробив концепцію інформаційної кампанії для роботодавців, спрямованої на вирівнювання зарплат та усунення інших гендерних диспропорцій на робочому місці.

Наступним завданням Держпрограми є проведення серед роботодавців інформаційно-роз'яснювальної роботи із запровадження європейських стандартів рівності співробітників у сфері праці. Ця ініціатива є продовженням попередніх зусиль, що їх вживали МОП в Україні спільно з Міністерством соціальної політики протягом 2009-2011 рр. (за фінансової підтримки ЄС та МОП). Так, було проведено навчання більше 600 представників організацій працівників та більше 300 представників організацій роботодавців з питань забезпечення рівних можливостей на робочому місці, запобігання дискримінації та сексуальним домаганням, а також проведення гендерного партисипативного аудиту. Було розроблено методики та додаткові матеріали й посібники для роботодавців для забезпечення рівних можливостей та гендерної рівності на робочому місці. Пілотні підприємства провели партисипативний гендерний аудит, чотири з них розробили плани з досягнення гендерної рівності на робочому місці. У 2010-2011 рр. відбулося два раунди національного конкурсу «Кращий роботодавець: рівні можливості», у ньому взяло участь близько 200 роботодавців з приватного, муніципального та неурядового секторів. У 2012 р. обсяг цих зусиль було значно скорочено, але на 2014 р. Мінсоцполітики, Федерацією профспілок та Федерацією роботодавців України заплановано підготовку для роботодавців і профспілок рекомендацій щодо запобігання

дискримінації у сфері праці та забезпечення гнучких умов праці для працівників із сімейними обов'язками.

Розширення доступу жінок до ринків, надання послуг у сфері бізнесу та зміцнення економічного потенціалу жінок також є одним із завдань Держпрограми на період до 2016 р. Програмою передбачено, що особлива увага буде приділятися жінкам із сільської місцевості, представницям національних меншин та жінкам з особливими потребами. Закон 2005 р. передбачає можливість позитивних дій для усунення дисбалансу в підприємницькій діяльності жінок і чоловіків шляхом заохочення підприємницької діяльності, надання пільгових кредитів, проведення бізнес-тренінгів та інших заходів. Водночас у реальності такі дії обмежуються тільки тренінгами, семінарами, індивідуальними та груповими консультаціями, що їх проводять районні та міські центри зайнятості для жінок, які бажають розпочати власну справу, а також виплатою одноразової допомоги. У різних областях частка жінок, які отримали такі консультації та одноразову допомогу, складає від 40 до 50% від усіх осіб, які скористалися відповідними послугами центрів зайнятості (але ця частка не є достатньою для усунення дисбалансу гендерного представництва серед підприємців – лише 22% підприємств належать жінкам). В Україні немає комплексної програми підтримки жіночого підприємництва. У Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки є лише одна згадка про жіноче підприємництво (вона передбачає активне залучення до малого і середнього підприємництва молоді, сільського населення, жінок, пенсіонерів та людей з обмеженими можливостями) незважаючи на те, що жіночі організації надавали відповідні пропозиції до неї. Важливо також звернути увагу на зусилля міжнародних та громадських організацій щодо навчання жінок започаткуванню та веденню власної справи. Так, протягом 2009-2011 рр. МОП в Україні провела навчання 900 жінок-підприємниць та видала низку посібників з цих питань.

Підтримання мереж жінок забезпечується переважно за рахунок зусиль жіночих організацій. Зокрема, у 2013 р. Жіноча професійна ліга створила Ініціативну групу з підтримки жіночого підприємництва та відповідну платформу у соціальних мережах, яка передбачає обмін досвідом, наставництво та консультації. Було проведено дослідження потреб у навчанні жінок-представниць малого і середнього бізнесу та спільно з декількома провідними приватними компаніями проведено презентацію історій «Жінок, що надихають». Окремі з компаній корпоративного сектору створюють центри підтримки жіночих ініціатив, пропонують заходи для розвитку жіночого лідерства.

Професійна сегрегація та дискримінація під час працевлаштування є основною причиною розриву в оплаті праці та інших гендерних диспропорцій у сфері економіки. У Законі України «Про зайнятість населення» 2012 р. передбачено заборону в оголошеннях (рекламі) про вакансії зазначати обмеження щодо віку кандидатів, пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати вимоги, що надають перевагу одній із статей. Районні та міські центри зайнятості та громадські організації періодично проводять заходи із профорієнтації молоді для усунення гендерних стереотипів щодо професій. Але професійна сегрегація досі залишається значною – про це свідчить як мінімум гендерний розподіл студентів за галузями знань (див. пункт *В. Освіта та професійна підготовка жінок*). Про численні випадки дискримінації під час працевлаштування свідчать дані експертів, повідомлення у ЗМІ та звернення до Експертної ради з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі.

Сприяння збалансованому поєднанню професійних та сімейних обов'язків чоловіків і жінок також є одним із завдань Держпрограми на період до 2016 р. Зокрема, передбачено проведення інформаційних кампаній з метою висвітлення питань необхідності рівного розподілу сімейних обов'язків та відповідальності між жінками і чоловіками щодо виховання дитини, цільовою аудиторією яких мають стати як самі працівники, так і роботодавці. У 2012-2014 р. Ліга соціальних працівників спільно з Мінсоцполітики та за

підтримки ЄС розробляють та розповсюджують моделі реінтеграції матерів і батьків до професійного життя після повернення з відпустки для догляду за дитиною. Зокрема, у 2013 р. було проведено дослідження потреб і можливостей працівників та роботодавців щодо повернення на роботу після такої відпустки та розроблено модель (послуги і механізми), які роботодавці можуть впровадити для сприяння власним працівникам. Наразі проводяться заходи із представлення моделі та навчання працівників, представників роботодавців, центрів зайнятості та профспілок щодо використання моделі.

Крім того, у регіонах України проводяться семінари, тренінги та інші інформаційні заходи для молоді, які готуються вступити у шлюб, для молодих подружніх пар та молодих батьків. Вони спрямовані на підготовку до забезпечення рівного розподілу сімейних обов'язків та відповідальності між жінками і чоловіками. У 2013 р. ЮНФПА розробив концепцію інформаційної кампанії щодо рівного розподілу домашніх обов'язків та обов'язків щодо виховання дітей між жінками і чоловіками. Проведення кампанії заплановане на 2014 р.

Моніторинг досягнення цілей цієї проблемної області відбувається шляхом підготовки доповіді про виконання ЦРТ (2013 р.), 6-ої і 7-ої об'єднаної доповіді про реалізацію КЛДЖ (2010 р.) та опрацювання заключних рекомендацій Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок, підготовки звітів про реалізації державних програм та проектів неурядових та міжнародних організацій. Зокрема, ці моніторингові заходи сприяли значному посиленню економічного компоненту національної гендерної політики після 2010 р.

G. Участь жінок у роботі директивних органів і у процесі прийняття рішень

Законодавство України дає право жінкам і чоловікам на рівний доступ до директивних структур та процесу прийняття рішень. Зокрема, Ст. 24 Конституції прямо передбачає, що «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності...». Рівне виборче право забезпечується частиною 5 Ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України», яка передбачає заборону привілеїв чи обмежень кандидатів у депутати за ознаками ... статі ... або іншими ознаками».

Крім того, забезпечення гендерного співвідношення на рівні не менше 30 до 70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади є однією з Цілей розвитку тисячоліття для України.

Разом з тим, реальні досягнення у цій сфері є достатньо обмеженими. За результатами виборів до Верховної Ради у 2012 р., жінок-депутаток лише 9,4%. Станом на 1 січня 2013 р., жінки склали 12% депутатів обласних рад, 23% депутатів районних рад, 28% депутатів міських рад, 51% депутатів сільських рад та 46% депутатів селищних рад. Однак залежність між рівнем повноважень ради та її гендерним складом залишається очевидною: традиційно жінки значно краще представлені у представницьких органах нижчих рівнів, зокрема серед депутатів сільських та селищних рад.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2015 (орієн тир)
Індикатор 3.1. Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, чис.жін./чис.чол.														
8/92	8/92	5/95	5/95	5/95	5/95	9/91	8/92	8/92	8/92	8/92	8/92	9/91	9/91	30/70
Індикатор 3.2. Гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади, чис.жін./чис.чол.														
42/58	42/58	42/58	42/58	42/58	42/58	35/65	35/65	37/63	37/63	37/63	44/56			50/50
Індикатор 3.3. Гендерне співвідношення серед вищих державних службовців (1-2 посадових категорій), чис.жін./чис.чол.														
15/85	16/84	17/83	17/83	17/83	22/78	21/79	22/78	22/78	23/77	25/75	27/73	28/72		30/70

Гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради та місцевих органів влади протягом 2000-2012 рр. характеризується незначним коливанням, але не стає більш

збалансованим. Це пов'язано з тим, що законодавство поки що не створює дієвих механізмів розширення доступу жінок до директивних органів та процесу прийняття рішень. Станом на 1 січня 2013 р., жінки складають 76,8% загальної кількості державних службовців. Але серед керівників першої категорії (тих, які відповідають за прийняття рішень загальнодержавного значення), жінки становлять лише 13,5%.

Протягом 2009-2014 у складі Кабінету Міністрів України ніколи не було більше за трьох жінок. Наразі у складі Уряду є лише одна жінка, яка очолює Міністерство соціальної політики. Крім того, посади урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики, заступника Секретаря РНБО, перших заступників Міністра у чотирьох ЦОВВ, а також трьох заступників Міністра теж належать жінкам. Жінки очолюють обласну раду в одній області та обласну державну адміністрацію в іншій (з 27 регіонів), тобто, рівень представництва жінок серед керівників обласних органів влади складає 3,7%.

Вирішення цих проблем було одним із завдань Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010. Зокрема, вона мала на меті дотримання гендерної рівності під час вирішення кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади. Але ефективність реалізації цього завдання виявилася невисокою. Про це свідчать і результати громадського моніторингу виконання Державної програми, і Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (2010 р.). Зокрема, Комітет рекомендував сприяти збільшенню представленості жінок у суспільному та політичному житті, у т.ч. у виборчих процесах та у складі парламенту.

Питання розширення доступу жінок до процесу прийняття рішень та системи управління наразі є одним із пріоритетів державної гендерної політики. Так, два з 12 розділів Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року, стосуються виконання положень Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, зокрема в частині забезпечення гендерної рівності, та розвиток у жінок лідерських навичок для участі у прийнятті управлінських рішень та навичок провадження підприємницької діяльності.

16 жовтня 2013 р. були проведені парламентські слухання на тему: «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків. Проблеми і дієві механізми їх вирішення», що дозволило інтенсифікувати зусилля із досягнення цих стратегічних цілей.

Так, відповідно до Державної програми, Уряд розробив законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів стосовно забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Разом з тим, народні депутати розробили ще два альтернативні законопроекти щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі. Три законопроекти були подані на розгляд Верховної Ради протягом жовтня 2013 р.

7 лютого 2014 р. Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради України ухвалив рекомендувати Верховній Раді України прийняти за основу проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі) за реєстраційним № 3411, поданий народними депутатами України. Цей проект передбачає встановлення обмеження щодо кількості представників однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати на парламентських та місцевих виборах (в першій п'ятірці не більше 60% і в кожній наступній десятці не більше 70%).

Протягом останніх двох-трьох років народні депутати та вищі посадові особи у державі демонструють дві протилежні тенденції у ставленні до розширення доступу жінок до процесу прийняття рішень. Так, Президент України, Прем'єр-міністр України та окремі народні депутати протягом 2010-2012 рр. допускали дискримінаційні висловлювання щодо жінок, особливо щодо можливостей жінок брати участь у політичному житті, або навіть дискримінаційні дії проти їхніх колежанок-депутатів. З іншого боку, одна з політичних партій, представлена у парламенті, восени 2012 р. ввела внутрішню гендерну

квоту на рівні 20%. Крім того, у грудні 2011 р. у Верховній Раді України було створено міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості», яке продовжило свою роботу після виборів до парламенту восени 2012 р., до нього увійшли 26 депутаток і депутатів із різних фракцій. Учасники об'єднання підготували низку законопроектів з питань розширення прав жінок та сприяння гендерній рівності, а також поширювали ідеї рівноправності у Верховній Раді та серед українського суспільства взагалі. У березні 2013 року з огляду на існуючі розбіжності між учасниками об'єднання відбулося відділення деяких учасників МФО «Рівні можливості». Вони сформували нове МФО, яке отримало назву «Рівноправ'я». Але якщо МФО «Рівні можливості» продовжує працювати, то МФО «Рівноправ'я» не веде активної діяльності з кінця 2013 р.

Законопроект, розроблений Урядом та поданий на розгляд Верховної Ради України у жовтні 2013 р., передбачає також дотримання принципів гендерної рівності у прийнятті, проходженні та просуванні жінок на державній службі; заборони всіх форм дискримінації за ознакою статі, а також формування кадрового резерву на заміщення посад державних службовців і посад в органах місцевого самоврядування, просування їх по службі здійснюється з урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Важливі ініціативи щодо розширення участі жінок у прийнятті рішень реалізуються на рівні громадських організацій, які як люблять це перед Урядом та парламентом, так і вживають відповідних зусиль для гендерного збалансування серед власного керівництва. Показовим є приклад Асоціації міст України (громадської організації, яка об'єднує 456 міст-партнерів), яка традиційна була гендерно-нейтральною. У 2012 р. в АМУ було створено Секцію з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, прийнято Стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, у результаті чого було внесено зміни до Статуту АМУ щодо представленості жінок-міських голів у Правлінні АМУ шляхом введення спеціальних тимчасових заходів (5% квоти для жінок у складі Правління АМУ). У грудні 2012 р. до Правління АМУ було обрано 5 жінок-міських голів, що склало майже 10% від загальної чисельності Правління (хоча впродовж 20 років існування Асоціації у складі її Правління не було жодної жінки).

Моніторинг заходів та поточного стану справ здійснювався на рівні Уряду, громадських та міжнародних організацій. Крім того, громадські та міжнародні організації проводили дослідження та підготували низку рекомендацій щодо розширення доступу жінок до прийняття рішень та системи управління. Так, у 2011 р. Уряд підготував доповідь про реалізацію Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010. Було проведено і декілька громадських моніторингів реалізації Держпрограми (Інститут ліберального суспільства спільно з Міністерством сім'ї, молоді та спорту за підтримки UNIFEM; ВГО «Жіночий консорціум України»; ГЮЦ «Крона»).

У 2011 р. Державний інститут розвитку сім'ї та молоді на замовлення Програми ЄС-ПРООН провів дослідження представництва жінок та чоловіків в органах законодавчої влади та місцевого самоврядування в Україні. Того ж року ПРООН та Національний демократичний інститут видали посібник з передової практики щодо сприяння участі жінок у політичному житті. У 2012 р. була створена Мережа громадського контролю за гендерною рівністю на виборах 2012 р., яка нараховує 45 громадських організацій. Мережа провела перший гендерний моніторинг парламентських виборів, в рамках якого було проаналізовано передвиборчі програми та списки партій, проведено гендерний моніторинг кандидаток-мажоритарниць, їхніх зустрічей із виборцями та медіа-компоненту виборчої кампанії. У 2014 р. Київський інститут гендерних досліджень та ВГО «Жіночий консорціум України» провели дослідження на тему «Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь». Український жіночий фонд провів дослідження та видав публікацію «Гендерна арифметика влади».

Під час підготовки парламентських слухань у жовтні 2013 р. Уряд зібрав інформацію щодо представленості жінок у складі виборних та виконавчих органів влади різних рівнів та щодо результатів реалізації політики розширення доступу жінок до системи управління та прийняття рішень. Моніторинг відбувається і в рамках підготовки доповідей про реалізацію Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Універсального періодичного огляду та інших правозахисних механізмів ООН та Ради Європи. Звітування за виконанням ЦРТ також дозволяє оцінити результати заходів, що вживаються державою для сприяння гендерній рівності.

Н. Інституційні механізми поліпшення становища жінок

Створення органів, відповідальних за поліпшення становища жінок, розпочалося безпосередньо після Пекінської конференції: у 1996 р. було створено Міністерство у справах сім'ї та молоді, було ухвалено два послідовні національні плани дій із покращення становища жінок на 1997-2000 та на 2001-2005 рр.

Але системні зусилля зі створення інституційного механізму реалізації державної гендерної політики були розпочаті лише з 2005 р. після ухвалення Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Відповідно до закону, національний інституційний механізм складається із нормативно-правового забезпечення ЦОВВ та органів місцевого самоврядування, інституту Уповноваженого з прав людини а також передбачає участь громадських організацій.

Верховна Рада України визначає основні засади гендерної політики держави, застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів у цій сфері. У секретаріатах деяких з 29 комітетів Верховної Ради України призначено відповідальних за надання консультативної та методичної допомоги з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (хоча за законом їх має бути призначено у кожному комітеті). У складі Комітету ВРУ з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин 2006 створено Підкомітет з питань гендерної рівності. Крім того, у грудні 2011 р. у ВРУ було створено міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості». Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відповідає за контроль за дотриманням прав та можливостей жінок і чоловіків. У Секретаріаті Уповноваженого створено Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності. Повноваження Уповноваженого щодо забезпечення гендерної рівності було розширено у результаті внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (2008 р.).

Кабінет Міністрів України забезпечує проведення єдиної державної гендерної політики, розробляє і реалізовує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, спрямовує і координує роботу органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності тощо. У 2007 р. при КМУ була створена Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми, але якщо протягом 2007-2010 рр. вона проводила засідання двічі на рік, після 2010 р. її зустрічі стали нерегулярними. Протягом травня 2010 – грудня 2011 рр. Прем'єр-міністр України мав радника з гендерних питань.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є Міністерство соціальної політики. У його структурі є відділ гендерної політики Департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми. При Мінсоцполітики діє Експертна рада з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі, рішення якої є рекомендаційними. В усіх інших ЦОВВ один із заступників керівника призначений відповідальним за впровадження гендерної політики. У 2008 р. у дев'яти ключових міністерствах було створено гендерні робочі групи, які розробляли та реалізовували щорічні плани дій. У трьох міністерствах (МВС, Міністерство оборони, Міністерство

сім'ї, молоді та спорту) протягом 2007-2010 рр. працювали радники Міністра з гендерних питань. У всіх 27 регіонах України було визначено заступників голів обласних державних адміністрацій, до компетенції яких належать питання гендерної політики. Структури місцевих органів влади, відповідальних за впровадження гендерної політики, не уніфіковані. Завдання щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків реалізують управління у справах сім'ї, молоді та спорту, управліннями освіти та науки управління у справах жінок, інвалідів, ветеранів війни та праці або управління соціального захисту ОДА. Крім того, протягом 2008-2011 рр. у 16 регіонах було призначено радників Голів ОДА з гендерних питань. Було створено 13 гендерних ресурсних центрів і 21 гендерний освітній центр. У 19 обласних держадміністраціях створено Координаційні ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми.

На початку грудня 2010 р. національний механізм забезпечення гендерної рівності був найпотужнішим, що дозволяло йому виконувати свої функції (*див. схему національного механізму забезпечення гендерної рівності станом на кінець 2010 р. та на 2014 р. у додатку*). Протягом тривалого часу жіночі організації та міжнародні донори активно працюють на підвищення спроможності держави виконувати свої зобов'язання стосовно реалізації державної гендерної політики.

Але у результаті адміністративної реформи, розпочатої 9 грудня 2010 р., Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту розформоване, а функції щодо забезпечення реалізації державної гендерної політики передано іншим ЦОВВ. Хоча формально підрозділ, відповідальний за гендерну політику, було збережено, його статус та функції до листопада 2011 р. залишалися невизначеними (докладніше про це див. у параграфі *С Розділу 2*). Відновлення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівності стало результатом активного тиску на Уряд та адвокаційної роботи з боку жіночих та міжнародних організацій. Крім того, саме активність жіночих організацій протягом 2011 р. дозволила забезпечити інституційну пам'ять. Протягом наступних двох років (до вересня 2013 р.) національний механізм поступово відновлювався, але він мав обмежену функціональність з огляду на відсутність національного плану дій із забезпечення гендерної рівності – Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків була прийнята лише у вересні 2013 р.

Можна стверджувати, що національний механізм досі не досяг рівня кінця 2010 р. У міністерствах втрачено гендерні робочі групи, засідання Міжвідомчої ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми є нерегулярними, у міністерствах немає радників з гендерних питань, а інститут радників Голів ОДА у більшості областей не є дієвим. Статус і мандат національного механізму досі залежать від змін в Уряді. Він досі не має достатнього потенціалу для виконання своєї головної ролі – бути каталізатором включення гендерних підходів у систему управління в державі. Рівень кваліфікації осіб, відповідальних за розробку та реалізацію гендерної політики у ЦОВВ та органах місцевого самоврядування, не завжди є достатнім для ефективної інтеграції гендерних підходів у діяльність відповідного органу влади.

Міністерство соціальної політики (як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади) продовжує координацію діяльності інших міністерств та відомств, а також відповідних підрозділів обласних державних адміністрацій, спрямовану на забезпечення гендерної рівності. Останнім прикладом такої координації є збирання інформації та організація робочої групи для підготовки звіту «Пекін+20» протягом лютого-березня 2014 р. Центральні та регіональні органи виконавчої влади надали інформацію про стан досягнення цілей Пекінської платформи дій за відповідними проблемними областями/стратегічними цілями, проте у деяких випадках інформація, надана ними, є свідченням неповного розуміння концепцій гендерної рівності та

гендерного інтегрування. Вирішення цих проблем стало завданням Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р.

Інтегрування гендерних аспектів у законодавство докладніше описано у пункті *I. Права людини жінок*, а розробка державних програм та планів дій – у *Розділі 1* доповіді. Збір і розповсюдження гендерно-дезагрегованих даних та використання їх з метою планування та оцінки політики детально описані у *Розділі 3* доповіді.

Моніторинг заходів із розвитку національного механізму забезпечення гендерної рівності здійснювався на рівні Уряду, громадських та міжнародних організацій. Так, було підготовлено державну доповідь та громадський моніторинг реалізації Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 (громадський моніторинг проведено ВГО «Жіночий консорціум України»). Коаліція громадських організацій 2012 підготувала відповідний розділ до УПО. У 2010 р. за підтримки Програми ЄС-ПРООН було проведено дослідження «Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні». У 2012-2013 рр. у рамках виконання програми «Підвищення відповідальності щодо фінансування гендерної рівності» Програми «ООН Жінки» було проведено гендерний аналіз офіційної допомоги для розвитку, яка надається Україні.

I. Права людини жінок

Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері прав жінок, у т.ч. Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також пройшла два цикли УПО. Кожні чотири роки Україна готує доповіді про виконання цієї та інших Конвенцій та отримує рекомендації відповідних структур ООН, Ради Європи та інших держав. Протягом останнього часу ратифіковано Конвенцію МОП про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 156 від 23.06.1981 (22.10.2009), Європейську соціальну хартію (переглянуту) № 163 від 03.05.1996 ETS (14.09.2006), Конвенцію Ради Європи про протидію торгівлі людьми №197 (21.09.2010), а також підписано Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2011 р.)

Заключні рекомендації Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок після подання Об'єднаної 6-ої та 7-ої доповіді про реалізацію КЛДЖ, які Україна отримала у 2010 р., а також ЦРТ та найкращі практики ЄС та європейських країн було покладені в основу концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. Серед іншого, ця програма передбачає удосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків шляхом приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та законодавства Європейського Союзу, розроблення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та вжиття необхідних заходів за результатами розгляду випадків такої дискримінації, виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань, а також підготовку наступної доповіді про реалізацію КЛДЖ (заплановано на весну-осінь 2014 р.).

Варто підкреслити, що Уряд вже розпочав підготовку цієї доповіді, при цьому до оцінки стану реалізації Конвенції та визначення основних проблем і пріоритетів активно залучаються незалежні експерти, представники громадських та міжнародних організацій.

Втім, Уряд поки що не виконав переважну більшість Заклучних рекомендацій 2010 р. Певною мірою це пов'язано із відсутністю протягом трьох років (початок 2011 – осінь 2013 рр.) Державної програми у цій сфері. Але є прогалини, що пояснюються відсутністю політичної волі або зниженням уваги до тих чи інших рекомендацій. Наприклад, однією з рекомендацій Комітету ООН було сприяти оприлюдненню КЛДЖ та розширенню обізнаності суспільства про стан її виконання. Так, одним із завдань Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року була підготовка та опублікування державної доповіді про виконання в Україні КЛДЖ та щорічної державної доповіді щодо утвердження гендерної рівності в Україні. Але це

завдання не було досягнуто, про що свідчить те, що навіть профільні громадські організації у переважній більшості своєчасно не отримали відповідної інформації від Уряду.

Права людини жінок визначені у Конституції, кодексах та законах України. Зокрема, рівні права чоловіків і жінок передбачені у Цивільному та Кримінальному кодексах України, Кодексі законів про працю України та Сімейному кодексі, законах про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, охорону здоров'я тощо. У 2005 р. прийнято спеціальний Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». У цілому, законодавство є гендерно-нейтральним та не передбачає дискримінацію жінок. Окремі винятки стосуються заборони жінкам займати певні посади у Збройних силах України. Крім того, трудове законодавство містить декілька «захисних» норм для жінок: заборона до залучення жінок до робіт у нічний час, до підземних робіт, до надурочних робіт тощо. Законодавством заборонені понад 500 професій та спеціальностей для жінок. Ці норми скоріше обмежують можливості жінок, ніж захищають їхні права: наприклад, жінок, які мають дітей віком до трьох років, не можна направляти у відрядження (навіть за їхньою згодою). Це може знижувати конкурентні можливості жінок на ринку праці та посилює гендерну сегрегацію на ринку праці. Разом з тим, значна частина законодавчих норм, будучи гендерно-нейтральною, не сприяє вирівнюванню становища жінок і чоловіків у тих сферах, де жінок дискримінують.

У 2006 р. було розроблено методологію проведення гендерної експертизи законодавства, і з цього часу Мін'юст провів гендерно-правову експертизу 3 кодексів, 12 законів та 1 постанови Верховної Ради України. Крім того, проводиться регулярна експертиза проектів нормативно-правових актів. За результатами експертизи було внесено зміни до Сімейного кодексу (зокрема, було вирівняно вік для вступу у шлюб жінок і чоловіків – до 18 років) та до інших актів законодавства. У 2010 р. Урядом було розроблено законопроект про внесення змін до 11 законів з метою приведення їх у відповідність до законодавства про рівні можливості, проте він так і не був прийнятий. У 2012 р. було прийнято Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який стосується у т.ч. дискримінації за ознакою статі.

Із прийняттям Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» (2005 р.) та особливо після внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (2008 р.) важливу роль у захисті прав жінок та гендерної рівності став відігравати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, на нього покладено обов'язок здійснювати контроль за дотриманням прав та можливостей жінок і чоловіків.

У 2010 р. при Міністерстві сім'ї, молоді та спорту (яке тоді було центральним органом виконавчої влади, відповідальним за гендерну політику) було створено консультативно-дорадчий орган – Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі.

Разом з тим, на практиці є проблеми із реалізацією норм законодавства щодо прав жінок. Основні проблеми – необізнаність жінок про свої права та відсутність дієвого механізму захисту від порушення цих прав та дискримінації. Як наслідок, жінки майже не звертаються за фактами дискримінації проти них до уповноважених органів. Також були випадки, коли суди відхиляли скарги жінок на порушення їхніх прав через те, що скарги були складені неправильно, що свідчить як про низьку юридичну грамотність жінок, так і відсутність системи державної правової допомоги жінкам. Уряд не вживає спеціальних заходів для забезпечення юридичної грамотності жінок.

Для подолання цих прогалин прийнято Державну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року, яка серед іншого має такі завдання: удосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема шляхом приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та законодавства Європейського Союзу, розроблення механізму

реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та вжиття необхідних заходів за результатами розгляду випадків такої дискримінації, виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань.

Проблеми із дотриманням прав жінок на практиці трапляються у будь-яких сферах (трудові відносини, відносини щодо власності, сімейні, суспільно-політичні відносини тощо) і щодо всіх категорій жінок. Але найбільше це стосується жінок із вразливих груп: ромських жінок, лесбійок, трансгендерних жінок, жінок з інвалідністю, ВІЛ-позитивних жінок, жінок у місцях позбавлення волі, та жінок, що споживають наркотики. Часто вони страждають від подвійної або потрійної дискримінації.

У березні 2013 р. було прийнято Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 р., а у вересні прийнято відповідний план заходів. Завдання Стратегії передбачають посилення правового і соціального захисту, підвищення зайнятості та освітнього рівня ромів, забезпечення охорони здоров'я, задоволення житлових, інформаційних і культурних потреб. Формально, Стратегія є гендерно-нейтральною, проте її повноцінне виконання може вирівняти становище ромських чоловіків і жінок, оскільки, вирішуючи проблеми ромів, Стратегія буде усувати й дискримінацію щодо них, від якої ромські жінки страждають сильніше. В деяких областях створено робочі групи для виконання плану заходів, розробляється механізм співпраці між органами державної влади та ромськими громадами. Ситуація ускладнюється відсутністю статистики з приводу життєдіяльності та потреб ромів – немає навіть точних відомостей про кількість ромів в Україні. У листопаді 2012 – квітні 2013 рр. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини провів моніторинг дотримання прав ромів у діяльності правоохоронних органів. Поки держава не вживає достатньо ефективних зусиль для захисту прав ромів, активну діяльність проводить Ромський жіночий фонд «Чіріклі»: він організовує тренінги для ромських жінок, які сприяють покращенню розуміння ними своїх прав, у т.ч. прав, встановлених КЛДЖ, розвитку лідерських здібностей тощо. Протягом 10 років Фонд підготував ромських жінок-лідерів, які тепер працюють над захистом прав жінок у ромських таборах. Крім того, Міжнародний фонд «Відродження» у рамках програми «Рома України» надає гранти для неурядових організацій, які займаються захистом прав ромів.

Права жінок з інвалідністю так само недостатньо дотримуються на практиці. Україна ратифікувала Конвенцію про права інвалідів, прийняла закони «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Але у Державній цільовій програмі «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року не передбачено плану дій щодо реалізації статті 6 Конвенції про права інвалідів, яка гарантує жінкам з інвалідністю забезпечення повної та рівної реалізації їх прав. В Україні відсутня державна політика щодо забезпечення прав жінок з інвалідністю, їх включення в життя суспільства. Жінки з інвалідність недостатньо поінформовані про свої права та про питання репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, статі та інвалідності. У 2013 р. Мінсоцполітики підготувало Національну доповідь про становище осіб з інвалідністю в Україні, один із розділів якої присвячено жінкам з інвалідністю. Аналіз становища жінок з інвалідністю в окремих регіонах України проводять громадські організації людей з інвалідністю, зокрема, Національна Асамблея інвалідів України, а також правозахисні організації (наприклад, цим питанням було присвячено окремий розділ узагальненої доповіді правозахисних організацій «Права людей з інвалідністю» 2012 р.).

ВІЛ-інфіковані жінки та жінки, що споживають наркотики, часто стикаються з подвійною або потрійною дискримінацією та стигматизацією. Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр. переважно була гендерно-нейтральною та не враховувала стать як один із факторів інфікування ВІЛ. Разом з тим, останніми роками держава, громадські та неурядові організації проводять більш активну та ефективну

діяльність у сфері забезпечення прав ВІЛ-позитивних жінок. Зокрема, Державна служба ВІЛ/СНІДу збирає дані з розбивкою за статтю. Спільно з ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» та ЮНЕЙДС було розроблено проект стратегії «Гендерна складова у політиці протидії ВІЛ-інфекції», яка була використана під час розробки концепції нової Державної програми на 2014-2018 рр. Зокрема, концепція передбачає застосування гендерно-орієнтованих підходів до надання медичної допомоги, соціальних послуг людям, які живуть з ВІЛ, і здійснення профілактичних заходів. Втім, переважна більшість цих підходів поки що стосуються тільки медичних аспектів та репродуктивних прав жінок (див. пункт *С. Жінки та охорона здоров'я*).

Права ВІЛ-позитивних жінок та жінок-споживачів наркотиків на соціальні послуги та особливо на захист від насильства дотримуються гірше. Так, система притулків для жертв домашнього насильства наразі не є дружньою до ЛЖВ. Її послугами не можуть скористатися жінки, що споживають наркотики. Так само державна політика у сфері протидії наркоманії не враховує стать як фактор, що впливає на початок вживання наркотиків та специфічні потреби жінок у соціальних послугах. Зокрема, жінки-споживачі наркотиків, що надають сексуальні послуги, є більш вразливими до насильства з боку сутенерів, клієнтів і міліції, а також до упереджень з боку медичних і соціальних працівників. Вагітні жінки-споживачки наркотиків відчують перешкоди щодо доступу до АРТ та ОЗТ. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р. є гендерно-нейтральною, єдиним її гендерно-чутливим аспектом є план щодо застосування багатопрофільного підходу до розв'язання специфічних проблем наркозалежності вагітних жінок і надання їм необхідної допологової допомоги. Сильною стороною також є те, що дані про споживачів наркотиків збираються з розбивкою за статтю.

Моніторинг заходів у цих сферах та становища ВІЛ-позитивних жінок і жінок-споживачів наркотиків здійснюється громадськими та міжнародними організаціями. Так, у 2012 р. було проведено проміжний огляд виконання Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр., одна зі складових якого стосувався забезпечення гендерної рівності при наданні національної відповіді на епідемію. Також у 2012 р. «ГФК ЮКРЕЙН» та ВБО «Всеукраїнська Мережа людей, які живуть з ВІЛ» провели огляд гендерних аспектів надання послуг для ЛЖВ, у тому числі споживачів наркотиків. У 2013 р. Уповноважений ВРУ з прав людини підготував доповідь про стан забезпечення права на медичну допомогу у слідчих ізоляторах ДПтСУ, один з розділів якої стосувався питань жіночого здоров'я.

Моніторинг та оцінка роботи Уряду у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у рамках ООН здійснюється під час підготовки та розгляду державних доповідей про реалізацію гендерної політики, у т.ч. доповіді про виконання Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р., доповідей та звітів жіночих організацій, а також національних періодичних доповідей відповідними конвенційними органами, насамперед Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітету ООН з прав людини, а також під час проходження Україною Універсального періодичного огляду (УПО та підготовки і захисту 7-ої періодичної доповіді України з виконання зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (2013 р.). Результати та рекомендації цих оглядів і звітів враховуються при плануванні наступної діяльності із утвердження прав жінок.

Ж. Жінки та засоби масової інформації

Дискримінація, стереотипи та обмеження доступу жінок до вираження думок у ЗМІ є однією із головних проблем щодо досягнення гендерної рівності в Україні. Фахівці сходяться на думці, що це одна із засадничих причин нерівності в економічній, політичній та інших сферах.

Законодавство України (закони «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації», «Про телебачення та радіомовлення», «Про рекламу» тощо) не передбачають жодних обмежень для жінок або чоловіків. Більше того, закон про рекламу забороняє вміщувати твердження, які є дискримінаційними за ознаками ... статі ... та іншими ознаками». Водночас у цих законах не передбачено жодних заходів, спрямованих на розширення доступу жінок до вираження думок у ЗМІ та збалансованого представлення образу жінки. Немає також і чітко визначеної відповідальності (санкцій), яка застосовується у випадку гендерної дискримінації, що робить чинне законодавство надієвим у таких випадках.

Такі заходи було передбачено у Державній програмі на період до 2010 р. та Державній програмі на період до 2016 р. Зокрема, у першій з них було заплановано проведення інформаційно-просвітницької роботи з питань ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі, подолання стереотипів щодо ролі жінок і чоловіків у сім'ї та суспільстві, утвердження духовних цінностей, формування відповідального материнства і батьківства, забезпечення гендерного паритету в духовній сфері, а також проведення моніторингу висвітлення у ЗМІ ролі жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності. Одне з завдань другої Програми стосується проведення інформаційних кампаній за участю засобів масової інформації, закладів культури та навчальних закладів з метою подолання стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка.

У рамках виконання державних програм Держкомтелерадіо, Національна телерадіокомпанія України та регіональні ТРК проводять передачі для висвітлення гендерної проблематики і проблематики насильства над жінками та торгівлі людьми, формування гендерної культури та висвітлення заходів із виконання державних програм гендерної рівності, підтримки сім'ї, протидії торгівлі людьми та Національного плану дій «Стоп насильству». У регіонах України виготовляються та розповсюджуються інформаційні матеріали, спрямовані на подолання гендерних стереотипів та формування у суспільстві культури гендерної рівності.

Але слід визнати, що матеріали, пов'язані з гендерною проблематикою чи політикою, з'являються у ЗМІ нерегулярно. Як правило, такі публікації розміщують у виданнях напередодні традиційних «чоловічих» чи «жіночих» свят. Більше того, національні та місцеві засоби масової інформації, на жаль, сприяють закріпленню та поширенню гендерних стереотипів у суспільстві. У переважній більшості журналісти не достатньо обізнані з поняттям гендеру, не вміють професійно та цікаво подавати інформацію, пов'язану з гендерною проблематикою та політикою. За результатами останніх досліджень, в регіональних ЗМІ питання гендерної дискримінації переважно асоціюються з проблемами секс-меншин, що свідчить про низьку обізнаність журналістів з гендерних питань.

Для розв'язання цієї проблеми громадські та міжнародні організації (Інформаційно-консультаційний жіночий центр, Ліга соціальних працівників, Український жіночий фонд, «Ла Страда-Україна», Жіночий консорціум України, ЗУЦ «Жіночі перспективи», Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Національний демократичний інститут тощо) готують інформаційні матеріали і проводять тренінги, конкурси, круглі столи та інші заходи для представників ЗМІ щодо збалансованого представлення образу жінок та чоловіків у ЗМІ. У 2013 р. у рамках співпраці з Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» проведено інформаційну кампанію з питань формування в суспільстві культури гендерної рівності. У 2013 р. за підтримки Фонду Генріха Бюля в Україні було видано підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей «Гендер для медій».

У 2010 р. при Міністерстві у правах сім'ї, молоді та спорту було створено консультативно-дорадчий орган – Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі. Вона збирається приблизно двічі на рік. Основними темами звернень, які надходили на розгляд Експертної ради була сексистська реклама, яка

нав'язувала або пропагувала негативні стереотипи щодо соціальних і статевих ролей жінок та чоловіків. Станом на 2012 р. у результаті роботи Експертної ради дискримінаційна реклама була знята з 8 об'єктів, а до 4-х рекламодавців Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів застосовано штрафні санкції відповідно до Порядку надання штрафів за порушення законодавства про рекламу.

У 2011 р. жіночі організації та Українська асоціація маркетингу розробили Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі, якої були прийняті асоціацією рекламистів. Було проведено заходи для представлення стандартів маркетологам та рекламистам з провідних рекламних агентств. У 2012 р. Стандарти були зареєстровані в Українському науково-дослідному і навчальному центрі проблем стандартизації, сертифікації та якості. Водночас, не налагоджено системи регулярного моніторингу виконання стандартів, і кількість скарг, що подається до Експертної ради у зв'язку з дискримінацією в рекламі, останніми роками суттєво не зменшилася.

У вересні 2013 р. Інститут масової інформації за підтримки Програми «ООН Жінки» провів дослідження представленості жінок у ЗМІ. У ньому були визначені основні проблеми щодо доступу жінок до вираження думок у ЗМІ та представлення жінок і чоловіків у ЗМІ.

Відсутній державний моніторинг засобів масової інформації щодо публікацій, які містять дискримінаційні матеріали та порушення норм етики.

У жовтні 2013 р. Урядом було розроблено та подано на розгляд ВРУ законопроект за реєстраційним номером 3411-2, який у т.ч. передбачає включення до Закону «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» окремої статі щодо заборони реклами і оголошень, що мають дискримінаційний характер та суперечать принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Ухвалення національного законодавства, яке запровадило б ефективні механізми моніторингу та санкції за прояви гендерної дискримінації у ЗМІ та рекламі, є важливим пріоритетом. Але у лютому 2014 р. Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин ВРУ ухвалив рекомендувати парламенту прийняти за основу альтернативний законопроект, який не містить цього положення. Тому це завдання досі є актуальним, так само як налагодження систематичного моніторингу за проявами гендерної дискримінації ЗМІ та посилення ролі ЗМІ у формуванні культури гендерної рівності.

К. Жінки та навколишнє середовище

Незважаючи на те, що проблеми навколишнього середовища та доступу до централізованого водопостачання, водовідведення, електрики тощо більше впливають на жінок, у т.ч. на репродуктивну функцію жінок, у цій проблемній області держава має найменше успіхів.

В Україні практично відсутня практика залучення жінок до процесу прийняття рішень щодо екологічних проблем на всіх рівнях. Аналіз складу Уряду за останні 15 років свідчить, що лише один раз віце-прем'єром з гуманітарних питань (зокрема, і екологічних) була призначена жінка. Головою Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи обрано жінку вперше за останні 23 роки. Жінки дуже обмежено представлені в керівництві Міністерства екології та природних ресурсів України, зокрема: директорів департаментів – 5, заступник Міністра – 1, Міністр – жодного разу за останні 23 роки. На регіональному рівні відсоток жінок-керівників підрозділів, що дотичні до питань навколишнього середовища, більший, але не перевищує 5% від загальної кількості керівників.

Роль жінок-науковців, які досліджують проблеми довкілля, у прийнятті екологічно важливих рішень, є опосередкованою і не може бути формалізована у цифровому вимірі. Найбільш активною є позиція жінок-членів громадських природоохоронних організацій – 68% від загального складу. В керівних органах цих організацій жінки представлені 44%.

Враховуючи це, відчутною є роль жінок у виявленні та аналізі екологічних проблем, підготовці аналітичних та програмних документів, реалізації інформаційних та просвітницьких проектів, лобіюванні екологічно важливих рішень, законопроектів, нормативних документів на регіональному та національному рівнях.

Ще одним інструментом залучення жінок до процесу прийняття рішень щодо екологічних проблем в Україні є функціонування громадських рад, експертних груп, міжвідомчих комісій при різних органах влади.

Гендерні проблеми та аспекти практично не враховуються у стратегіях та програмах сталого розвитку. Так, ні у Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року, ні в Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки жінки та гендерна проблематика взагалі не згадуються. Державна програма забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. не містить заходів, спрямованих на інтегрування гендерних підходів до екологічної політики. На національному рівні не затверджено Концепцію та Стратегію збалансованого розвитку. Разом з тим, гендерні аспекти включено до окремих екологічних програм міжнародних організацій. Наприклад, у екологічних програмах Канадського агентства з міжнародного розвитку та Шведського агентства міжнародного розвитку та співпраці передбачено залучення жінок у якості учасників заходів.

Наукові установи НАН України та Національної медичної академії наук України, а також неурядові організації, ґрунтовно і послідовно досліджують проблеми довкілля і здоров'я, зокрема негативних чинників, пов'язаних із забрудненням природного середовища та впливу на якість життя і здоров'я жінок. За даними соціологічних досліджень, у сприйнятті навколишнього середовища наявні гендерні розбіжності: різняться уявлення та інтереси жінок і чоловіків щодо екологічної складової життя, як і оцінки екологічних ризиків та соціальних очікувань від них. Жінки (75%) порівняно частіше замислюються над екологічними проблемами, ніж чоловіки (68%), а також більш критично оцінюють екологічну ситуацію за місцем свого проживання. Саме гендерні особливості простежуються у виборі жінками та чоловіками тих чи інших активних дій, спрямованих на вирішення окремих екологічних проблем місця свого проживання. Крім того, за результатами цих досліджень виявлено проблемні питання, які виникли внаслідок реалізації тих чи інших державних рішень у різних галузях економіки, але які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього середовища та здоров'я жінок. Зокрема, відбувається масштабне вирубування зелених насаджень та лісів у сільській місцевості через високу вартість газу, погіршується стан здоров'я жінок у промислових регіонах через значне забруднення атмосферного повітря та водних ресурсів, жінки з низьким рівнем доходів використовують в раціоні своєї сім'ї дешеві низькоякісні продукти харчування тощо. Жінки є однією з найвразливіших категорій населення, яка потерпає від ризиків та негативного впливу забруднення навколишнього середовища.

Численні роботи українських вчених вказують на прямий зв'язок між погіршенням показників стану довкілля і станом здоров'я населення, зокрема жінок. Це вказує на необхідність проведення в забруднених регіонах профілактичних заходів для збереження здоров'я найбільш вразливої частини населення: вагітних жінок і дітей раннього віку.

В Україні на державному рівні існують окремі елементи оцінки наслідків політики в галузі розвитку та довкілля для жінок. Але ці механізми не є системними і потребують інституційного та фінансового зміцнення.

L. Дівчата

Законодавство України забезпечує рівні права дівчат і хлопців (дітей віком до 18 років) на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, захист від насильства і дискримінації. Відповідно до Ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства», всі діти на території України незалежно від статі мають рівні права і свободи. Питання захисту прав дівчат опосередковано також регламентуються законами «Про органи та служби у справах

дітей та спеціальні установи для дітей», «Про попередження насильства в сім'ї» та «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини (у 1991 р.), Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (у 2012 р.) тощо. У серпні 2011 р. було запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Загалом, немає сфер, де права дівчат були б обмеженими. Таким чином, дискримінація, від якої страждають дівчата, є наслідком трансформації культурних традицій стосовно дівчат, та, відповідно, недостатньої уваги держави до негативних проявів таких трансформацій. З одного боку, система освіти продовжує продукувати стереотипи щодо обмеженої ролі жінок і дівчат у суспільстві, з іншого боку, на формування особистості дівчат і ставлення суспільства до дівчат значно впливають ЗМІ та реклама. Діяльність Уряду, громадських та міжнародних організацій щодо запровадження гендерних підходів до системи освіти та її ефективність більш детально описана у пункті *В. Освіта та професійна підготовка жінок*. Діяльність у сфері викорінення гендерних стереотипів у ЗМІ та рекламі та її ефективність детальніше проаналізована у пункті *Жінки та засоби масової інформації*.

Дівчата мають рівний доступ для освіти, розвитку навичок та професійної підготовки. Основною проблемою у цій сфері є поширення через систему освіти гендерних стереотипів щодо дівчат та ролі дівчат у суспільстві. Загалом, виховання дівчат відрізняється від виховання хлопців, оскільки першим дають менше практики прийняття рішень та ризику. Зусилля держави, громадських та міжнародних організацій щодо інтеграції гендерних підходів до системи освіти включають в себе програму «Уповноважувальна освіта», видання «Абетки рівності» та посібника «Ми різні – ми рівні», проведення уроків гендерної рівності, тренінгів для освітян, гендерної експертизи підручників та навчальних матеріалів і перегляду навчальної методології з урахуванням гендерних аспектів (див. пункт *В. Освіта та професійна підготовка жінок*).

Окремим питанням є захист прав ромських дівчат. Деяка частка ромських дівчат не мають документів, а відтак не мають можливості здобувати освіту, іноді вони також не мають одягу, в якому можна ходити до школи. З огляду на їхні культурні традиції дівчата рано виходять заміж. Разом з тим, відповідно до досліджень, що проводилися ромськими організаціями, більшість ромів підтримують ідею інтеграції до українського суспільства та хочуть, щоб їхні діти ходили до школи. У березні 2013 р. було прийнято Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 р., а у вересні прийнято відповідний план заходів, але у цих документах ромські дівчата не розглядаються як окрема цільова група. Діяльністю із підвищення обізнаності ромських дівчат про свої права та власне захистом їхніх прав займаються громадські організації ромів (див. пункт *І. Права людини жінок*).

Відповідно до законодавства, дівчата та хлопці мають рівний доступ до охорони здоров'я. Разом з тим, держава не вживає достатніх зусиль для пропаганди здорового способу життя серед дітей та не забезпечує контроль за нормами харчування дівчат і хлопців. Пропаганда здорового способу життя здійснюється міжнародними організаціями (у першу чергу ЮНІСЕФ та ВООЗ) і громадськими організаціями. Окремими питаннями є статеве виховання і репродуктивне здоров'я дівчат, профілактика ВІЛ/СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, а також вживання наркотиків, алкоголю та тютюну серед дівчат.

Двома з цільових груп Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року є діти віком до 14 років і підлітки віком 15-17 років. У рамках виконання її завдання 2 («Формування репродуктивного здоров'я у дітей та молоді») у 2012 р. було внесено зміну до Сімейного кодексу України для підвищення шлюбного віку жінок до 18 років, Урядом спільно з програмою АМР США «Здоров'я жінок України» та ЮНІСЕФ розроблені інформаційно-просвітницькі матеріали та відеоролики для молоді з

питань збереження репродуктивного здоров'я та створено гарячу лінію з питань репродуктивного здоров'я та планування сім'ї для молоді. У 2007-2011 рр. проведено наукове дослідження з вивчення сучасного стану здоров'я підлітків для визначення факторів ризику формування порушень жіночої та чоловічої статеві системи, розроблення стандартів щодо їх діагностики та лікування. Розроблено модульно-інформаційний блок з питань статевого виховання та здорового способу життя для закладів системи освіти всіх рівнів.

На регіональному та місцевому рівні проводяться окремі заходи із пропаганди здорового способу життя, профілактики алкоголізму, наркоманії та тютюнопаління, а також вагітності та інфекцій, що передаються статевих шляхом, серед дітей та підлітків (семінари, тренінги, конкурси серед підлітків, програми «рівний рівному» тощо), друкуються та розповсюджуються інформаційні матеріали. Вони є достатньо ефективними у позашкільному середовищі, але на рівні закладів освіти профілактика ПСШ та вагітності здійснюється на низькому рівні, значна частина батьків, вчителів та адміністрації шкіл виступає проти таких заходів.

У Загальнодержавній програмі забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр. дівчата не виділяються в якості окремої соціальної групи, отже, ВІЛ-послуги вони отримують на загальних засадах. Однак ВІЛ-позитивні дівчата можуть страждати від подвійної дискримінації, а також є випадки, коли дівчата не могли отримати ВІЛ-послуги у зв'язку з рішенням батьків. У Державній програмі «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 р. заплановано внести зміни до Цивільного кодексу України щодо застосування засобів запобігання незапланованій вагітності та добровільного обстеження на ВІЛ для осіб старше 14 років. Але поки що держава не вживає заходів для подолання цих проблем. Громадські організації, що працюють у сфері охорони здоров'я, намагаються проводити роз'яснювальну роботу серед батьків щодо необхідності надання ВІЛ-послуг і послуг із репродуктивного здоров'я їхнім дітям.

Для надання медичної і соціальної допомоги підліткам від 14 до 18 років та молоді віком до 24 років, зокрема для попередження ризикованої поведінки, профілактики ПСШ, у т.ч. ВІЛ/СНІДу та збереження репродуктивного здоров'я з 1998 р. в Україні діють клініки, дружні до молоді. Вони створюються за підтримки Уряду, місцевих органів влади та ЮНІСЕФ, також є значна кількість приватних (платних) клінік – загалом, зараз в Україні їх близько 120. Переваги таких клінік для дівчат і хлопців у тому, що допомога надається на принципах добровільності, доброзичливості, доступності, конфіденційності, анонімності та неосудливого підходу до відвідувача.

Уряд і місцеві органи влади вживають окремих заходів щодо профілактики вживання наркотиків, алкоголю та тютюну серед дівчат і хлопців, але часто вони є дуже формальними. Приймається законодавча база для обмеження вживання алкоголю і тютюну – щоправда, вона спрямована переважно на загальне населення. Окремими ініціативами, спрямованими на молодь, є заборона продажу алкоголю (крім пива та слабоалкогольних виробів) та тютюнових виробів особам до 18 років. В окремих регіонах заборонено продавати алкогольні та тютюнова вироби в радіусі 100 м від дитячих, лікувальних і освітніх установ. Але на практиці підліткам достатньо легко купувати алкоголь та тютюн, про що свідчать результати дослідження ESPAD «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин» (2011 р.). Наприклад, 50,5% хлопців та 43,8% дівчат 15-17 річного віку вважають, що за бажанням вони зможуть легко дістати цигарки. Це дослідження, а також дослідження «Здоров'я та поведінкові орієнтації дітей шкільного віку» (HBSC, 2011 р.), є основними заходами з моніторингу стану справ та визначення ефективності заходів, спрямованих на профілактику вживання підлітками наркотиків, алкоголю та тютюну.

Іншим важливим заходом з моніторингу є підготовка звітів та оглядів виконання державних програм, зокрема, Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на

період до 2015 року. Зокрема, у проміжному огляді цієї Програми (2013 р.) проаналізовано виконані заходи та досягнення Програми. Одним з найбільш значних є результатів її реалізації стало зменшення частки абортів серед дівчат: так, серед дівчат віком 15-17 років за останні п'ять років вона зменшилась у 1,9 рази, а віком до 14 років – з 0,09 на 1000 дівчаток відповідного віку у 2008 р. до 0,08 у 2012 р. Важливим засобом моніторингу також є звіти про виконання проектів громадських організацій та міжнародних організацій у цій сфері та тематичні дослідження наукових установ та міжнародних фондів.

Економічна експлуатація праці дівчат не є поширеним явищем в Україні, основну проблему у цій сфері становить торгівля дівчатами і втягнення їх у проституцію. Україна ратифікувала Конвенцію МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (у 2000 р.) та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (у 2003 р.). У квітні 2011 р. Комітет ООН з прав дитини закликав Україну здійснити комплексний перегляд усього національного законодавства для приведення його у відповідність положенням Конвенції та Факультативного протоколу до неї, особливо у питаннях дитячої проституції та усіх інших форм сексуальної експлуатації дітей. На виконання цієї рекомендації експертна група при Центрі «Ла Страда-Україна» за підтримки ЮНІСЕФ розробила проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України, щодо протидії дитячій проституції». У грудні 2011 р. він був зареєстрований у Верховній Раді. Це вже не перший законопроект у цій сфері – попередній проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо захисту дитини від торгівлі людьми та експлуатації) був внесений до парламенту у листопаді 2010 р., – проте жодний з них досі не прийнятий. Водночас, у період 2009 р. – середини 2011 р. було зареєстровано 37 злочинів щодо втягнення дітей у заняття проституцією. У цей же період органами внутрішніх справ виявлено 465 неповнолітніх осіб у віці 16-18 років, що займаються проституцією.

У 2011 р. ВГО «Служба захисту дітей» за підтримки ЮНІСЕФ розробила посібник з надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. Протягом жовтня 2010 – серпня 2011 рр. в Україні проходила глобальна кампанія «Стоп торгівлі дітьми та молоддю у сексуальних цілях!». «Ла Страда-Україна» та інші ГО виготовляють інформаційні матеріали про попередження нелегальної еміграції та втягнення дівчат у проституцію та розміщує їх у школах, на пунктах перетину кордону, у візових центрах тощо. МОН України спільно з неурядовими організаціями розробляє та реалізує навчальні програми із цієї тематики.

Діяльність держави щодо попередження та протидію насильству над жінками та дівчатами докладніше описана у пункті *D. Насильство щодо жінок*. Особливості протидії насильству над дівчатами є такими. У червні 2012 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Важливим досягненням України є створення у січні 2013 р. «гарячої лінії» з питань насильства над дітьми (зусиллями Центру «Ла Страда-Україна»). Іншою важливою ініціативою є створення «зелених кімнат». Їхня мета – забезпечення умов для проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. У 2008 р. МВС розробило Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, а у 2011 р. видало наказ про облаштування 600 «зелених кімнат» для дітей у відділках міліції в усіх регіонах України. У 2012 р. представник Уповноваженого з прав дитини провів оцінку досягнень та встановив, що у 400 відділках міліції дійсно було виділено та обладнано такі кімнати, але жодні з них насправді не використовувалася для опитування дітей. У 2012 р. Харківський національний університет внутрішніх справ спільно з «Ла Страда-Україна» провели

дослідження нормативно-правового забезпечення функціонування «зелених кімнат». З того часу «Ла Страда-Україна» спільно з правоохоронними органами заснувала чотири повністю обладнані «зелені кімнати» у різних регіонах України, які наразі регулярно використовуються для опитування дітей.

В інших напрямках діяльність не є такою успішною. Так, у 2012 р. коаліція українських НУО з прав дитини надала свою доповідь у рамках УПО. Відповідно до неї, в Україні наразі немає дієвих механізмів розслідування випадків насильства над дітьми та реагування на них. Не розроблено механізму раннього виявлення сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, та оцінки становища їхніх дітей. До навчальних планів шкіл не включено спеціальних курсів, які б навчали дітей уникати ризиків сексуального насильства. Немає системи реабілітації та реінтеграції дітей, що постраждали від сексуального насильства та експлуатації або інших форм жорсткого поводження, спеціалізована допомога надається переважно неурядовими організаціями. З 2013 р. Мінсоцполітики та Радою Європи реалізується проект «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», що має на меті розв'язання цих проблем.

Дівчата та хлопці мають рівні можливості щодо отримання знань про соціальне, економічне та політичне життя. У середній школі викладаються курси з основ правознавства та суспільствознавства. Дівчата складають близько половини активістів шкільного самоврядування. Водночас, держава практично не впроваджує ініціатив, спрямованих на громадянську освіту дівчат і хлопців. Це залишається прерогативою громадських організацій. З огляду на те, що права жінок порушуються частіше, і жінки мають менше доступу до прийняття рішень, важливими є ініціативи із розвитку лідерського потенціалу дівчат. Це є одним із завдань Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. Крім того, низка жіночих організацій (Інформаційно-консультаційний жіночий центр, Школа рівних можливостей, Український жіночий фонд тощо) проводять тренінги і розповсюджують інформаційні матеріали з питань прав жінок і дівчат та розвитку жіночого лідерства. Одним з таких прикладів є програма УЖФ «Перший крок до успіху». Починаючи з 2006 р., Фонд провів тренінги для 240 дівчат з питань лідерства і гендерної рівності та надав дівчатам близько 35 грантів на реалізацію мікропроектів.

Держава вживає недостатньо зусиль для того, щоб протидіяти негативним соціально-економічним та культурним тенденціям щодо зменшення ролі сім'ї, зокрема ролі сім'ї у поліпшенні становища дівчат. Як Уряд, так і неурядові організації зосереджують основну увагу на допомозі сім'ях у важких життєвих обставинах, а заходи щодо укріплення ролі сім'ї виконуються достатньо формально. Втім, Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 р., прийнята у 2013 р., містить завдання щодо формування сім'ї, здатної самостійно розв'язувати проблеми, забезпечувати власний розвиток, брати активну участь у житті громади, виховувати відповідальних громадян. Для її повноцінної реалізації необхідно забезпечити розуміння Урядом ролі сім'ї у створенні суспільства рівних можливостей.

В. Антициклічні заходи

Україна серйозно постраждала від фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. ВВП впав на 35,6%, девальвація національної валюти склала 60%. Для подолання наслідків кризи Уряд був змушений вдаватися до антициклічних заходів економії та запозичень у МВФ на умовах, що призвели до погіршення становища населення. Ці заходи стосувалися гендерних аспектів тільки в одному питанні, але вкрай важливому – підвищення пенсійного віку для жінок. У 2010 р. була прийнята Програма економічних реформ на 2010-2014 рр., яка передбачала підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років протягом 10 років (на 6 місяців щороку).

Реформа пенсійної системи була проведена у 2011 р. в рамках узгодженої з МВФ програми дій. Серед іншого передбачала зрівняння пенсійного віку для жінок і чоловіків до

60 років (поступово, з кроком по 6 місяців щороку протягом 10 років). Пенсійний вік для чоловіків державних службовців підвищився до 62 років. Страховий стаж підвищено до 30 років для жінок і до 35 – для чоловіків. 1 липня 2013 р. набрали чинності зміни до пенсійного законодавства, відповідно до яких термін перебування осіб у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами та для догляду за дитиною (до досягнення нею 3-річного віку) став зараховуватися до страхового стажу (за їхнім бажанням). 1 січня 2014 р. набрав чинності закон про призначення пенсій за особливі заслуги батьків, які виховали п'ять та більше дітей.

Поки що позитивних результатів пенсійної реформи не спостерігається: гендерний розрив у розмірі пенсій залишається на рівні 40%, дефіцит Пенсійного фонду продовжив зростати, так само зросла і кількість жінок, які не доживають до пенсійного віку. Це пов'язано з тим, що зберігається проблема горизонтальної та вертикальної гендерної професійної сегрегації та забезпечення більшої кількості робочих місць, оскільки жінки старше 45 років сьогодні не зосереджені ані у високооплачуваних галузях, ані на високооплачуваних роботах. Збереження 5-річної різниці в мінімальній тривалості страхового стажу також не сприяє вирівнюванню розміру пенсій жінок і чоловіків.

У 2010 р. експерти з Інституту ліберального суспільства за підтримки Фонду імені Генріха Бюля провели дослідження «Фінансова та економічна криза в Україні: гендерний вимір», в якому було визначено вплив кризи та заходів із її подолання на жінок. Було визначено, що Уряд призупинив на 1 рік (2009-2010 рр.) підвищення пенсій і заробітної плати, доходи не індексуються, з працівників бюджетної сфери, більшість з яких жінки, знято всі надбавки і премії. Антициклічні заходи Уряду також передбачали скорочення обсягу соціальних послуг, у т.ч. медичних та освітніх. Жінки не розглядалися як цільова група таких заходів, але вони мали великий вплив на жінок, особливо жінок з невисоким рівнем доходів. З огляду на специфічні традиції розподілу домашньої роботи між чоловіками та жінками, це створило додаткове навантаження на жінок, оскільки вони були змушені витратити більше часу на виховання дітей, догляд за хворими, людьми з інвалідністю та людьми похилого віку.

С. Політичні заходи бюджетної економії

Крім антициклічних заходів, описаних вище, Уряд також вживав політичні заходи жорсткої бюджетної економії, що також мали негативний вплив на досягнення цілей Пекінської платформи дій та на становище жінок взагалі.

Так, у грудні 2010 р. було проведено реформу Уряду, спрямовану на скорочення кількості урядових установ та державних службовців. Зокрема, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту (на той час центральний виконавчий орган, відповідальний за гендерну політику), було приєднане до Міністерства освіти і науки, а його функції розподілені серед МОН та Мінсоцполітики. Хоча формально підрозділ, відповідальний за гендерну політику, було збережено, його статус та функції до листопада 2011 р. залишалися невизначеними. МОН відмовився приймати на себе повноваження щодо реалізації гендерної політики, тому у квітні 2011 р. були передані Міністерству соціальної політики. Керівника Департаменту Мінсоцполітики, у складі якого був відділ гендерної політики, було призначено лише у листопаді 2011 р. Отже, обмежена функціональність підрозділу, відповідального за гендерну політику, призвела до значного послаблення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків: по-перше, було припинено координацію із відповідальними за гендерну політику в інших ЦОВВ та втрачено зв'язки із ними, по-друге, на регіональному рівні відповідальність за забезпечення гендерної рівності була розпорощена між різними структурами. Таким чином, національний механізм, який досяг свого максимального розвитку саме наприкінці 2010 р., почав втрачати окремі елементи та знижувати свою ефективність. Після ухвалення у 2013 р. Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і

чоловіків на період до 2016 р. процес відновлення національного механізму став інтенсивнішим. Але він досі не вийшов на рівень кінця 2010 р.

Наступний етап заходів бюджетної економії пов'язаний із погіршенням економічної ситуації в Україні протягом 2010-2014 рр. та приходом до влади нового Уряду у березні 2014 р. 27 березня 2014 р. було прийнято Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні», запропонований Урядом. Законом передбачено деякі заходи, що впливають на становище жінок: по-перше, відмову від підвищення прожиткового мінімуму і мінімальної зарплати (а відтак і зарплат у бюджетному секторі) протягом 2014 р. Разом з тим, інфляція на 2014 р. передбачається на рівні 12-15%. Крім того, скорочуються виплати у зв'язку із народженням дитини: раніше виплати у зв'язку з народженням першої дитини складали 30 прожиткових мінімумів (35280 гривень), другої – 60 мінімумів, кожної наступної – 120 мінімумів), тепер встановлено єдиний розмір допомоги при народженні дитини на рівні 41280 гривень. Закон також передбачає скорочення протягом місяця граничної чисельності працівників центральних органів виконавчої влади та місцевих держадміністрацій не менше ніж на 10% (приблизно 75% з них є жінками), а також підвищення вартості комунальних послуг. Це створює додаткові ризики щодо бідності жінок, обмежує їхній доступ до освітніх та медичних послуг та до прийняття рішень на усіх рівнях.

Окремою проблемою є скорочення фінансування (по суті, ліквідація) інституту фахівців соціальної роботи (в Україні їх близько 12000), рішення про яке було прийнято наприкінці березня 2014 р. Їхнім завданням є допомога дітям у кризових сім'ях, людям з інвалідністю, молоді, яка виходять з інтернатів, самотнім пенсіонерам, людям, які потерпають від насильства в сім'ї тощо. Цей інститут надавав ефективні послуги таким людям, і його ліквідація призведе як до скорочення можливості жінок отримати відповідні послуги, так і до зростання навантаження на жінок, які традиційно забезпечують догляд за дітьми, людьми з інвалідністю і людьми похилого віку.

У рамках заходів бюджетної економії Уряд прийняв рішення про скорочення низки державних програм. Державну програму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. було збережено, а з 2014 р. розпочалося фінансування її заходів з державного бюджету.

РОЗДІЛ 3. ДАНІ ТА СТАТИСТИКА

Упродовж останніх чотирьох років українською статистикою було проведено роботу з перегляду та визначення пріоритетних напрямів для вдосконалення методології сучасної української гендерної статистики. Було оцінено національну базу гендерної статистики з погляду її відповідності потребам національних користувачів та рекомендаціям міжнародних організацій. Крім того, було проведено експертне опитування користувачів щодо оцінки стану і перспектив розвитку цієї галузі статистики. За підсумками проведеного аналізу підготовлено рекомендації щодо пріоритетних напрямів розвитку гендерної статистики в Україні.

Органи державної статистики України здійснюють збирання, розроблення, узагальнення та оприлюднення даних за 113 державними статистичними спостереженнями (за результатами 2013 року) по 35 розділах економічної, соціальної, демографічної, екологічної та інших галузей статистики. Збирання й опрацювання статистичних даних здійснювалося у 2013 році за 145 формами звітності та 23 анкетами для проведення спеціально організованих державних статистичних спостережень, в яких містилось, за експертними оцінками, до десяти тисяч показників. Показники з розподілом за статтю особи, які є основою для розроблення гендерної статистики, містяться у 24 формах державних статистичних спостережень (21% від загальної кількості форм). Такий розподіл державних статистичних спостережень за наявністю показників для розробки гендерної статистики має певне підґрунтя. Показники державних статистичних спостережень, які спрямовані на збирання інформації з соціально-демографічних питань, що безпосередньо відносяться до ознак індивідуума, практично завжди передбачають можливість їх подальшого розподілу за статтю та підготовки публікацій за гендерною тематикою.

Крім того, Держстат широко використовує в інформаційно-публікаційній роботі адміністративні дані міністерств та відомств. Держстат співпрацює більш ніж з 30 міністерствами та відомствами та отримує від них інформацію майже за 300 формами адміністративної звітності, з яких – 75 (25% від загальної кількості) містять показники із розподілом за статтю.

Сучасну національну систему показників гендерної статистики згруповано за рубриками. До неї входять абсолютні та відносні (похідні, розрахункові) показники, які дозволяють оцінювати положення жінок і чоловіків у суспільстві. На сьогоднішній день національна система показників гендерної статистики включає 115 абсолютних та розрахункових показників, які, за методологією їх визначення (або розрахунку), відповідають європейським та міжнародним статистичним стандартам (набір національних показників представлений у додатку). Проте, враховуючи постійний розвиток європейської та міжнародної статистичної методології щодо гендерної статистики, національні статистичні служби також зобов'язані постійно проводити роботу по перегляду та удосконаленню методологічних підходів в цій галузі. Відповідна діяльність має орієнтуватися і на потреби національних користувачів.

Представлена національна система показників гендерної статистики знайшла відображення у статистичних виданнях «Жінки та чоловіки в Україні», підготовлених Держкомстатом (1996, 1998, 2001 роки). Ці видання підтвердили, що публікації такого роду є важливим засобом для просування роботи, що пов'язана з гендерними питаннями. Статистичні дані та індикатори, що містять базисну інформацію про становище жінок порівняно з чоловіками у всіх сферах суспільного життя були представлені у вигляді, легкому для розуміння не статистиків та доведені до широкої аудиторії. Гендерна статистика показала соціально-демографічні особливості таких специфічних груп, як жінки та чоловіки. Вона в рівній мірі пов'язана і з тими, і з іншими та демонструє реальне положення жінок і чоловіків у суспільстві. Саме на основі розповсюдження гендерних видань з'явилася можливість розробки рекомендацій стосовно взаємодії між виробниками

та користувачами. Постійне співробітництво між виробниками та користувачами дозволяє підвищити рівень надійності та адекватності системи державної статистики та охоплення гендерних питань. Проведення спільних робочих зустрічей та семінарів з користувачами та виробниками стало головним шляхом для підвищення обізнаності про проблеми, що існують на регіональному та національному рівнях, а також про виробництво гендерної статистики. Така діяльність посилює розуміння активної ролі користувачів та виробників статистики в побудові їх тісного та постійного співробітництва.

Починаючи з 2005 р. статистичні збірники «Жінки та чоловіки в Україні» публікуються постійно – 1 раз на два роки. Слід зазначити, що показники із розподілом за статтю широко публікуються і в інших статистичних збірниках, які присвячені окремій галузевій тематиці ("Економічна активність населення", "Праця України", "Розподіл постійного населення за статтю та віком", "Населення України", "Соціальні індикатори рівня життя населення" тощо).

Постійну роботу щодо удосконалення та розвитку методології гендерної статистики здійснює ЄЕК ООН. Зокрема, раз на два роки проводяться семінари з питань гендерної статистики для співробітників статистичних офісів європейських країн та країн СНД. Створена система координаторів з гендерної статистики в статистичних офісах всіх країн регіону. Розроблена система показників, за якою створена та постійно актуалізується база даних гендерної статистики. На базі ЄЕК ООН постійно створюються робочі групи для відпрацювання певних питань подальшого розвитку гендерної статистики. У 2009 році вперше підготовлено Керівництво з гендерної статистики, яке вже впроваджується у практичну роботу статистичних офісів, у тому числі в Україні. Крім того, Статистичним відділом ООН у 2013 році розроблено та рекомендовано для використання статистичними службами узгоджений на міжнародному рівні «Мінімальний набір гендерних показників».

Україною вже тривалий час використовується перелік індикаторів бази даних гендерної статистики ЄЕК ООН, яка містить 73 індикатора, що згруповані за наступними розділами: населення; сім'ї та домогосподарства; зайнятість та економіка; освіта; громадське життя та прийняття рішень; охорона здоров'я; правопорушення та насильство; трудо-життєвий баланс (новий розділ); наука і технології (новий розділ).

За результатами інвентаризації національної інформаційної бази, в Україні на даний час здійснюється збирання, розроблення та узагальнення 48 індикаторів із цього переліку (66%). При детальному вивченні причин відсутності 25 індикаторів в національній статистичній базі, їх можна умовно розподілити наступним чином:

- невідповідність національних та міжнародних методологічних підходів щодо опрацювання результатів статистичних спостережень;
- відсутність показника із розподілом за статтю в державних статистичних спостереженнях або адміністративних звітах (в цілому показник, що характеризує певне явище розробляється, відсутнє його розподілення за статевою ознакою);
- відсутність в країні статистичних спостережень для збирання показників, що характеризують окремі соціально-економічні явища.

На підставі останніх документів ЄЕК ООН з питань гендерної статистики, сформульовані наступні теми, які були визначені як важливі з точки зору гендерного аналізу: жінки та чоловіки на керівних посадах (особливо у сфері економіки); професійна сегрегація; доступ та участь на ринку праці (включаючи неформальну зайнятість); насильство по відношенню до жінок; торгівля людьми; використання часу; складання бюджетів з урахуванням гендерної специфіки. Більша частина з цих тем може вивчатися в рамках удосконалення методології державних статистичних спостережень та виконуватися органами державної статистики відповідно до обсягів фінансування щорічних планів державних статистичних спостережень.

Разом із цим, питання розроблення та удосконалення системи статистичних показників щодо участі жінок і чоловіків у громадському житті та процесі прийняття рішень може бути також вирішене шляхом запровадження або удосконалення

адміністративної звітності (даних), отриманої на підставі спостережень, проведених органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства та з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, віднесених до їх компетенції.

Нові індикатори гендерної рівності та Керівництво щодо цих індикаторів розглянуті і прийняті за основу на 62-й сесії Конференції європейських статистиків (квітень 2014). Вони представляють собою набір з 123 показників, рекомендованих для використання в країнах-членах Конференції європейських статистиків (КЕС). Показники згруповані за схемою Пекінської платформи дій і поділяються на основні (47 показників) та додаткові показники (76). Ці пропозиції були підготовлені за підсумками розгляду політичних потреб, системи наявних показників, застосовності для кількісної оцінки гендерної рівності і наявності міжнародно порівнянних даних.

Для вибору показників використовувалися такі критерії :

- показник безпосередньо зачіпає відповідне питання, пов'язане з гендерною рівністю та / або розширенням прав і можливостей жінок ;
- показник актуальний для країн-членів КЕС;
- показник є концептуально чітким , простим для тлумачення і має узгоджене міжнародне визначення ;
- показник чутливий до змін, а зміна величини показника має чітке і однозначне значення;
- показник технічно реалізуемий, сталий і надійний;
- показник забезпечує можливість порівнянності у часі і є міжнародно співставним.

Важлива відмінна особливість цього набору показників – ієрархія основних і додаткових показників. Основні показники охоплюють найбільш суттєві аспекти . Їх мета полягає в тому, щоб забезпечувати директивні органи простою і ясною інформацією, а громадськість – інформацією про прогрес у справі досягнення міжнародно узгоджених політичних цілей у сфері гендерної рівності. Додаткові показники дають додаткову інформацію про більш конкретні аспекти гендерної рівності. Вони корисні для більш глибокого розуміння цього явища.

Отже, показники (основні та додаткові) згруповані за наступними проблемними областями:

- бідність;
- освіта;
- здоров'я;
- насильство;
- економіка;
- повноваження та прийняття рішень у суспільстві;
- повноваження та прийняття рішень в домогосподарстві;
- засоби комунікації;
- навколишнє середовище;
- діти та підлітки.

Проблемна область «Жінки та збройні конфлікти» не розглядається в цьому наборі як не актуальна для країн-членів КЕС.

Крім того, у якості довідкової інформації, яка має відношення до набору показників, відібрано показники, що характеризують демографічну ситуацію.

Показники, що пропонуються і що представлені у Статистичному додатку до доповіді, мають на меті забезпечення узгодженості з іншими системами показників, такими як Глобальний мінімальний набір гендерних показників, що розроблено групою експертів з гендерної статистики при Статистичній комісії ООН; показники моніторингу

Цілей розвитку тисячоліття, показники ЄС по Пекинській платформі та система показників ОЕСР. Представлений набір показників включає більшість показників Глобального мінімального набору, а також містить додаткові показники.

Керівництво щодо індикаторів гендерної рівності дозволить Україні інвентаризувати національну базу даних та переглянути методологію визначення показників та методи збирання цих показників. В цьому контексті Україна підтримує ініціативи відносно актуалізації баз даних з питань гендерної рівності відповідно до запропонованої ієрархічної структури показників. Це стане черговим етапом на шляху запровадження гармонізованих методологічних підходів у гендерну статистику на міжнародному рівні. В майбутньому використання відповідних показників забезпечить узгодження даних з питань гендерної рівності на міжнародному рівні.

Щодо теми «Насильство по відношенню до жінок», на сьогоднішній день використовуються такі джерела даних для отримання інформації щодо насильства по відношенню до жінок:

1. Адміністративні дані. Звітність Міністерства внутрішніх справ України.

- **Звіт про стан протидії насильству в сім'ї.** Основними показниками є:

- Кількість жертв насильства в сім'ї, які направлені в спеціалізовані установи для реабілітації
- з них жінок
- Кількість чоловіків, яким винесено офіційне попередження про недопущення насильства в сім'ї;
- Кількість чоловіків, які скоїли насильство в сім'ї та які направлені в кризові центри для проходження корекційних

- **Звіт про злочинність.** Основними показниками є:

Кількість жінок, що потерпіли від злочинів за:

- видами злочинів;
- соціальним статусом;
- професійною приналежністю.

2. Мультиіндикаторне кластерне дослідження (MICS3, MICS4) про становище жінок та дітей в Україні (2005, 2012 роки). В опитувальники включені питання щодо відношення до насильства в сім'ї.

3. Медико-демографічне обстеження (DHS) 1999 та 2007 років. Включені спеціальні блоки питань щодо насильства в сім'ї. В МДОУ-2007 було включено спеціальний блок питань для отримання інформації щодо розповсюдженості насильства в сім'ї. Крім того, були включені питання, які надали можливість отримати від жінок, які коли небудь перебували у шлюбі, інформацію про те, переживали вони коли небудь різні форми емоційного, фізичного або сексуального насильства з боку свого теперішнього (останнього) чоловіка/партнера.

Крім того, робочою групою ЄЕК ООН були відпрацьовані загальні організаційні-методологічні підходи проведення тематичного обстеження щодо насильства. Після проведення тестових обстежень, доопрацьована методологія є дуже корисною для отримання співставних даних про насильство по відношенню до жінок для здійснення міжнародних співставлень та розробки політики щодо подолання цього явища. Представники Держстату прийняли участь у семінарі з питань методології статистичних спостережень стосовно насильства по відношенню до жінок (квітень, 2011 рік, Женева). Один з висновків семінару – за наявності бюджетного фінансування (або технічної допомоги) ввести в національну статистичну практику проведення (один раз на п'ять років) модульного опитування відносно насильства щодо жінок, яке дозволить збирати інформацію за запропонованими дев'ятьма показниками. Україна підтримує програмний захід ЄЕК ООН щодо проведення або окремих обстежень з цієї тематики, або включення такого модуля в інші обстеження з соціально-демографічної тематики.

РОЗДІЛ 4. НОВІ ПРІОРИТЕТИ

А. Ключові пріоритети на найближчі три-п'ять років

Пріоритети державної гендерної політики на найближчі три роки визначені у Державній програмі забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. Цей документ складено на основі Цілей розвитку тисячоліття для України, Заключних рекомендацій Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок (після подання Україною 6-ої та 7-ої об'єднаної доповіді про виконання Конвенції у 2010 р.), результатів державного та громадського моніторингу реалізації попередньої Держпрограми та найкращих міжнародних практик. Зокрема, Програма враховує завдання та індикатори ЦРТ та передбачає розв'язання проблем, описаних у доповіді про виконання Україною ЦРТ 2013 р. Це дозволить розв'язати і проблеми, визначені під час підготовки звіту «Пекін+20» у параграфі *В Розділу 1*. Держпрограма враховує і Стратегію ЄС щодо рівності чоловіків і жінок на 2010-2015 рр. Цим пояснюється значна орієнтація Держпрограми на економічні аспекти гендерної рівності.

Програмою передбачено удосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, здійснення заходів щодо виконання положень Декларації тисячоліття ООН, зокрема в частині забезпечення гендерної рівності, підвищення рівня освіченості фахівців з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, впровадження гендерних підходів у системі освіти, здійснення заходів, спрямованих на розвиток у жінок лідерських навичок для участі у прийнятті управлінських рішень, розроблення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та вжиття необхідних заходів за результатами розгляду випадків такої дискримінації. Важлива роль відводиться інформаційній діяльності, а саме кампаніям з метою подолання стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та з метою висвітлення питань необхідності рівного розподілу сімейних обов'язків та відповідальності між жінками і чоловіками щодо виховання дитини. Значна кількість заходів Держпрограми спрямована на забезпечення гендерної рівності у сфері економіки: проведення серед роботодавців інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань запровадження європейських стандартів рівності співробітників у сфері праці, здійснення заходів щодо скорочення гендерного розриву в рівні заробітної плати жінок і чоловіків та заходів, спрямованих на розвиток у жінок навичок провадження підприємницької діяльності. Нарешті, Програмою передбачено виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань у частині забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також залучення до виконання завдань, передбачених Програмою, міжнародних організацій та громадських об'єднань, діяльність яких спрямована на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Нагальним пріоритетом є подальша розбудова національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Зокрема, потрібно зміцнити спроможність ЦОВВ та обласних державних адміністрацій забезпечувати гендерне інтегрування у процеси планування та реалізації їхньої політики, а також посилити координацію між елементами механізму.

Важливе значення для забезпечення рівних прав між жінками та чоловіками має рівень обізнаності населення у відповідній сфері. У цьому зв'язку важливим є поширення українською мовою документів міжнародних організацій, які містять стандарти забезпечення рівних прав між чоловіками і жінками.

Восени 2013 р. Уряд розробив законопроект, яким передбачено внесення змін до виборчого законодавства, законодавства про державну службу, колективні договори та рівні права і можливостей жінок. Зокрема, передбачено внесення 30% квоти до партійних списків на виборах до Верховної Ради України та місцевих рад, дотримання принципів гендерної рівності у прийнятті, проходженні та просуванні жінок на державній службі;

заборони всіх форм дискримінації за ознакою статі тощо. Пріоритетним завданням для Уряду є добитися ухвалення цього законопроекту.

Принципово важливим завданням для Уряду є узгодження пріоритетів міжнародних організацій та донорів із завданнями Держпрограми через діалог між донорами та Урядом. Це пов'язано з необхідністю отримати переваги від скоординованої діяльності та ефекту синергії від проектів і програм.

Одним з важливих чинників досягнення реальної рівності є виділення відповідних людських та фінансових ресурсів на втілення у життя прийнятих державних програм та планів з питань гендерної рівності. Важливим також є фінансування участі національних експертів у міжнародних заходах з питань гендерної рівності. Також вкрай важливо залучити громадські організації до процесу узгодження пріоритетів та власне до процесу реалізації програм і проектів Уряду та донорів, у т.ч. через механізми соціального замовлення.

Нарешті, пріоритетним для держави на найближчі 3-5 років є аналіз нових тенденцій, що впливають на становище жінок та забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, як-от старіння населення та забезпечення самозайнятості для людей старшого віку, зайнятість людей третього віку, нераціональне використання потенціалу жінок з вищою освітою, становище переміщених осіб та інших вразливих груп тощо. Ці тенденції нині досліджуються Урядом, громадськими та міжнародними організаціями, за результатами будуть визначатися пріоритети державної політики, зокрема гендерної політики, у майбутньому.

В. Пріоритети та рекомендації у рамках дискусій з порядку денного щодо розвитку на період після 2015 р.

За рахунок реалізації державної гендерної політики Україна планує розв'язати більшість проблем та досягти більшості цілей, передбачених Пекінською платформою дій. Водночас Україна бачить такі пріоритети щодо досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і чоловіків у межах поточних дискусій щодо Цілей сталого розвитку та порядку денного з розвитку після 2015 р.

По-перше, доцільним буде сприяти підвищенню відповідальності Урядів за фінансування заходів із досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Підвищення фінансування для досягнення цих цілей є одним із найпереконливішим свідчень зміцнення політичної волі Урядів щодо забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Для цього потрібно продовжити зусилля із включення гендерних підходів до заходів із підвищення ефективності зовнішньої допомоги для розвитку.

Окремим пріоритетом є забезпечення включення гендерних аспектів до всіх проектів, програм та загалом до діяльності міжнародних організацій та донорських установ. Зокрема, необхідно при плануванні програм і проектів необхідно враховувати особливі потреби жінок і чоловіків та аналізувати потенційний вплив програм і проектів на становище жінок і чоловіків, залучати жінок і чоловіків до планування та реалізації проектів і програм та забезпечити, що всі проекти і програми передбачають виділення окремих бюджетів на цілі гендерної рівності у тих сферах, в яких вони реалізуються.

Наступним пріоритетом є підтримка жіночого лідерства у всіх сферах та на всіх рівнях. Вплив жінок на прийняття суспільно-важливих рішень є як показником рівності де факто, так і запорукою більшої уваги Урядів до цілей та завдань гендерної політики. Зокрема, необхідно посилити заходи з міжнародного обміну досвідом у всіх сферах гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок.

Разом з тим, потрібно реалізовувати ініціативи, спрямовані на більше залучення чоловіків до просування принципів гендерної політики та протидії насильству над жінками. Цих цілей можна досягти шляхом створення мереж чоловіків-лідерів,

проведенням інформаційних кампаній, спрямованих на чоловіків, та врахуванням гендерних потреб чоловіків при плануванні та реалізації гендерної політики.

Нагальним завданням є підвищення ролі жінок у забезпеченні миру та безпеки у всьому світі, у тому числі у пропаганді культури миру. У цьому зв'язку необхідно інтенсифікувати зусилля із реалізації положень Резолюції Ради Безпеки № 1325 та інших міжнародних документів, що передбачають укріплення внеску жінок у забезпечення миру та безпеки.

Актуальним є проведення досліджень та розробка аргументів про вплив ефективної гендерної політики на розвиток економіки, демографічні тенденції, соціальний розвиток тощо. Це створить додаткову мотивацію для посилення гендерної політики та збільшення фінансування для досягнення її цілей.

Винятково важливою є розробка та реалізація міжнародних програм, спрямованих на розширення доступу жінок до малого і середнього підприємництва, а також зміцнення комерційних мереж жінок. Обмін досвідом та міжнародна підтримка у цій сфері забезпечать зміцнення економічного потенціалу жінок та сприятимуть розвитку підприємництва у країнах світу.

Важливим пріоритетом є включення гендерних аспектів до заходів з охорони навколишнього середовища на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Необхідно розробити і ухвалити домовленості та плани дій щодо гендерного інтегрування у сфері охорони довкілля, у т.ч. до процесу реалізації Конвенцій Ріо, а також налагодити міжнародне партнерство та обмін досвідом виконання відповідних проектів.

Так само важливим є включення гендерних підходів до політики охорони здоров'я та популяризації здорового способу життя.

Особливим пріоритетом має стати розробка та реалізація міжнародних програм, спрямованих на розширення доступу жінок до ІКТ, у тому числі до навчання та працевлаштування/занять у цій сфері.

Для забезпечення того, щоб перевагами від досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок можуть користуватися усі категорії жінок, необхідно розробляти та реалізовувати міжнародні програми, спрямовані на жінок з вразливих груп (ромські жінки, сільські жінки, жінки з ВІЛ, жінки похилого віку, наркозалежні жінки тощо). Вразливі жінки мають стати цільовою групою усіх заходів та ініціатив, спрямованих на досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок.

Ці пріоритети дозволять усунути гендерні диспропорції, які досі зберігаються у країнах світу, та зосередити зусилля у тих сферах, які ще не отримали належної уваги міжнародної спільноти.

Додаток 1. Процес підготовки національного огляду

Підготовка Україною національного огляду «Пекін+20» стала комплексним процесом, до якого було залучено центральні органи виконавчої влади, наукові установи, обласні державні адміністрації, громадські організації та міжнародні агентства. Координацію здійснювало Міністерство соціальної політики – центральний орган виконавчої влади, відповідальний за розробку та реалізацію політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Програма «ООН Жінки» в Україні та Представництво Фонду Фрідріха Еберта надали експертну та технічну підтримку для проведення національного огляду та підготовки доповіді.

Мінсоцполітики надіслало запити до ЦОВВ, наукових установ та ОДА щодо заходів та досягнень у кожній із проблемних областей Пекінської платформи дій. У відповідь Мінсоцполітики отримало інформаційно-аналітичні матеріали та статистичні дані від Міністерства внутрішніх справ, Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства закордонних справ, Міністерства інфраструктури, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції, низки департаментів Міністерства соціальної політики, а також Державного комітету телебачення та радіомовлення, Державної служби статистики, Державної судової адміністрації, Національної академії наук України та обласних державних адміністрацій.

У процесі проведення огляду було зібрано попередні дослідження та результати моніторингу, у т.ч. інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Проблеми і дієві механізми їх вирішення» (жовтень 2013 р.), державну та громадську доповіді про реалізацію Державної програми утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010, звіт про виконання у 2013 р. Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р., Доповідь «Цілі розвитку тисячоліття. Україна 2013», доповіді про реалізацію Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2010, Універсального періодичного огляду 2012 та інших правозахисних механізмів ООН та Ради Європи, а також відповідні Заключні рекомендації. Крім того, було використано низку інших доповідей, що стосуються усіх проблемних областей Пекінської платформи дій та були підготовлені Урядом, науковими установами, громадськими організаціями, міжнародними агентствами та приватними компаніями.

Для проведення огляду та підготовки доповіді було створено робочу групу, що складається з представників Мінсоцполітики, інших ЦОВВ, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, наукових установ, громадських та міжнародних організацій. Робоча група провела 3 зустрічі для обговорення загальних досягнень, проблем та пріоритетів щодо виконання цілей Пекінської платформи дій. Також були створено 12 тематичних робочих груп за кожною з проблемних областей. Групи провели по одному засіданню, участь в яких взяли представники профільних ЦОВВ, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, громадських, наукових та міжнародних організацій, а також засобів масової інформації. Тематичні засідання були присвячені збору інформації про стан виконання цілей кожної з проблемних областей і визначенню найбільш важливої та точної інформації. Було створено й загальну електронну групу з усіх учасників робочих груп, у межах якої учасники обмінювалися інформацією, думками, результатами досліджень тощо. Після підготовки розділів доповіді вони надсилалися для загального обговорення всіма учасниками групи. Їхні зауваження та пропозиції були враховані під час перегляду тексту доповіді.

Особливістю процесу огляду та підготовки доповіді була значна роль представників та представниць громадських і міжнародних організацій у зборі інформації, аналізі досягнень, проблем та пріоритетів щодо виконання цілей Пекінської платформи дій. Це

дозволило забезпечити комплексний та об'єктивний аналіз виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Проведення національного огляду на підготовки Україною доповіді «Пекін+20» співпало у часі із підготовкою України до доповіді про реалізацію положень Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (її подання заплановане на вересень 2014 р.). Таким чином під час засідань загальної та тематичних робочих груп вдалося зібрати інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, а також зосередити увагу на положеннях Конвенції та на Заключних рекомендаціях, наданих Україні Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок у 2010 р.

Підготовка доповіді «Пекін+20» теж стала важливим кроком із моніторингу досягнення стратегічних цілей Пекінської платформи дій, оскільки дозволила комплексно оцінити прогрес держави у кожній із проблемних областей Платформи дій та зібрати точки зору Уряду, громадських організацій, експертів, дослідників і міжнародних установ.

Уряд, громадські та міжнародні організації зацікавлені продовжувати діяльність робочої групи, створеної для проведення національного огляду та підготовки доповіді, після 1 травня 2014 р. Наступним її завданням є розробка пакету рекомендацій щодо посилення співпраці між усіма зацікавленими сторонами у сфері досягнення гендерної рівності та забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Додаток 2. Докладна статистична інформація

В окремому додатку

Додаток 3. Тематичні дослідження та приклади найкращих практик, не згадані у тексті доповіді

Значна частина досліджень та прикладів найкращих практик щодо політики та ініціатив, які були реалізовані у 12 найважливіших проблемних областях, вже згадані у тексті доповіді. Але кількість таких досліджень, які проводилися в Україні протягом 1995-2014 р., є настільки значною, що повністю перерахувати їх неможливо. Перелік досліджень та прикладів найкращих практик, який наводиться у цьому додатку, не є вичерпним. Більшість досліджень та найкращих практик не можуть бути розподілені за проблемними областями, оскільки стосуються двох або більше з них.

1. Актуальні проблеми гендерної політики у Збройних силах України. Навчально-методичний посібник / за заг. Ред.. Б.П. Андресюка. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2011.
2. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. Відп. редактор Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001.
3. Буроменський М.В. Міжнародне право. Гендерна експертиза. Відп. редактор Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001.
4. Верховна Рада України, Програма розвитку ООН в Україні. Матеріали парламентських слухань за темами: “Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства” та “Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи” 21 листопада 2006 р. – К., 2007.
5. Верховна Рада України, Програма розвитку ООН в Україні. Становище жінок в Україні: реалії та перспективи. Парламентські слухання 9 червня 2004 р. – К., 2004.
6. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади: Практичний посібник для державних службовців. – К.: К.І.С., 2004.
7. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: Практичний посібник. – К.: К.І.С., 2005.
8. Впровадження гендерних підходів: практичний посібник. – К.: К.І.С., 2003.
9. Гендерна експертиза українського законодавства: концептуальні основи. Відп. редактор Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001.
10. Гендерна політика в системі державного управління: підручник / за заг. ред. М. М. Білинської. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.
11. Гендерна рівність в освіті. Посібник для тренерів. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.
12. Гендерна рівність у світі праці в Україні / Гульбаршин Чепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Київ: МБП, 2010.
13. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. – Запоріжжя, 2011.
14. Гендерний аналіз українського суспільства / Заг. ред. Т.М. Мельник. – К., 1999.
15. Гендерний підхід у сфері ВЛ/СНДу: робота з жінками: Програма тренінгу. – К.: Інжиніринг, 2011.
16. Гендерний портрет Криму: виклики та перспективи. Результати соціологічного дослідження. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.

17. Гендерний портрет українського суспільства. Аналітичне дослідження / за заг. ред. Н.Світайло, В.Павленко, А.Костенко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009.
18. Гендерний розвиток в Україні: реалії та перспективи. – К., 2003.
19. Гендерні перетворення в Україні. – К.: ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007.
20. Гендерні ресурси українських масмедіа: ціна і якість: Практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ / Н.М.Сидоренко, М.М.Скорик, та ін.; ред.-упоряд. Н.М.Сидоренко. – К.: К.І.С., 2004.
21. Гендерні стандарти сучасної освіти. Методичні рекомендації у 3 ч. – К., 2011.
22. Гендерні стратегії сталого розвитку України / За науковою редакцією Л.С.Лобанової - К.: Фенікс, 2004.
23. Гендерно-чутливі послуги у сфері ВІЛ/СНІДу: Аналітичний звіт за результатами дослідження. – К.: Інжиніринг, 2011.
24. ГІАЦ «Крона», Фонд ім. Генріха Бьоля. «Гендер і антигендер» – Гендерний журнал «Я». – Харків, 2013.
25. ГІАЦ «Крона», Фонд ім. Генріха Бьоля. «Гендер і глобалізація» – Гендерний журнал «Я». – Харків, 2013.
26. ГІАЦ «Крона», Фонд ім. Генріха Бьоля. У пошуках гендерного виховання. – Харків, 2013.
27. Грабовська І., Кобелянська Л. Ladies First. Феномен жіночого політичного лідерства в Україні. – К.: К.І.С., 2007.
28. Державна служба статистики. Гендерна інтерактивна карта України. – К., 2012.
29. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / авт. Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й, Христова Г. /заг. ред. Павлиш С., Христова Г. – Запоріжжя, 2010.
30. Жінки в органах внутрішніх справ України / К. Б. Левченко, О. А. Мартиненко. — К.: ТОВ «Видавництво «Телесик», 2008.
31. Жінки та чоловіки на ринку праці України. Порівняльне дослідження України та ЄС». – К.: ВАІТЕ, 2011.
32. Запобігання насильству в сім'ї. Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції / Київ. Школа Рівних Можливостей: Ред.-упоряд. О.В. Лясковська. К., 2004.
33. Інспекція праці та гендерна рівність: Навчальний посібник / Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К.: МБП, 2011.
34. Інституційне дослідження «Соціально-демографічні та медичні детермінанти ризику передачі ВІЛ від матері до дитини в Україні». Анотований звіт. – К.: К.І.С., 2013.
35. Карбовська Н., Литвинова Т., Магдюк Л. Інструменти інтегрування концепції гендерної рівності в роботі органів місцевої влади. – К., 2010.
36. Карбовська Н., Литвинова Т., Мельник Т., Сулова О. Основні стратегії та методології гендерного інтегрування. Керівництво з використання методології. – К., 2008.

37. Київський інститут гендерних досліджень, ВГО «Жіночий консорціум України». Аналітичний звіт «Особливості просування жінок у політику в Україні». – К., 2013.
38. Київський інститут гендерних досліджень. Гендер і етнічність: Україна перед європейським вибором. – К., 2006.
39. Коментар до Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків". – Запоріжжя, 2011.
40. Комплексний гендерний підхід на ринку праці України та роль державної служби зайнятості / Ольга Купець; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К.: МБП, 2010.
41. Комплексний гендерний підхід у державній службі зайнятості України: посібник для тренера/Валлі Корбанезе; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К.: МБП, 2011.
42. Комплексний гендерний підхід у державній службі зайнятості України: навчальний посібник / Валлі Корбанезе; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К.: МБП, 2011.
43. Комплексний гендерний підхід у системі інспекції праці України / Жоан Палет і Віларо, Міжнародне бюро праці. – К.: МБП, 2010.
44. Ла Страда-Україна. Правозахисні та жіночі організації в Україні: сучасний стан, проблеми діяльності та перспективи розвитку. – К., 2009.
45. Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України. Гендерна експертиза. Відп. редактор Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001.
46. Левченко К.Б. Методологічні підходи до здійснення гендерно-правової експертизи національного українського законодавства. – К.: Телесик, 2008.
47. Ліга жінок-виборців України «50/50». Попередження і викорінення насильства щодо жінок. Українське законодавство. – К., 1999.
48. Ліга соціальних працівників України. Дослідження потреб батьків під час повернення їх до професійної діяльності після відпустки для догляду за дитиною. – К., 2013.
49. Ліга соціальних працівників України. Дослідження потреб та можливостей роботодавців щодо професійної реінтеграції батьків після відпустки для догляду за дитиною. – К., 2013.
50. Мельник Т.М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи. – К.: Логос, 2001.
51. Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. – К.: Стилос, 2010.
52. Методичні рекомендації щодо проведення гендерно-правових експертиз. – К., 2007.
53. Модуль "Тренінг для тренерок\тренерів з гендерної рівності та впровадження гендерної політики в Україні". – Запоріжжя, 2011.
54. Навчально-методичні матеріали до уроків гендерної грамотності: «Ми – різні, ми – рівні» / За заг. ред. О. Семиколоєвої. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.
55. Олійник А.С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001.

56. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. – Запоріжжя, 2011.
57. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник. / Автор. колектив: В. А. Гошовська, Н. Б. Ларіна, В. В. Святненко / за заг. ред. В. А. Гошовської. – К. : НАДУ, 2011.
58. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2004.
59. Основні принципи моніторингу ефективності послуг і програм зайнятості, орієнтованих на клієнтів державної служби зайнятості України / Валлі Корбанезе; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К.: МБП, 2011.
60. Правове регулювання гендерної рівності у трудових відносинах: міжнародні стандарти та громадська думка – К.: Агентство “Україна”, 2010.
61. Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, ВГО «Жіночий консорціум України». Сексизм в рекламі: його подолання через саморегулювання з боку організацій рекламної індустрії. – 2010.
62. Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. Гендерне бюджетування в Україні / Малиняк Б., Іваніна Т., Гаращенко С. – К., 2012.
63. Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. Гендерні аспекти бюджетування на місцевому рівні. – К., 2012..
64. Проблема гендерного паритету в органах внутрішніх справ України. Соціальний аналіз проблеми. – К., 2009.
65. ПРООН Україна: Огляд та рекомендації щодо впровадження гендерних підходів. – К., 2006.
66. Протидія насильству в сім'ї: пам'ятка для дільничного інспектора міліції. / Заг. ред С. Павлиш. – Запоріжжя, 2011.
67. Р. М. Курінько. Дотримання принципу рівного ставлення та недискримінації на робочому місці у державному та приватному секторах України. Посібник для роботодавців. – К.: МБП, 2010.
68. Р. М. Курінько. Кращі практики на рівні підприємств щодо поваги принципів рівних можливостей зайнятості та недискримінації на робочому місці у державному та приватному секторах України. Результати дослідження. – К.: МБП, 2010.
69. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Протасової Н.Г., д.пед.наук, проф. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.
70. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України. Гендерна експертиза. Відп. редактор Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001.
71. Система органів та установ, які надають соціальні послуги жертвам насильства в сім'ї в Україні / Упорядник І. Буяльська / Заг. ред. С. Павлиш. – Запоріжжя, 2011.
72. Соціологічне дослідження «Суїцидальна поведінка серед чоловіків Вінницької області». – Вінниця, 2010.
73. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О.,

- Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировська.. – К., 2010.
74. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / Наук. ред. О. Кочемировська / Заг. ред С. Павлиш. – Запоріжжя, 2011.
 75. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. – К.: ВАІТЕ, 2011.
 76. Сухомлин М.І. Посібник для журналістів-практиків «Гендерний погляд». – Харків: Райдер, 2009.
 77. Т.Мельник, Л.Кобелянська. 50/50: сучасне гендерне мислення. Словник. – К.: К.І.С., 2005.
 78. Український жіночий фонд, «Тейлор Нельсон Софрез Україна». Вивчення громадської думки населення України щодо присутності жінок в політичному житті країни. – К., 2012.
 79. Український жіночий фонд. Збільшення представництва жінок у процесі прийняття рішень в політичних партіях. Звіт за результатами опитування політичних партій, представлених у Верховній Раді України. – К., 2010.
 80. Український жіночий фонд. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. – К., 2011.
 81. Український жіночий фонд. Як жінки змінюють свої громади. Успішні проекти: Україна, Білорусь, Молдова. – К., 2006.
 82. Український освітній центр реформ, Програма Розвитку ООН в Україні. Рівність заради демократії. Інформаційний бюлетень з актуальних питань гендерних перетворень в Україні. – К., 2006.
 83. Федерація канадських муніципалітетів. Питання гендерної рівності в місцевому економічному розвитку. – К., 2012.
 84. Фонд ім. Генріха Бьоля. Гендер, релігія і націоналізм в Україні. – К., 2012.
 85. Фонд ім. Генріха Бьоля. Гендерна освіта в Україні: досягнення, прогалини та виклики. – К.: «Етна-1», 2008.
 86. Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, Програма розвитку ООН в Україні. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: ВАІТЕ, 2007.
 87. UN Development Programme. Being Smart About Gender: Successful Approaches and Keys to Fostering Gender Equality in Ukraine 2008-2011, Kyiv, 2012.

Додаток 4. Політичні заходи, стратегії, плани дій

1. Конституція України від 28.06.1996. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Закон України № 2789-III від 15.10.2001 «Про попередження насильства в сім'ї». – <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
4. Закон України № 759-IV від 15.05.2003 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/759-15>.
5. Закон України № 2866-IV від 08.09.2005 «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
6. Закон України № 274-VI від 15.04.2008 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків". – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/274-17> (зокрема, було внесено зміни до Кодексу законів України про працю, Закону України «Про колективні договори і угоди» та Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».
7. Закон України № 599-VI від 25.09.2008 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/599-17>.
8. Закон України 1026-VI від 19.02.2009 «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1026-17>
9. Закон України № 3739-VI від 20.09.2011 «Про протидію торгівлі людьми». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>
10. Закон України № 4525-VI від 15.03.2012 «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4525-17/paran6#n6>.
11. Закон України № 5207-VI від 06.09.2012 «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
12. Указ Президента України № 1135/2005 від 26.07.2005 «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005>
13. Постанова Кабінету Міністрів України № 991 від 8.09.1997 «Про затвердження Національного плану дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993-97-%D0%BF>
14. Постанова Кабінету Міністрів України № 479 від 06.05.2001 «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної

- рівності у суспільстві на 2001-2005 роки». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-%D0%BF>
15. Постанова Кабінету Міністрів України № 504 від 12.04.2006 «Про проведення гендерно-правової експертизи». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D0%BF>
 16. Постанова Кабінету Міністрів України № 1834 від 27.12.2006 «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF>
 17. Постанова Кабінету Міністрів України № 1849 від 27.12.2006 «Про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-%D0%BF>
 18. Постанова Кабінету Міністрів України № 717 від 26.09.2013 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>
 19. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 2154-р від 1.12.2010 «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2154-2010-%D1%80>
 20. Наказ Міністерства освіти і науки України №839 від 10.09.2009 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту». – <http://osvita.ua/legislation/other/4849/>
 21. Наказ Міністерства сім'ї, молоді та спорту України та Міністерства внутрішніх справ України №3131/386 від 07.09.2009 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів обласних державних адміністрацій, відповідальних за реалізацію державної політики з питань попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09>.

Додаток 5. Схема національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків станом на кінець 2010 р. та на 2014 р.

В окремому додатку